ÖTVENHATODIK KÖTET 1942 1–2. FÜZET

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD
TITKÁR

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG
MCMXLII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

		Lap
Ludwig Vince Oszkár és Maschek Ferenc.	Corvin János anyja. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. december 19-én tartott ülésén.)	1
Elekes Lajos	A havaselvi vajdák címere a középkorban. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1942. március 12-én tartott ülésén.) *(Négy pecsétképpel)*	12
Kumorovitz L. Bernát	A magyar címer hármashegye. *(Kettős táblájú képmelléklettel.)*	22
Reiszig Ede	A Felsőlendvai Széchy-család. (Első közlemény.)	33
Kj. J. L.	A Felsőrutkai Ruttkay-család kihalt bárói (rozvadzi) ága	43
Kj. J. L.	A Garay-család	44

II. Kisebb rovatok.

SZAKIRODALOM:

Fekete Nagy Antal	Trencsén vármegye. Ism. *Taborsky Ottó*	45
Darvasy Mihály	Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Ism. *Czobor Alfréd*	46
Donászy Ferenc	Nemzeti jelvényeink története. Ism. *Cz. A.*	47
Nyárády Mihály	Kék község történelmi földrajza. Ism. *Bottló Béla*	47
Görzsönyi Vargha Zoltán	A budapesti Kálvin-téri kripta lakói. Ism. *Cz. A.*	47
Értestetés		47
Németnyelvű tartalomáttekintés		48

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

CORVIN JÁNOS ANYJA.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. december 19-én tartott ülésén.

Corvin Mátyás király, az ozmánok réme, a magyar csaták ünnepelt hérosza, a magyar hősi daloknak, sőt a szlovén népmondáknak is legendás hőse, a történetkutatásnak állandó tárgya mind politikai szerepe, mind pedig kulturális jelentősége miatt. Életének és uralkodásának történetét bel- és külpoitilkai viszonylatokban már nagy részletességgel előadták, egy talány azonban még mind a mai napig megoldatlan maiadt: Nem ismerjük származását egyetlen fiának, Jánosnak, aki egy törvénytelen viszonyából született, és akit a magyar királyi trónra — mindenesetre hiába — jelölt ki utódjául. A klosterneuburgi apátsági levéltárban talált okiratoknak, mint fontos és megdönthetetien bizonyítékoknak ismeretében azonban abban a heiyzetben vagyunk, hogy erre az eddig válasz nélkül maradt kérdésre biztos feleietet adhatunk.

Ezek az okiratok, melyeket hátrább szószerint közlünk, a következők: 1. Edelpeck Borbálának, Corvin János édesanyjának 1491. szeptember 13-án kelt végrendelete. 2. Egy 1478. december 12-én kelt adás-vételi szerződés. 3. Egy 1495. március 30-án kelt meghatalmazás.

Mielőtt az okleveles feljegyzéseknek a magyarázatához fognánk, vessünk egy pillantást az említett viszonnyal foglalkozó kutatás eddigi eredményeire. Engel Geschichte des ungarischen Reiches című munkájában[1] a következőket írja: «Mátyás kijelentette — a sziléziai monda szerint — hogy Corvin János az ő természetes fia (kinek édesanyja Krebs vagy Krebil Mária, Krebil Péter breslaui polgármesternek a leánya felvette a fátylat) és egyidejűleg nyilvánosan kihirdette Beatrixszal tervezett eljegyzését.» Bizonyára nem tévedünk, ha Engelnek a sziléziai mondákra való ezt a hivatkozását Eschenloher Péternek, Breslau város egykori irnokának krónikájára vezetjük vissza. Az Eschenloher által feljegyzett sziléziai mondának pedig nyilván a következő az eredete: Az a körülmény, hogy Mátyás király Sziléziában nagy területeket juttatott fiának, a népben már korán azt a homályos véleményt érlelhette meg, hogy fia egy sziléziai anyának törvénytelen gyermeke. A fátyol felvételének híre azzal a ténynyel kapcsolatos, hogy Corvin János anyja, mint később látni fogjuk, a bécsi Szent Jeromos bűnbánati házba lépett be. A sziléziai monda késői kivirágzása egy breslaui költő, Friedrich August Wentzel (1773—1823) színdarabja, melyben poetikus elgondolással Krebil breslaui tanácsnok leányának teszi meg Corvin János anyját, aki a város 1474. évi megszállása alkalmával került Mátyás királlyal közelebbi viszonyba.[2] Engel valószínűleg Wentzeltől vette a Krebil nevet.

A sziléziai monda alapján, saját kutatásaival kiegészítve, beszél Fraknói is János herceg származásáról. Ő a következőket írja: «...épen ekkor, Boroszlóban időzése alatt (1469. tavaszán), mikor lakomára és táncmulatásokra gyakran hívta meg Szilézia előkelő hölgyeit, ezek egyike mély szenvedélyt keltett a hat esztendő óta özvegy, huszonkilencéves királyban. A benső viszony, mely köztük létesült, nem maradt futólagos szerelmi kaland, hanem tartós összeköttetéssé szilárdult. A fiatal nő a hódítást, amit szépségének köszönhetett, bizonyára a szív és szellem nemesebb tulajdonságaival volt képes állandósítani. Magyarországba

[1] Wien, 1813. III. Abt. 341. l.

[2] Breslau, 1809. és 1817.

kíséríe a királyt és közelében maradt éveken át. De szerényen, elvonulva élt, kerülte a föltűnést és botránkoztatást. Nem találunk adománylevelet, amit maga vagy atyafiai javára eszközölt volna ki. A diplomaták szükségtelennek tartják jelentéseikben megemlékezni róla. Az udvari történetírók elfeledték munkáikban felemlíteni őt. Azt is, hogy Borbála volt keresztneve, csak egy későbbi irat, s hogy sziléziai előkelő családból származott, XVII. századbeli történetíró munkája tartotta fönn. Viszonyuk negyedik esztendejében, 1473. april 2-án életet adott egy fiúnak, kit János névre kereszteltek.» Fraknói jegyzetben még hozzáfűzi: «... A történetíró Istvánfi (Hist. L. IV. 32.) előadásának hitelességéhez kétség nem fér. Ezzel szemben a mölki krónika azon feljegyzése, hogy János herceg anyja egy steini osztrák szolgálóleány volt (Perz. Scriptores. I. 270.) nem vehető tekintetbe. Miután Corvin János 1473-ban született s ezt megelőzőleg Mátyás csak 1469-ben volt Sziléziában, joggal következtethetjük, hogy a viszony ekkor keletkezett. Újabb történetírók azon állítása, hogy János anyja Krebil Péter boroszlói polgárnak Mária nevű leánya volt, egykorú és közel egykorú adatokban nem bír alapot. Egy 1810-ben írt színdarabra vezethető vissza. Krebil leányai közt Mária nevű nem is fordul elő (dr. Markraf boroszlói könyvtárnok szíves közleménye).»[3]

Fraknói Corvin János sorsát fejtegetve, a továbbiakban még néhány részletet közöl Beatrix királynéról, aki Ferdinánd nápolyi és aragoniai király leánya volt. Szép, szellemes és pompaszerető. Olasz művészeket hozott magával Magyarországra, támogatta a tudósokat és felemelte a kultúrát. Testvérével, az esztergomi adminisztrátorrá kinevezett Estei Hippolit bíborossal együtt károsan befolyásolta a kormányzatot. Nagy volt Beatrixban a hatalmi vágy és ezt még fokozta, hogy a király minden kérését teljesítette. E szenvedélye annyira elvakította, hogy oly lepésekre is ragadtatta magát, amelyekből semmi haszna sem volt. Noha nem született gyermeke, Mátyás király tervét, hogy fiát, Jánost a trónon utódjává nevezze ki, meghiúsítani igyekezett. Corvin János elleni gyűlöletét átvitte ennek édesanyjára, Borbálára is. Azt a vádat emelte ellene, hogy varázslattal meddővé tette őt és erre vonatkozólag néhány egyetemi tanár véleményét is kikérte.

Borbálának fiához való kapcsolatára vonatkozólag, sajnos, nincsenek adatok. A király Jánost 1481-ben Hunyad grófjává és Lipót hercegévé nevezte ki, a következő évben pedig a magszakadás folytán a koronára szállt Garai-birtokokkal adományozta meg; Sziléziában különböző hercegségeket szerzett számára és nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy a magyar nép figyelmét felhívja reá és megnyerje részére népe jóakaratát. Már korán foglalkozott azzal a gondolattal, hogy fia számára hercegi feleséget szerezzen. 1485-ben történt ebben az irányban az első lépés, amikor is Beatrix királyné saját testvérének, Frigyes hercegnek a leányát ajánlotta erre a frigyre. Mátyás király azonban Milano felé vetette tekintetét, ahonnan Sforza Bianca kezét akarta fia számára elnyerni. 1487. november 25-én írták alá a fiatal pár házassági szerződését. Beatrix mindezek ellenére még mindig meg tudta akadályozni Jánosnak trónörökössé való nyilvánítását, és az erősakaratú Mátyás, aki azonban feleségével szemben gyenge volt, ezt az aktust addig halogatta, amíg halála e tervének kivitelében megakadályozta. Atyjának halála János trónutódlásának hamar véget vetett. VI. Sándor pápa 1493-ban felbontotta az eljegyzést és Bianca később I. Miksa német római császárhoz ment feleségül.

Mátyás király halála után mind János, mind anyja ellen barátságtalanná vált a hangulat. A király tervei, hogy fia számára a koronát biztosítsa, nem sikerültek, annak ellenére, hogy bizalmas hívét, Szapolyai Imrét nádorrá nevezte ki és törvényt hozott, mely szerint királyválasztás esetén az első szó joga a nádort illeti meg, s a nádorra ruházta ezenkívül a kormányzói és legfőbb bírói hatalmat is. Ám Szapolyai Imre előbb halt meg, mint a király. Az özvegy Beatrix pedig békíthetetlen ellenfélként lépett fel mostohafia ellen, mert ő is trónutódlásra törekedett. Azonban ő is roszszul számított, mert Szapolyai István, az ország legfőbb vezérembere saját maga, vagy pedig egy, az ő kezében szolgálatkész eszköz számára kívánta a koronát biztosítani, noha Jánosnak nagy pártja volt és a koronát, atyja után nagy birtokokat és az ország főbb várait tartotta kezében.

Az 1490. május 15-én tartott rákosmezei királyválasztó országgyűlésen Ulászlót, Csehország és

[3] Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király (Történelmi Életrajzok, 340. és 341. l.)

Lengyelország királyát, akit Beatrix férjül akart megszerezni, és aki a vele való eljegyzését kilátásba helyezte, választották meg királlyá. Az erélytelen és tulajdonságaiban atyjához semmiképpen sem hasonló János elismerte Ulászlónak bekövetkezett megválasztását és minden feltétel nélkül csatlakozott a megállapodásokhoz. De Beatrixet is igen nagy csalódások érték. Annak ellenére, hogy Ulászló megválasztásának érdekében mindent megmozgatott és saját javait is feláldozta erre a célra, Ulászlóval való eljegyzése nem következett be. Ulászló azzal nyugtatta meg Beatrixet, hogy eljegyzésükről a legközelebbi országgyűlésen döntenek. A házasságkötésnek azonban úgy a csehek, mint a magyarok ellene voltak. A csehek azért, mert törvényeik állítólag tiltották, hogy a király özveggyel jegyezze el magát, a magyarok pedig azért, mert Beatrix házassága Corvin Mátyással magtalan volt, s minthogy ezzel a királyi ház magszakadását okozta, alkalmat adott Miksának, Frigyes császár fiának, a magyar trón igénylésére. Ily körülmények között elkeseredve és sorsát megátkozva kellett visszavonulnia. Erősen csalódva hagyta el az országot, hogy családjához Olaszországba térjen vissza. Itt halt meg 1508. szeptember 13-án Ischiában.

Ami Corvin János külső életkörülményeit illeti, atyja nagy birtokokat adományozva neki, gróffá, herceggé tette meg. Birtokai, ha a királyi korona megszerzésében részt nem vett volna, magas életnívót biztosíthattak volna számára. A történetírás kiváló jellembeli tulajdonságokkal ékesíti fel, ha be is kell ismernie, hogy az atyai korona megszerzésénél kevés erélyt és becsvágyat mutatott. Valószínűnek látszik az a vélemény, hogy Mátyás király életének utolsó fájdalmas pillanataiban, midőn ereje elhagyta s környezetével már nem igen tudta magát megértetni, erőlködve tett kísérleteket, hogy fia trónutódlásának érdekében kötelező rendelkezéseket tegyen. Lelke előtt lebegett bizonyára a bekövetkezendő nagy rendbomlásnak és zavarnak a képe, ha János trónutódlásának a kérdését kellő időben nem rendezi. Ki tudja, hogy az események milyen irányban folytak volna tovább, ha a király akarata teljesedik és a magyar királyi korona nem kerül a Habsburgok kezébe.

János herceg azután, 1496-ban Frangepán Beatrixszal jegyezte el magát. Ebből a házasságból két gyermeke származott: Kristóf és Erzsébet. János már nyolcévi házasság után meghalt 1504. december 12-én. Ha halálának horoskópja jó, úgy csak harmincegy évet ért. János gyermekei is korán haltak el. Kristóf, a Hunyadi-családnak utolsó fiúmaradéka, 1505-ben, Erzsébet 1508-ban.

Eddig a történetkutatás ilyen képet rajzolt meg róla. Az újabban feltalált és már említett levéltári forrásanyag alapján azonban abban a helyzetben vagyunk, hogy ezt a történelmi képet helyesbbíthetjük, illetőleg kiegészíthetjük és Corvin János származásának kérdését végérvényesen tisztázhatjuk.

*

Corvin János édesanyjának keresztnevén kívül családi viszonyairól eddig semmit sem tudtunk. A családjára, házasságára és temetkezési helyére vonatkozó legkorábbi adatokat a klosterneuburgi évkönyvek egyik figyelembe nem vett feljegyzése[4] tartalmazza, mely a magyar történetkutatóknak — mint távollevő forrásanyag — eddig nem jutott tudomására. A bejegyzes így hangzik: «Barbare Edelpeckchyn, uxoris nobilis Friderici in Enczensstarff auff der Vischa, dedit monasterio plura clenodia et optime persolvit, sepulta in capella sancte Agnetis, genitrix filii regis Ungarie Mathie.» Ebből a bejegyzésből tudjuk meg először, hogy Borbála családi neve: Edelpeck, hogy a Fischamenti Enzersdorf-i Frigyessel lépett házasságra, és azt a meglepő tényt, hogy *Mátyás király fiának az anyja volt.*

További kiadatlan okiratok után kutatva a klosterneuburgi monostori levéltárban, három fontos okiratot találtunk. Közülök legjelentősebb Edelpeck Borbála végrendelete. Tartalma alapvető adatokat tár fel Borbálának nemcsak hazájára, férjhezmenetelére és élete utolsó éveire, hanem hitvallást tesz anyasága mellett is, mert ebben magát saját szavaival mint «Herrn Hertzog Hannsn» édesanyját jelöli meg. Noha a Laun János jegyző által írt végrendelet korának szokásos jogi nyelvén csak száraz szavakkal közli az örökhagyó asszony utolsó intézkedéseit, ez a Wilderstorffer Hans és Eybensteiner Leopold tanuk által aláírt okirat a szóbanforgó személyre és életkörülményeire nézve messzemenő következtetések levonására ad alkalmat. Sajnos, a végrendelet Borbálá-

[4] Mon. Germ. Hist. Necr. Berolini, 1913. Tom. V 81. l.

nak Mátyás királlyal kötött ismeretsége helyére, idejére és keletkezésére semmiféle utalást sem tartalmaz. Mátyás király hihetőleg 1470-ben bécsi útja alkalmával,[5] vagy talán magában a városban véletlenül ismerkedett meg vele, akkor, midőn a császárleánynak, Kunigundának megkérte kezét (akit először odaígértek neki, később azonban megtagadtak tőle).

A második oklevél adás-vételi szerződést foglal magában 1478-ból. E szerint Hasler Péter[6] és két nővére Ursenperger Margit és von Gföhl Apollonia birtokából egy enzersdorfi malom von Enzersdorf Frigyes és felesége Borbála birtokába megy át bizonyos összeg lefizetése ellenében. Az oklevél kiállításának helye: Neusiedel am See (Nezsider). Mint tanuk von Ruckendorff Wolfgang[7] és Mollen Hans neveztetnek meg.

Ebből az oklevélből azt a fontos megállapítást nyerjük, hogy Borbála már 1478-ban felesége volt Frigyesnek. Mátyás király tehát e szerint már Beatrixszal kötött házassága előtt véglegesen megszüntette Borbálával való viszonyát. A királynak Borbála férjválasztására kifejtett befolyására vonatkozólag csak sejtésekre vagyunk utalva; de feltehető, hogy Frigyest az ő hívei és kegyeltjei közé számította.

A harmadik oklevél azokat az intézkedéseket tartalmazza, melyeket Borbála végrendelete értelmében halála után foganatosítottak. Az az Enzersdorf an der Fischa-i malom, melynek tulajdonjogát ő és férje 1478-ban szerezte meg, a klosterneuburgi monostorra száll, azzal a feltétellel, hogy az elhúnyt lelkiüdvéért évenként egy gyászistentiszteletet tartsanak. Az oklevél kiállítója von Enzersdorf Frigyes, aki akkor magára vállalta elhalt felesége végrendeletének vegrehajtását. Ezt az oklevelet 1495. március 30-án Bécsben állították ki. Valószínűleg ez Borbála halálának éve is. A halotti könyvben ugyanis halála éve hiányzik, annak hónapjául és napjául azonban február 7-ike van bejegyezve. Borbála végső akaratának nagy jelentőségét mutatja, hogy ezt a jogi ügyletet két befolyásos személy erősítette meg: Maroltinger Zsigmond, Bécs város ügyésze és Wilderstorffer János Bécs város bírája.

Borbála családnevét most már nemcsak az előttünk fekvő végrendeletből, hanem a klosterneuburgi évkönyvből, az 1530. évi kincstári leltárból, továbbá férjének von Enzersdorf Frigyesnek hagyatékából is ismerjük. Ezek szerint az Edelpeck családhoz tartozott és családnevét férjhez menetele után is tovább viselte. Ismerünk egy ily nevű lovagrendű családot, amely Bajorországból származott, és amelynek egyes hajtásai Ausztriában éltek.[8] Ismeretes továbbá egy Edelpeck zu Harras György, aki magát 1508-ban lovagnak nevezi. 1522-ben halt meg mint családjának utolsó sarja. Azonban az sincs kizárva, hogy Borbála családja polgári eredetű. Okleveles bizonyíték szerint egy Edelpöck János 1456-ban az alsóausztriai Mautern polgára volt.[9] Egy évvel később Furth bei Göttweigben tűnik fel, mikor is az ottani monostortól hűbérbirtokot kap, és mint tanu szerepel. Ami Borbála származását illeti, végrendeletében a steini és Stein melletti loibeni plébániatemplomoknak tett ajándékozások helyet adnak annak a feltevésnek, hogy a melki krónikában reánk maradt adat, mely szerint Stein városából származott, nem alaptalan. Ez viszont meg semmiképp sem jelenti azt, hogy alacsonyabb származású lenne, amit szintén a melki krónika állít. Mindenesetre lehetséges, hogy ez az utóbbi rosszakaratú bejegyzés írójának számlájára írandó, aki Mátyás királyai szemben nem viseltetett jó indulattal. A Stein városában levő «Krafftin»-nak tett ajándékozás szintén e várossal való közelebbi kapcsolatához nyújt újabb adatot, s ezt a steini «Hollenburger»-eknek való tartozása is megerősíti, amiről Borbála végrendeletében van szó. Feltűnő az is, hogy a steini plébánia-templomban éppen a Szent Borbála-oltárt, amely védszentjének nevét viseli, ajándékozza meg. Mindezek alapján tehát szinte bizonyos, hogy Borbála, ha talán nem is ebben a városban született, legalább is ifjú éveit itt élte le.

Borbála Mátyás királyt «uram»-nak (mein Herr) nevezi. A vele való kapcsolata végrendeletéből

[5] Fraknói i. m. 150. l.

[6] Ő az, akit Mátyás király 1486 után Klosterneuburg városkapitányává tett. (Mon. Germ. Necr. Tom. V. 97. l.)

[7] Ismeretes III. Lipót őrgróf szenttéavatási peréből. (Ludwig V. O. a klosterneuburgi apátság évkönyvében. Wien, 1919. IX. k. 7. és 18. l.)

[8] Wisgrill F. K.: Schauplatz des landsässigen Niederösterr. Adels. Wien, 1795. II. k. 351. l.

[9] Fuchs A. F.: Urkunden und Regesten zur Gesch. des Benediktinerstiftes Göttweig in Fontes Rer. Austr. Wien, 1901. II. k. II. 52. Nr. 1416., 1441., 1447.

egyébként is világosan kimutatható : a nagyszámú ékszer mellett, amelyet bizonyára a király ajándékozott fia édesanyjának, a különböző ruhadarabok, szövetek, öltözetek előkelő, jómódú háztartás képét mutatják. Ennek gazdag javait, legalábbis részben, a Mátyás királlyal való kapcsolat alapozta meg. Továbbá ugyancsak végrendeletéből az is kiderül, hogy a királytól Besztercebányán házat kapott ajándékba. «Uram vette nekem — mondja — és erről pecsétet és oklevelet adott.» Az enzersdorfi várat illetőleg, amelyet Borbála minden tartozékával együtt férjének, Frigyesnek hagyományozott végrendeletében, nem vagyunk teljes bizonyosságban, hogy ez is a király ajándéka volna. Borbála, amint azt kifejezetten meg is mondta, a vár és a mellette levő malom tulajdonképeni birtokosa. Ezt a malomra vonatkozólag az 1478. évi adás-vételi szerződéssel is be tudjuk bizonyítani. Az eredetileg kéttornyú vizivárat a Bécsben letelepedett von Tierna (Tyrnau) nevű gazdag család építette. A XV. században a tartományi hercegek, Alsó-Ausztria megszállása után pedig Mátyás király birtokába jutott.[10] Ekkor valószínűleg fia édesanyjának ajándékozta és állandó lakóhelyéül jelölte ki. Mikor történt ez az ajándékozás, nem bizonyítható. Minthogy azonban Borbála 1478-ban már a vár birtokában volt, átadása férjhezmenetele előtt, az 1475. és 1478. közti évekre tehető. Borbálának Mátyás királyhoz, illetve Magyarországhoz való kapcsolatát tanusítja az az okiratilag igazolható tény is, hogy ő és férje is tagjai voltak a pozsonyi Úr Teste társulatnak.[10/a]

A kis Jánost gyermekéveiben valószínűleg édesanyja nevelte és gondoskodásával a későbbi években is mellette állt. Magasabb politikai célok érdekében azonban fel kellett fiát áldoznia. Ismeretes, hogy Beatrix királynétól az ég megtagadta a trónörököst ; pedig vágyva vágyott rá. Hogy ez az óhaja mennyire ismeretes volt, azt a klosterneuburgi polgárság levelezése is bizonyítja, melyet ez vele és férjével, a királlyal bizonyos pénzügyletből kifolyólag folytatott. A polgárok jól tudták, hogy a király szívéhez a királyné szívén keresztül vezet az út ; hogy tehát őt kérésüknek megnyerjék, kipróbált eszközhöz folyamodtak. Megígérték, hogy addig fogják imáikat a királynéért felajánlani, «donec omnipotens Deus sancti Leopoldi (precibus) reginalem majestatem vestram inclitissimo fetu faciet prepollere....»[11] A kérvényezők előtt tehát nem volt ismeretlen Beatrix királynénak fiú, illetve trónörökös utáni vágya. A polgárok kérése teljesült, a királyné vágya azonban nem. Még a miseruhának ajándékozása,[12] amelyet valószínűleg Szent Lipót kanonizációja alkalmából juttatott a klosterneuburgi monostornak, sem segítette kívánsága teljesülését.

Mikor Mátyás király teljesen bizonyossá lett, hogy trónörököst már nem remélhet, törvénytelen fiára, Jánosra gondolt, s őt mindazokkal a jogokkal fel akarta ruházni, amelyekre mint trónörökösnek szüksége volt. A négyéves gyermeket udvarába vitette, saját felügyelete alatt neveltette s nyilvánosan a saját fiának ismerte el. Nevelőkül két tudóst : Ugoletto Tadeot és Galeotti Marziot rendelte. Hogy Borbála mily mértékben értett egyet a király tervével, arról nincs tudomásunk ; valószínű azonban, hogy fiának jövendőbeli magas állására való tekintettel, szívesen hozta meg a fiától való elválás áldozatát. János iránti érzelmeinek Borbála világos kifejezést adott végrendeletében, ahol ezt mondja : «Item meinem liebn Sun vnd Herrn hertzog Hannsn schaff ich mein haws in Newnsol». A király később is alkalmat adott neki, hogy fiát láthassa legalábbis ennek ifjabb korában. Őt magát ezután még jobban, szinte fejedelmi módon látja el. Borbála bécsi tartózkodásai alatt valószínűleg a Szent Ágoston rendű apácák Schottentor előtti Szent Mária Magdolna zárdájában szállt meg, ahol gyöngyékszereit őriztette, amint ez végrendeletének egyik megjegyzéséből megállapítható.

Főörökösül férjét, von Enzersdorf Frigyest

[10] Topogr. von Niederösterr. Kiadta : Verein für Landeskunde von Nied.-Österr. Wien, 1879/85. II. k. 586. és köv. ll.— Szól róla 1672 körül Vischer G. M. : Topographia Austriae infer. — 1683-ban a törökök elpusztították, utóbb a báró Tinti-család helyreállította.

[10/a] Ortvay Tivadar : Pozsony város tört. Pozsony, 1903. II. k. 4. rész, 424. l.

[11] Ludwig V. O. : III. szent Lipót szenttéavatási pere. (Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. IX. a CCIII. lapon és CXXXVI. melléklet 127. l., továbbá CXVIII. mell. 108., CXLVIII. mell. 157., 158. és 185. l.)

[12] Említve az apátság kincstárának 1530. évi leltárában : «Ain gasl so der küniginn von Ungern rockh gewesen . . .» (Ludwig V. O.-tól a klosterneuburgi apátság évkönyvében. IV. k. 287. l.)

tette meg. Utóbbinak származásáról keveset tudunk. Valószínűleg a von Enzersdorf nemes családból származott, amely 1469-ben a Freyenthurn bei Mannswörth várában, tehát Enzersdorf közelében volt birtokos,[13] vagy pedig később nevezte magát ezzel a névvel, amikor a Borbálával kötött házassága révén az enzersdorfi vár birtokába jutott. Corvin János anyjával való házassága azonban, melynek tartama 17 esztendőre terjedt, semmiesetre sem volt látszatházasság. Borbála a végrendeletben két gyermekre céloz megnevezésük nélkül. Ezek, a végrendelet elfogulatlan tónusát tekintve, az ő, t. i. Frigyesnek és Borbálának a gyermekei lehettek. A gyermekeket és nagybátyjukat, Pált Borbála különösen lelkére kötötte férjének. Végrendelete többi intézkedéseinek lelkiismeretes végrehajtását is reá bízta. Kiváltképpen lelki üdvéről gondoskodott. Meghagyja, hogy a malmot [14] bizonyos adósságok lefizetése után erre a célra kell fordítani. Az enzersdorfi vár Szent Vid-káponája részére új kelyhet adományozott, úgyszintén az enzersdorfi plébániatemplomnak is; ezt még egy szentségmutatóval is megajándékozta. Vallásos lelkületének további bizonyítékai a máriacelli és a Pozsony melletti máriavölgyi búcsújáró helynek tett adományai. A többi rokonok közül végrendeletében csak Hedvig nevű nővéréről és Dorottya nevű nénjéről emlékezik meg. Végül a szolgálatában állókról sem felejtkezett meg.

Mint a Klosterneuburgban tett évfordulóalapítványból kitűnik (l. a 3. sz. mellékletet), von Enzersdorf Frigyes feleségének végső akaratát híven teljesítette. Az ő további sorsáról nincs tudomásunk. Valószínűleg Mátyás király párthívei közé tartozott, s ennek halála után, midőn a császár visszafoglalta a tartományt, hihetőleg arra kényszerült, hogy várát elhagyja. 1504-ben ugyanis az Enzersdorf an der Fischa-i vár uraként már Khienberger Wolfgang szerepel.[15]

Borbála végrendeletét 1491. szeptember 13-án állították ki. Halála azonban csak 1495. február 7-én következett be. Ha a közbeeső három esztendőt végrendeletének azzal a rendelkezésével hozzuk kapcsolatba, hogy a bécsi Szent Jeromos kolostorba temessék el, akkor a végrendelet megfogalmazásának idejében úgy látszik még nem fenyegette a halál. Más oknak kellett tehát itt közrejátszania. Lehetséges, hogy magasabb helyről jött parancsra kolostorba kellett mennie,[16] hogy férjének beleegyezésével életének utolsó éveit a világtól félrevonulva ott töltse el. Világi ügyeinek előzetes rendbehozása ezt látszik bizonyítani. Borbála végrendeletében egy tragikus asszonysorsnak befejezését kell látnunk, amely a földi javakról lemondva, egyedül a szív békéjét keresi.

Az a valószínűség, hogy Borbála kolostorban kívánta befejezni életét, jól megmagyarázható, egyrészt azzal, hogy Mátyás király halála után a külvilággal való minden kapcsolata jóformán teljesen megszűnt, másrészt lehetséges az is, hogy vallásos lelkülete vezeklésre ösztönözte a kolostor magányába való visszavonultságban. Valószínűbb azonban, hogy az ok, mely Borbálát, a kolostori élet felé vitte, az volt, hogy a császár elfoglalta a tartományt. Csak kolostorok biztos menedéke biztosíthatta részére a kellő oltalmat az üldöztetések elől. Beatrix királyné viselkedése következtében is bizonyos kellemetlenségektől félhetett. Éppen eléggé ismerjük a temperamentumos nápolyi hercegnő magatartását. Magának Mátyás királynak is módot kellett keresnie, hogy titokban tartsa Jánossal való terveit. Midőn János számára Blanka Mária milanoi hercegnő kezét akarta megszerezni, Beatrix testvéréhez küldött követének titkos utasítást adott, aki azt a legnagyobb titoktartásban teljesítette.

A vezeklő nőknek Szent Jeromosról nevezett bécsi háza[17] Borbála szándékának legmegfelelőbb

[13] Topographie von Niederösterr. III. k. 212. l.

[14] Schweickhardt von Sickingen «Darstellung des Erzherzogtums Österreich unter der Enns, Viertel u. d. Wienerwald» című művében (Wien, 1831. I. k. 266. l.) két őrlőmalmot említ 4—4 járattal.

[15] Topographie v. Niederösterreich. II. k. 591. l.

[16] Akkor már hihetőleg előfordultak esetek, hogy előkelő törvénytelen asszonyokat kolostorba való belépésre utasítottak. Erre mutat az 1481-ben meghalt Eschenloer Péter breslaui városi írnoknak a tudósítása, aki a tényleges körülmények ismerete nélkül a breslaui polgármester leányát, Krebil Máriát Mátyás királlyal kapcsolatba hozván, kolostorba vonultatja. (Engel: Geschichte d. Ungarischen Reichs. Wien, 1813. III. Teil Abt. 1. 341. l.)

[17] Ez a kolostor, melyet később a franciskánus konvent vett át, különleges jótékonysági alapítás, a megtért asszonyok lelki otthona («Seelhaus»), mely a Singerutcában állt. Szánalomból és egyben attól az óhajtól vezérelve, hogy asszonyok és leányok, akik szabad és

hely volt. Tulajdonképpen nem volt kolostor, hanem nők egyesülete egy külön házban, abból a célból, hogy ott közös életet élve, előmozdítsák lelkük üdvösségét, amihez a tisztaság fogadalmát is letették. Úgy látszik, hogy a Szent Jeromos-házban lakó nővérek két csoportba tartoztak. Az egyik a Szent Ferenc harmadrendjének szabályai szerint élő nővérekből állott, a másik a tulajdonképeni vezeklőnőkből, akik ezeknek a nővéreknek a vezetése alatt állottak. Kétségkívül Borbála részére is, noha férjes asszony volt, megengedték a belépést, főleg azért is, mert Mátyás király a kolostornak egyik jótevője volt. 1487-ben ugyanis Bécs város polgármesterének és tanácsának megparancsolta, hogy a nővéreknek bizonyos adósságukat, mely miatt nála panaszt emeltek, fizessék meg.[18] Kérdés, vajjon nem vették-e igénybe a nővérek Borbála közbenjárását Mátyás királynál. E kolostornak hagyott Borbála egy csuklya készítéséhez szövetet és a szükséges hozzávalót. Mindezek ellenére haláláig való ott tartózkodása nem bizonyítható. Mindenesetre a Szent Mária Magdolnáról nevezett apácakolostorhoz való kapcsolatából éppúgy következtethetnénk arra, hogy Klosterneuburgba a hasonnevű kolostorba[19] költözködött. E mellett szólna mindenekelőtt az a megdönthetetlen tény, hogy őt, nem, mint végrendeletében kívánta, a Szent Jeromos templomba temették, hanem a klosterneuburgi Szent Ágnes kápolnába, amelynek már végrendeletében egy miseruhát ajándékoz, s ez az 1530. évi kincsleltárban tényleg szerepel is. Harder Tamás klosterneuburgi szerzetessel közelebbi ismeretségben volt. Arany serleget, nyestprémet és három aranygyűrűt hagy reá. Ő az a szerezetes, aki 1485-ben Klosterneuburg plébánosa, később pedig a kolostornak lelki ügyeit intézi a bécsi rendházban. Borbálával közelebbi személyes ismeretségben lévén, nincs kizárva annak lehetősége, hogy ő közvetítette a klosterneuburgi apácák rendházába való belépését, ami mindenesetre fényt vet arra, hogy Borbálát az apácarendházban mily nagyrabecsülték. Ezért nem tagadták meg tőle azt sem, hogy oda temessék.

Még egy körülményt kell említenünk, mely itt erősen latbaesik. Szent Lipót őrgrófnak, Klosterneuburg alapítójának szentté avatása következtében nagy érdeklődéssel és vallásos tisztelettel fordultak az alapító felé. A kincsleltárban kifejezetten feljegyezték, hogy a Borbála által ajándékozott miseruhán gyöngyökkel kivarrott pajzs látható, mely a szentet és feleségét a templommal együtt ábrázolja.[20] A szent sírjához tett felajánlások tehát azt bizonyítják, hogy tisztelete Bor-

---

erkölcstelen életmód után «frumen schaffen und recht gottleich arbeit vor ihren sunden Gott ze puss», vagyis vezeklő életre kívántak rátérni, több bécsi polgár 1306-ban ilyen menedékhelyet alapított s ennek III. Albrecht herceg 1384-ben szabadalomlevelet adott. Mellette csakhamar kápolna épült, amelyet 1387-ben Szent Jeromos tiszteletére szenteltek fel. A kápolnát és kolostort III. Frigyes császár alatt kibővítették és előbbit 1476-ban újra felszentelték. (Geschichte der Stadt Wien. Kiadta a Wiener Altertumsverein. Wien, 1905. II. k. 2. fele, 888/89. l.)

[18] Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. 3. Nr. 5236.

[19] A klosterneuburgi Szent Mária Magdolna apácakolostor valószínűleg Ágnes őrgrófnőnek, III. Szent Lipót nejének alapítása, minthogy Hartmann prépostnak, utóbb püspöknek az életrajza őt azzal kapcsolatba hozza. Úgy látszik, Hartmann nyerte meg Ágnest arra, hogy ezt a kolostort alapítsa. Szomszédos volt a férfiszerzetesek kolostorával. Az osztrák nemesi asszonyok és leányok előszeretettel választották ezt a helyet, ha akár fátyolt akartak felvenni, akár mint özvegyek kívántak oda visszavonulni. Különösen a keresztes háborúk idején ett a Szentföldre vonuló előkelőbbek visszamaradottainak azíluma. Az első török megszállás alatt és különösen a reformáció idején az apácakolostor megfogyatkozott és 1568-ban teljesen megszűnt. Az apácák kézimunkával és fiatal leányok oktatásával foglalkoztak, s úgylátszik, szellemileg is tevékenyek voltak. 1490-ben Eckel Péter klosterneuburgi szerzetes és a szabad művészetek mestere kérésükre lefordította német nyelvre Krisztus kínszenvedésének történetét. 1722-ben a kolostor templomának fölszenteltségét megszüntették és részben magtárrá, részben pedig présházzá alakították át. Közelebbit erről l. Starzer A.: Geschichte der l. f. Stadt Klosterneuburg. 1900. 380. és köv. ll., továbbá Černik B.: Das Augustiner Chorherrnstift Klosterneuburg. Klosterneuburg, 1936. 140., 145. és 151. l.

[20] «Ain plabe guldene kappen mit ainem gulden portten, der steg von silber, des schillt von perln, darauff Leopoldus vnd sein gemachl mit ayner kyrchen, daran ein silbrer vergolter knopff mit perl edlem gstain, darzwe ain gasel mit ainem perlen kreytz, auch darzwe zwen leuitten rockh ejusdem panni, zwen plab gulden thamaschken leuitten rockh, so der Edelpeckhinn gewesn, (der Ornat) genannt dy sper.» Az ő tulajdonából származó másik tárgy ez volt: «Ain silbrene vergolte scheyrn knöpflat mit geschmeltzwerich, so Warbara Edlpeckhinn geben.» (Ludwig V. O. a klosterneuburgi apátság évkönyvében. IV. k. 287. és 293. l.)

bála vallásos lelkületére nem maradt hatás nélkül.

Sajnos, a klosterneuburgi keresztfolyósó Szent Ágnes kápolnájában János herceg édesanyjának sem síremléke, sem sírfelirata nem maradt fenn. Csupán annak a szerzetesnek a feljegyzése őrizte meg számunkra az évkönyvben az ő nevét és Corvin Mátyás királyhoz való kapcsolatát, aki a lelkialapítványokat kezelte és azokról gondoskodott. Így sikerült most János királyfi származásának érdekes rejtélyét megoldalni.

I.

1491. szeptember 13. Bécs. Edelpeck Borbála végrendelete.

Ich Barbara Edelpekin herrn Fridrichn auf dem gsloss zue Enntzesdorff auf der Vischa gelegnn eeliche hawsfraw, bekenn oeffenlich mit diesm brief, das ich vleissiglichn bettracht vnd für mich genomen hab, das dits lebn auf erdreich nit ewig, sunder zevergenglich ist vnd der mensch nichts gewissers vor ime hat dann den tod vnd nichts vngewissers dann die zeit des todes. Das auch nach abgang der menschen vmb ir zeitlich hab vnd verlassne gueter zwischen den fruenden offt vnd vil irrung, spen vnd zwittracht aufersteen vnd erwachst (?) (rozsdafolt) Solchs also in zeit meines lebns so uil an mir ist stetlich fürzekomen vnd gegn got mein seel löblichn fuerzesehnn vnd zu bewarn, so ich pest mag, damit das got gelobt vnd geeret, der sunder hie vnd dort vnd (aller? rozsdafolt!) glaubig seeln von meiner guettaet getroest werdn, darumb so hab ich mit guetm willn, wolbedachtm muet, vleissiger vorbetrachtung zu zeitn vnd segn, als ich das alters vernuft (!) vnd aller nodturftiglicher schiklichkait halbn, leibs und gemuts volgetan mochte. So uerr mich auch mein gewissn darzu ermant hat, in allerpester mass weise formb und rechten, wie das vor meniglich am allerhöchstn vnd pestn krafft vnd macht habn soll vnd mag, aller vnd iglicher meiner hab vnd gueter aufligund vnd varund, so mir got der herr hie auf erdn verlihn hat vnd souil ich der nach meine tode vnd abgang hinder mein verlass, nichts ausgenomen, mein testament vnd geschefft auch meinen letztn willn, geordent, gethan vnd gemacht vnd tu das yetz mit rechtm wissen, vnd krafft dits briefs vff form vnd maynung Wie von wortn zu wortn hernachgeschribn stet, also vnd in solchermass, das solchs mein geschefft vnd letzter will erst nach meine tod vnd abgang durch den obgenannten meinen liebn herrn vnd hauswirt herrn Fridrichm sol verrekht vnd volbracht werdn, dem ich dann solchs mein geschefft allain auftzerichtn trewlichn beuolhen hab, vnd beuilch ime auch das in craft des briefs auf die trew vnd lieb, so ich vnd er zueinander gehabt habn vnd ewiglich habn sulln vnd wölln. Auch auf sein gewissn, als er dann got dem almechtign darumb anntburten muess in ener (?) welt. Das er mir dann also mit hanntgebundn trewn versprochn hat aufzerichtm treulichn vnd vngeuerlichn. Item zum erstn, wann ich mit Tode vergangn bin vnd mein seel von dem leib schaidet, so beuilch ich dieselbn in die hennd vnd parmhertzigkeit des almechtign gots, auch seiner werdren mueter jungkfrauen Marie vnd allen hymelischn here. Darnach das mein leichnam ersamlich zu der erdn bestat vnd zu sand Iheronimus zu Wienn in die kirchn begrabn werd mit erstn, sibuendn vnd dreissigsten löblich als sich zimbt begangn soll werdn. Item man soll auch all pharrliche recht und gerechtigkait zu sannd Steffan daselben zu Wienn aufrichten vnd bezalnn. Von meinem verlassen guet and wann nu das alles beschehn ist, so schaff ich darnach sechs lot perll, die da ligend zu sand Mariamagdalena zu Wien vnd darnach ain pernleme guertl die als auf sechtzehn lot and ain perlems goller vnd ain prustphaitl, gehefft mit perll. Aus den soll gemacht werden vnd verklaenet durch meinen liebn herrn vnd hauswirt Fridrichn obgenannt, vier perleme krewtz die zway pesser vnd die zway letzer. Das erst ains aus den pessern, schaff ich zu vnnser lieben frawen gotshaws gen Zell. Das ander pesser kreutz schaff ich gen Stein in die pfarrkirchn zu sand Niclas. Das dritt kreutz schaff ich gen Stain zu sand Barbara altar in die pharrkirchen daselben. Das vierd kreutz schaff ich zu sand Quirinkirchn zu Lewben gelegn vnderhalb Tiernstain. Item mer so schaff ich ain silberguertl auff ainer rotnportn gen Stain in die pharkirchn. Item ain guldn adlasen rokh schaff ich halbn tail zu ainem messgewandt zu sand Barbaren altar zu Stain in der pharrkirchn. Item den andern tail des vorgemelten rocks schaff ich zu einem messgewant in vnser libn frauen gotshaws von Zell. Item mer ain sammatn gulden rokh schaff ich den halbntail zu einem messgewandt in die pharrkirchn gen Stain. Item den andern tail desselbn rokhs schaff ich zu ainem messgewandt sand Quirin gen Lewbn. vnd ob an den zwaien roekhn abging zu erstattung den abgang schaff ich zwen gulden adlasn ermll. Item ain newer kelch ist bey maister Bernhardn goldschmid zu Wienn, darzu ich ime selber gebn pey XXI lot der mit arbait nicht gar volbracht ist, daran hat derselb goldschmid auf die arbait emphangn drey guldn hungrisch denselben kelch so er nu gar berait ist, schaff ich zu vnser frawen gotshaus gen Zell. Item ain prawne guldeme schwabn. Schaff ich gen sand Hieronimus zu Wienn zu einer chorkappn, darzu ains perrlein gurttl vnd ainen perrlein penntl zu einem schillt an die kappn vnd das kettl vnd swinkhel an

der guertl zu einem haefftlein an die kappn. Item ich schaff auch ainvndzwaintzig lot silber zu ainem kelch zu sand Barbaran altar zu Stain. Item zwen newkelch schaff ich den ainen zu sannd Veit capelln in *meinem geslos zu Enntzesdorf* vnd den anndern pfarkirchen daselbs. Item das klain silbrein pekh schaff ich zu ainer monstratzen in *die pharrkirchen zu Entzesdorf auf der Vischa.* Item ain weissn rokh mit guldein pluemen schaff ich zu unser frawn gotshaws im tal genannt. Item von ainem plabn tuach mit gulden pluemen schaff ich dauon ain messgewandt zu sannd Leopold gen Closter Newnburg vnd darzu die zway gehefften perlein hoerner zu einem krewtz auf das messgewanndt. *Item meinem liebn Sun und herrn hertzog Hannsn schaff ich mein haws in Newnsol, das mir mein herr der kunig kauft hat vnd darüber brief vnd sigl gab, die erlegt sein pey meinem hawswirt vnd ich darumb geschribn stee im grundspuech daselbn zum Newnsol.* Item herrn Thoman korherren zu Closter Newnburg schaff ich ainen gukdein koph, der ain bluemen hat vnd ainen maerdrein vnterzug zu einer schawbn vnd zwen guldein ring vnd ain klains guldeins ringel. Item meinem muemlein der Dorothea schaff ich ain pernlein penntel vnd ain grun permschen rokh mit ermln vnd ain plobs Jannkhorokhl. Item meiner swester Hedwign ain plobs schewbl mit vech vnterzogn vnd ain prawnpernschen rokh. Item den zwaien kleinen Kindern beger ich trewlich versehung von dem benannten meinem liebsten herrn vnd hawswirt: desgleichen auch dem Pauln meinem vettern. Item der Bärblein vnd Elisabet iglicher ainen permschen rockh. Item dem Hanns Linhart ain gemains hofgewandt. Item der Spernpewttlin zehn phundt phenning vnd ain kwe. Item der Krafftin von Stain[21] ain silbreins vergultes koeppfl vnd ain vergulds schuessl vnd ain silbreins kaenndl. Item ich schaff auch dem obgenannten meinem liebn herrn vnd hawswirt herrn Fridrichn mein gslos zu Enntzesdorf auf der Vischa mit allen seinen zehenndn, renntn, gulten vnd zugehoerungen vnd schaff ime auch darzu alle meine gueter in dem gslos nichts ausgenomen. Auch schaff ich ime mein muel, so bey demselbn meinem gslos ligt,[22] das er damit bezale die hernach bemelten mein geltschuld vnd soll ime mein arme sell beuollen lassen sein, die ich ime dann trewlichn bevilvh als ainem getrewn gemahel will ich den allmechtigen got auch trewlichen in euer welt fur zue biten. Item ivh will mir auch mit aufgedrugkten bestimten worten vorbehalten haben, das ich solich mein obgeschribn geschefft vnd letztn willn, fueran so ich lebe kurtz oder lang myndern meren, verenndern, ains oder mer oder ganntz vernichtn mag, wie vnd wann ich will vnd mich verlustet. Item hie ist vermergkht mein gelt schuld, so ich schuldig bin. Item dem Hölerburger zu Stain pin ich schuldig umb wein, sechsvndsibenzig pfundt phennig, an die fuoll vnd pinterwerich. Item dem Micheln Kelner, am altn sold bin ich schuldig, zwelf phund phenning, daran hat er emphanngn drey ungrisch guldein. Des alles vnd iglichs abgeschribn meins geschefts, ordnung vnd letzten willens, zu warem vesten vrchund, hab ich diesn brief machn vnd aufrichtn lassn.

Besigelt mit der edlnn vnd vestn hern, Hannsn Wildersdorffer, die zeit zu Wienn gesessn, vnd Leopoldn Eybnstainer[23] von Nusdorff aign innsigln, die sie vmb meinen vleissigen bete willn, zue vnd iren eibn(eribn) an schadn, offentlich heran gehanngen haben. Darzu hab ich mit vleis berufft vnd gebetn den erbrn Johannsn Lawn aus kaiserlichem gewalt offner notarii, das er zu gezewgnis aller abgeschribnen ding, sich herunden mit seiner aign hand vnderschreib, vnd glawben thuve.

Geschehn zu Wienn an Eritag, des heilign Creutz abend, der Erhohung nach Christi geburt, als man zallt vierzehnhundert vnd in dem ainundnewnzigisten jare.

Vnd wann ich aber Johannes Lawn offner notarii: durch die edln frawn Barbaren Edlpeckhin zu aller vnd iglichn obgenanntn dingn erfordert vnd gebetn bin von merer glaubens vnd zewgnus wegn, hab ich mich hierundn vnderschribn, vnd bin also mitsambt den benanntn zwaien sigel herren: darbey gegenburtig gewesnn

Johannes Lawn notarius scripsit
et nominat propria.

Mindkét pecsét hiányzik; csupán a fűzés nyomai láthatók.

2.

1478. december 22. Nezsider. Az Enzersdorf an der Fischa-i malomra vonatkozó adás-vételi szerződés.

Ich Petter Hasler vnnd Margreth des edlenn Mollenn tochter, mein liebe hawsfraw, ich Margreth, Casparn Vrsennpergers vnnd Appollonia,

[21] Krems-Stein polgárkönyvében (Bürgerbuch), amely 1525-ben kezdődik, 1547-ben Steinban előfordul egy Krafft Valtin; ez azonban a Stein fölötti Förthofban levő Krafftokkal aligha volt kapcsolatban.

[22] Schweickhardt: Darstellung des Erzherzogtums Österreich unter der Enns, Viertel u. d. W. W. Wien, 1831. I. k. 266. l. Fischán két malmot említ, 4—4 járattal

[23] Egy Eibensteiner 1470-ben Korneuburg közelében fekvő atyai örökös birtokára adományt kap; a szenttéavatási perben (18. l.) ugyanebben az évben Eybensteiner Ágoston és Lipót fordulnak elő. Egy Wilderstorfert 1480-ben Alsóausztriában adományoz meg a császár.

Wolfgangen vonn Gfell[24] elich hausfrawn, des vorbennannten, vnnsers lieben brueder Petter Hasler, leyplich swestern, bekennen für vnns vnnd all vnnser erben, vnnd thun kund offennlich mit dem briefe allen lewtenn, gegenburtigen vnnd kunfftigen, die den brief sechen oder heren lesenn, das wir mit gutem willenn vnnd wohlbedachtem mutt zu der czeitt, da wir das wol getun mochtenn, vnnd mit vnnders gruntherrnn hanndenn, des edlenn vnd vestenn Fritzen vonn Entzesdorff auff der Vischa, verkauft habenn vnser müll, gelegen zu Entzesdorff auff der Vischa zu magst dem gslos daselbs. Dy vorgenannt müll mit aller irer zugehörung haben wir recht vnd redlich verkaufft, vnnd geben allenn den eren, würden, nutzen vnd rechten, als wir die innegehabt genutzt vnd genossen haben, vnnd vonn alters her kumen ist, vmb aine summe geltes, der wir zu rechter tzait, vnnd an all schäden ganntz verricht vnnd gewert sind. Dem edlenn vnnd vestnn Fritzen vonn Entzesdorff vnnserem gruntherrn obgenannten, auch frawen Barbara seiner gemachel, vnnd iren eriben, fürbaser, die selben müll lediklich vnnd freylich zu haben, vnnd allen iren frumen damit zu schaffenn mit verkauffen, versetzen, schaffen machen, vnnd geben wem sy wellen an unnser, auch unnser eriben, vnnd an meniklichs vonn vnnbrun irrung vnnd hyndernus ungeurrlich. Man dint auch vonn der selben müll gen hoff in das gslos zu Entzesdorff gruntdinst, zu sannd Gorigenn tag vnnd zu sannd Michaelstag zu ydem benannten tag vierzehenn schilling phennig vnnd nicht mer. Vnd sein auch wir obgenannter Petter Hasler, mein hausfraw vnnd bayd swesternn, mitsambt allenn vnnsern eriben vnuerschaidnlichen der vorgenannten mül irer zugehörung des vorgenannten Fritz vonn Entzesdorff auff der Vischa vnnd seiner gemachln, vnnd irer recht gebernn vnnd schermbn für alle ansprch als solchs kaufs vnnd des Lanndes zu Ostrrich recht ist. Gienng in aber darann, icht ab, oder stund in icht krieg oder ansprach darumb auff, vonn wem das wer mit recht, vas sy des schaden nemen das schullen wir in alles aufrichten vnnd widerkeren an allen iren schaden, vmb sullenn das haben zw vnns vnnd vnnderenn eriben vnuerschaidenlich, vnnd auf allem vnnserem gut, das wir haben in dem lannde zu Oestrrich, oder wo wir es habenn, es sey erib oder varundgutt, wie das genannt, vnnd wo das gelegen ist, nichtz ausgenommen, wir sein lebendig oder tod, vnnd das kawff furbaser also stett vnnd vntzebrochen beleib.

Des zu ainer waren vrkund geben wir für vnns, vnnd all vnnser eriben, dem egenantten Fritzen, seiner gemachel vnnd iren eriben den brieff, besigelt mit mein Petter Hasler anhanngunden insigel, zu merer zeugnus der sachen haben wir mit vleis gebetten denn edlenn herren, Wolfgang vonn Ruckhendorff[25] vnd den edlenn Hanns Mollenn, das sy ire insigl, neben vnnsers bruederenn siglen an den brieff für vnns gehangen haben, doch inn irenn eriben vnnd nachkommen an schadenn. Darunder vnns wir verpuntten, alles das war vnnd stat zuhaldenn, das an dem brieff geschriben stat, treulich vnnd vngeuerlich.

Geben zu Newsidl bey dem See, ann Mitichenn nach Sannd Thomas tag, des heiligen zwelfboten, als man tzalt vonn cristi geburd Tausend virhundert vnnd in dem achtvnndsubenntzigistenn jare.

Hasler Péter, von Ruckendorff Wolfgang és Mollen Hans egy-egy függőpecsétjével. (A klosterneuburgi apátság levéltárában: Alte Rapulatur. Fol. 331. Nr. 2.)

3.

1495. március 30. Bécs. A malomnak a klosterneuburgi kolostor részére való hagyományozása.

Ich Fridreich von Entzestorff auf der Vischa, bekenn für mich vnd all mein erben, vnd thun kund offenntlich mit dem brief, allen den er fürkhumbt gelesen vnd gezaygt wirdet, als ich vnd fraw Barbara Edlbekhin mein liebe hausfraw, der got gnad, ain mül, gelegen bey meinem gesloss daselbs zu Entzesdorff mit gesambter hannd gekhaufft haben, der ich rechter grunthern bin. Dauon man mir jerlichen zudienn phlichtig ist virdhalb phund phennig, halb zu sand Jorgentag, and halb zu sannd Michelstag zu rechtem grunddinst; weliche mül die benant mein liebe hausfraw mit meinem gunst, wissen uns willen zu hayl vnnser beder seln den erwirdigen vnd ersamen geistlichen herren, herrn Jacobum bropst, vnd dem conuent gemain vnnser lieben frawn gotshawss zu Closternewnburg, da dieselb mein liebe hausfraw begraben ligt, an iren lessten zeiten, mit guter verunft vnnder annderm irem geschefft lediglichen geschafft hat. In der maynung, das dieselben geistlichen herren vnd ir nachkhömen zu ewigen zeiten in irm gotshaus wöchenlich zwo mess an welichen tägen vnd auf welichen altärn in das füglichen sein wirdet, lesen vnd volbringen sullen. Dazu auch ainen ewigen jartag järlich an dem tag, als die egenennt, mein liebe hausfraw mit tod verschaiden ist, oder aber vngeuerlich acht tag vor oder hinach mit vigili, selambt, khertzen vnd geleytt, als bey irem gotshawss sit vnd gewonhait ist, halten vnd begeen an alle sawmbung. Als dann, das der vorgemelten meiner lieben hausfraw geschefft chlaerlichen innhaldet,

[24] Gföhl Krems mellett.

[25] Egy von Ruckendorf (Roggendorf) Wolfgang 1465- és 1470-ben előfordul a szenttéavatási perben (7. és 18. l.), Enczestorff János és Vilmos pedig 1465-ben (7. l.).

das ich obgenanter Fridreich von Entzestorff, darauf der benanten mül mit aller irer zugehorung, auch aller meiner gerechtigkait der gesambten hannde ; so ich daran gehaben hiet mügen, mit guetem freyen willen vnnd vollbedachtem mut zu der zeit, da ich das wohl gethun mocht, den obgenannten geistlichen herren lediglichen abgetreten, vnd mich der gaennzlich verzigen hab. Wissentlich in kraft des briefs. Also das dieselben geistlichen herren vnd all ir nachkömen nu furan die vorgenannt mül mit aller irer zuegehörung lediglichen vnd freylichen innehaben, nützen, nyessen vnd allen iren frumen damit hanndln vnd thun sullen, vnd mügen als mit anndern guetern, so zu irm gotshaws gehörn, verkhauffen, versetzen vnd geben, wem sy wellen, an mein aller meiner erben, vnd maenigclichs von vnsern wegen irrung vnd hinderniss.

Ich gib vnd annturt win auch die benant mül mit aller irer zugehorung, aus meiner vnd meiner hausfrawn seligen nutz vnd gweer, in ir vnd aller irer nachkömen nutz vnd gweer, also das ich noch mein erben noch annder jemands von vnsern wegen, zu der egenannten mül vnd irer zugehorung, khainerlay zuesprüch, gerechtigkait, ansprach noch vordrung nicht mer haben, suchen noch gewynnen sullen, noch wellen, weder mit geistliche noch weltlichen rechten, noch auch an recht vil, noch wenig in kainerlay weise getreulich vnd vngeuerlich, doch mir vnd meinen erben an dem obgemelten vnserm gruntdinst vnd lehnschafft vnuergriffenlich.

Des zu urkund gib ich, für mich vnd all mein erben, den obgenannten geistlichen herren vnd allen iren nachkomen den brief besigelten mit meinem aigen anhanngunden insigel. Der sachen sind getzewgen durch meiner vleissigen bete willen der edl gestreng ritter herr Sigmund Maroltinger, der zeit Römischer Khüniglichen Mayestat vnsers allergnedigsten herren anwald in der stat rate zu Wienn, vnd der edl Hanns Wilderstorffer, die zeit stat richter daselbs, mit iren anhanngunden insigln. Doch in vnd iren erben anschaden. Geben zu Wienn an Montag vor dem Suntag daran man singet Judica in der Vasten, nach Cristi annsers lieben herrn geburt virtzehnhundert vnd in dem fünfundnewntzigisten jare.

Wildenstorffer János és Maroltinger Zsigmond függőpecsétjeivel. A harmadik (von Enzersdorf Frigyesé) hiányzik.

Dr. Ludwig Vince Oszkár és Maschek Ferenc.

A HAVASELVI VAJDÁK CÍMERE A KÖZÉPKORBAN.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1942. március 12-én tartott ülésén.

Az első román állam, Basaraba havaselvi vajdasága a XIV. század elején alakult ki a Déli-Kárpátok és az Alduna közti területen, ellentétes politikai és kulturális hatóerők ütközőpontjában. Alkotójának energiáját lekötötte a küzdelem országa elismertetéséért, külső kereteinek megszilárdításáért. A belső fejlődés lassúbb ütemben követte a külsőt. I. Basaraba politikai kereteket adott Havaselvének, fia Sándor már egyházi szervezetről is gondoskodott, a vajdacsalád harmadik és negyedik nemzedéke pedig — a XIV. század második felében — nagyot lendített a társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyokon. Basaraba unokái I. Vladislav és I. Radu, s ez utóbbinak fiai I. Dan és I. Mircea már udvart építettek, pénzt verettek, okleveleket adtak ki, pecsétet használtak és személyük uralkodói súlyát, más fejedelmek mintájára, díszes külsőségekben is igyekeztek kifejezésre juttatni. Ezzel a törekvésükkel kapcsolatos, hogy középeurópai módra címert vettek föl. Címerük elég gyakran feltűnik Havaselve középkori történetének egyébként meglehetősen gyér emlékein, később a dinasztia kihalása után megmaradt az állam jelvényeként, s mint ilyen, helyet kapott a román királyság jelenlegi címerében is.

Románia címere, mai formájában, fiatal képződmény. Mintegy két emberöltővel ezelőtt, a királyság megalakulása kapcsán merült fel a kívánság, hogy az új állam jelvényei a heraldika szabályainak megfelelő formába foglaltassanak. 1866-ban készült az első idevágó tervezet, maga a címer heves viták után 1867 áprilisában került törvény formájában nyilvánosságra, röviddel utóbb (1871—72) új törvénnyel igen jelentős módosításokat hajtottak végre rajta ; végül a világháborút követő területi gyarapodás után, több bizottság munkájának eredményeképpen látott napvilágot az 1921. június 23-i törvény «a román királyság és kapcsolt országai címerének megállapítása tárgyában», amely a román címer most használt alakját létrehozta. Ebben Havaselvét kék pajzsban keresztet tartó, vörös fegyverzetű arany sas jelképezi, amelyet jobbról nap, balról félhold kísér.

Szigorúan a havaselvi címer fejlődéstörténetének szempontjából nézve ezt az ábrázolást, kétségeket lehetne támasztani például az arany alkalmazásának helyessége felől. A román szakemberek figyelmét ez a részlet nem keltette fel, annál élénkebb viták folytak azonban a címeralak megállapítása körül. E viták során nagyon eltérő vélemények merültek fel. Egyesek szerint Havaselve ősi címerében nem sas szerepelt volna, hanem holló, mások szerint viszont két szembenálló alak. Egy régebbi, téves nézet szerint az első Basarabák jelvénye három szerecsenfej lett volna, s végül voltak, akik azt állították, hogy az eredeti címerben egyik alak sem szerepelt, mert a XIV. századi vajdák csak egy hasított, jobbról hétszer vágott pajzsot használtak címerül.

Ez a zűrzavar éppen nem meglepő, hiszen Romániában a heraldikának alig van talaja. Mint önálló tudomány, voltaképen csak az 1920-as években nyert polgárjogot. A már említett 1921-i törvény értelmében ugyanis a hatósági címerekkel kapcsolatos ügyek intézésére egy állandó tanácsadó bizottságot állítottak fel a román belügyminisztérium mellett. 1925-ben pedig megkezdte működését a levéltárnokképző főiskola (Școală superioară de arhivistica și paleografie), ahol más segédtudományok mellett a címertan köréből is rendszeres előadásokat tartanak. Régebben a heraldikai kérdésekhez inkább csak jószándékú, de szakképzetlen műkedvelők szóltak hozzá, s fejtegetéseikbe gyakran csúsztak durva hibák, amelyek félszáz évvel ezelőtt méltán váltották ki a

magyar Réthy László legújtó bírálatát.[1] Azóta jelentősen bővült a forrásanyag, s újabban néhány elsőrangúan képzett és széles látókörű tudós foglalkozott román részről a régi vajdaságok címereivel. S bár ma sem tekinthetünk minden kérdést tisztázottnak, annyi bizonyos, hogy az újabb kutatások hozzáférhetővé tették a forrásanyag javát, kifejtették a kérdés lényegét, s lehetőséget adnak a legrégibb román címerek, a moldvai és havaselvi vajdák középkori jelvényeinek megismerésére.[2]

Bármennyire értékes a támogatás, amit az újabb román irodalomtól remélhetünk, alábbi vizsgálódásaink során mégis helyesebb lesz közvetlenül a forrásanyagból indulni ki. Az irodalomban ugyanis mindmáig ellentétes nézetek keringenek, sok a vitás pont, amit csak a teljes forrásanyag ismeretében lehet elkerülni, ezt pedig eddig egyetlen feldolgozás sem foglalta össze kielégítően. A havaselvi vajdák középkori címerének kutatásában egykorú írott forrásra nem, csak néma kútfőkre támaszkodhatunk. Ezek közül legjelentősebbek a vajdai pénzek és pecsétek, amelyeknek véseteiből — természetesen színtelenül — teljes képet kaphatunk a címer kialakulásáról s középkori fejlődéséről. Némely részben jól kiegészíti ezt a képet néhány képzőművészeti, illetve építészeti emlék, illetőleg a vajdák birtokában volt használati tárgyakon — például I. Radunak argesi sírjából kikerült gombjain — található forma. Végül, egyik-másik részlet biztosabb meghatározásánál, nagy óvatossággal és csupán kiegészítésül, jó hasznát vehetjük a későbbi korok bővebb forrásanyagából származó adatoknak is.

Forrásaink sorában elsőnek említettük a pénzeket, mert a legrégebbi időkről csaknem kizárólag ezek tájékoztatnak. Mert — noha nem mindegyik vajda veretett pénzt, s később, a középkor végén a pecsétek sora már teljesebb — a XIV. században az írásos műveltség még oly fejletlen volt, hogy ebből a korból oklevél és pecsét alig maradt. Pénzeket viszont elég szép számban ismerünk, s bár a román pénz- és éremtan nemrég még meglehetősen kezdeti fokon állt, — az első komolyan számbavehető tudományos munkálatokat e téren a magyar Réthy László végezte el, mintegy félszáz évvel ezelőtt[3] — újabban főleg Const. Moisil úttörő munkássága révén nagy előhaladást tett, s a középkori vajdák pénzeiről jó áttekintést ad.[4]

Basaraba unokája, I. Vladislav volt az első havaselvi vajda, aki saját pénzt veretett. (Korábban csak idegen, a leletek tanúsága szerint bulgár, cseh, lengyel, de főleg magyar pénzek cirkuláltak ezeken a területeken, legelsőbben báni dénárok, amelyektől a román váltópénznek máig használatos «ban» neve származott.) Vitatkozni lehet azon, hogy Vladislav pénzei hol készültek: Magyarországon, vagy saját országában, magyarországi mesterek kezemunkájával. Tény az, hogy mind pénz-, mind műtörténeti szempontból a magyar pénzrendszer szerves tartozékai, noha természetesen idegen elemek is találhatók rajtuk, így például a pénzek felirata néha nem latin, hanem szláv nyelven készült. Az egyes pénz, sorozatok közt más különbségek is vannak-súlyuk például, bizonyára verési nehézségek és; rontási kísérletek következtében, nem azonos. Nagyjából mégis két világosan megkülönböztethető főtípusba sorakoznak. Az egyik pénznem ritka, nagyobb súlyú ezüstérem, egyik lapján gyöngysorkoszorúba foglalt egyenlőszárú kereszttel, amelynek szárai liliomban végződnek, hátsó lapján pedig csöbörsisakon jobbrafordultan ülő, fejét a háta fölött levő kereszt felé fordító sassal. Ez a típus éppúgy, mint Musat Péter moldvai vajda közelegykorú garasa, a magyar ezüstgarasok származéka. Vladislav másik, gyakoribb pénze szintén ezüstből készült, de kisebb és könnyebb; ez a magyar dénárok rendszeréből fejlődött. Úgy

[1] A román királyság címere és színei. Turul, 1884., ill. Adalékok a havaselvi vajdaság numismatikájához. Arch. Értesítő 1892. (Bírálata jogos, de az újabb kutatások fényében már az ő nézetei sem állják meg mindenben a helyüket.)

[2] Különösen figyelemreméltóak G. I. Brătianu tanulmányai: Scutul unguresc în armele Basarabilor. Revista Istorică 1921., Originile stemelor Moldovii şi Ţării-Româneşti és In jurul originei stemelor principatelor române. Revista Istorică Română 1931. V. ö. Const. Moisil: Stema României. Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică. Bucureşti 1931., és nem annyira nézetei, mint különösen a bennük foglalt forrásanyag kedvéért: Monetele lui Radu I. Basarab. Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice X—XVI. (Bucureşti) 1923., ill. Monetăria Ţării-Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor. Cluj, 1924.

[3] Ld. az Arch. Ért. 1887., 1891., 1892., 1895. évf. közölt cikkeit.

[4] Pénztörténeti áttekintésünknél Const. Moisil: Monetăria Ţării-Româneşti c. id. művét vesszük alapul, kibővítve Réthy id. cikkeinek egyes eredményeivel.

1. Vladislav pénze. (Nagyítva. Eredetije a M. Nemzeti Múzeumban.)

látszik, Havaselvén dukátnak nevezték, s amíg a vajdák egyáltalán verettek pénzt, ez maradt az ottani rendszerek alapja. Ennek a típusnak első lapján gyöngysorkoszorúba foglalt, hasított, jobbfelén hétszer vágott pajzs, hátlapján pedig a keresztes pénz hátlapján ábrázolttal azonos, csöbörsisakon jobbrafordultan ülő, a háta fölött levő keresztre visszanéző sas látható. Az utóbbi típusból kiütközik egy súlyra is jelentősen különböző sorozat, amelyen a sast nem zárt, hanem kissé megemelt szárnyakkal, a hasított pajzs máskor síma mezejét pedig félholddal kitöltve ábrázolták.

Vladislav utódának, I. Radunak pénzei lényegben azonosak az előzőkkel. Az ő korából is két típus maradt fent, egy súlyosabb, első oldalán kereszttel, s egy könnyebb, dénárszerű pénz, első lapján a hasított-vágott pajzzsal. Van azonban a dénárok közt egy sajátságos sorozat, amely véseténél fogva különös figyelmet érdemel. Ennek első lapján egybefoglaltan ábrázolták a máskor két lapra elosztott alakokat: a hasított, jobbfelén hétszer vágott pajzsot ezúttal jobbradűlten, s balsarkára ráhelyezve a csöbörsisakot, amelynek dísze szárnyát emelő, jobbrafordult, fejét hátrafordító sas. A madáralak tehát cimiére formájában egyesíttetett a pajzzsal, amire azért volt szükség, mert a pénz hátlapján Radu vajda saját magát akarta ábrázoltatni: nyugati lovag módjára sisakban-páncélban, jobbjában a hűbéres fejedelmek lándzsajelvényével, baljában pedig az érem első oldalán látható, hasított-vágott pajzzsal.

Radu és Vladislav Nagy Lajos kortársai voltak, pénzeik az Anjou-kor messze tájakat átfogó gazdasági és kulturális fellendülésének termékei. Nagy Lajos halála után nemcsak Magyarországon, hanem az egész Dunavidéken érezhető romlás következett, s ez a havaselvi pénzek anyagában, súlyában és kivitelében is pontosan visszatükröződik. A bennünket érdeklő szempontból eleinte csak annyi változás figyelhető meg, hogy a keresztes pénztípus I. Dan idejében eltűnt. A másik típus továbbra is megmaradt, véseté- ben azonban I. Mircea uralkodása idején, a századforduló táján, bizonyos eltérések mutatkoznak. I. Mircea két- féle pénzt veretett, mindkettőt ezüstből; egy nagyobbat, amely beleilleszkedik a korábbi dénár- szerű pénzek rendszerébe, s egy jóval kisebbet, amelyre a közben divatjamúlt báni dénár mintájára a ban nevet alkalmazták. Mindkét típusból több sorozat ismeretes, amelyek közt kisebb eltérések vannak ugyan, de lényegben azonosak, s egészben véve a Zsigmond-kori magyar pénzrendszerhez alkalmazkodnak. Ami mármost véseteiket illeti, a nagyobb pénznem egy sorozatának első lapján Mircea vajda álló, koronás, palástos alakját ábrázolták, jobbjában karddal, baljában országalmával, a hátlapon pedig Krisztus mellképét; egy másik sorozaton a vajda kard helyett lándzsát tart, a hátlapon pedig Krisztus képe helyett az I. Radu lovagalakos pénzén feltűnt pajzsos-sisakos-sasos kombináció szerepel. A kisebb pénzek Réthy megállapítása szreint Zsigmond hetedik fajú obulusát utánozzák; első lapjukon egyenlőszárú, horgonyvégű keresztet látunk, a négy osztásban egy-egy három gömbből összerótt figurával, amely, nyilván helykitöltés céljából, a hátlapon is megismétlődik, a már ismert dűlt pajzsra helyezett, s jobbrafordult, fejét hátrafordító sassal díszített csöbörsisak mellett. A kis pénzeken általában nem szerepel a vajda alakja, egy esetet kivéve; itt a hátsó lapon változatlanul ismétlődik a pajzsos-sisakos-sasos kombináció, az elsőn azonban koronás, palástos, szembefordult ülő alak látható, baljában keresztes

2. Mircea nagyobb pénze. (Nagyítva. Eredetije a M. Nemz. Múzeumban.)

országalmával, jobbjában — a Redwitz Miklós szörényi szereplésekor vert báni pénzek főalakjának mintájára[5] — vállára fektetett buzogánnyal.

A XV. század folyamán, fokozódó török nyomás alatt, Havaselve helyzete mind politikai, mind gazdasági és kulturális tekintetben sokat romlott. Észrevehető a süllyedés e korszak pénzein is. Mircea legutolsó pénzsorozata, amelyet fiával Mihállyal mint társuralkodóval együtt bocsátott ki, már anyagára és kivitelére nézve egyaránt sokkal rosszabb, mint az előzőek voltak. Egyikmásik utódjánál ugyan némi halvány javulás mutatkozott, de csak átmenetileg, a viszonyok mindenképen rosszak maradtak. Némelyik vajda két-, a másik egyfajta pénzzel kísérletezett, egyre nehezebb körülmények közt, végül a század derekán feladták a reménytelen harcot s többé nem verettek pénzt. Havaselvén ettől kezdve hosszú ideig ismét csak idegen pénzek forogtak. Az utolsó havaselvi pénzekből nem mindegyiket ismerjük. Úgy tudjuk ugyanis, hogy a XV. század első felében élt vajdák közül II. Radu, II. Dan, Vlad Dracul, II. Basarab és II. Vladislav verettek pénzt, vagy legalább akartak pénzt veretni, a leletekből azonban nem minden várható példány került elő. De mindazok a példányok, amelyek előkerültek, a régi havaselvi gyakorlatot folytatják s valamennyin, akár kis-, akár nagyformájúak, az első pénzek ismert ábrái térnek vissza, csekély részletbeli eltérésekkel, de lényegben azonosan : az érem egyik oldalán hasított pajzs, a másikon pedig sisakra helyezett, hátán keresztet tartó sas. Az első pénzekhez viszonyítva az egyetlen jelentősebb eltérés az, hogy a pajzs beosztása megváltozott : nem jobb-, hanem balfelét ábrázolják vágottan, azt sem hétszer, hanem csak ötször és igen durva, elnagyolt vonásokkal. A pajzs másik felét pedig rendszerint csillaggal és félholddal töltik ki.

Áttekintve a havaselvi pénzek fejlődését, rátérhetünk tulajdonképpeni célunkra : megvizsgálhatjuk a pénzeken található jelek és alakok értelmét, jelentőségét a vajdák címerének szempontjából. Mielőtt azonban ezt megtennők, újból hangsúlyoznunk kell, hogy a pénzeken mind egészüket, mind részeleteiket tekintve igen erős magyar hatás mutatkozik. Ezt a következőkben, az egyes jelek értelmét és eredetét kutatva, állandóan szem előtt kell tartanunk.

Leszámítva a kisebb jelentőségű kísérőelemeket (csillagot, holdat, díszítőmotívumokat), a havaselvi pénzeken látható címer-, illetőleg jelvényszerű ábrázolásokat négy csoportra oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak a különböző vajdákat, illetve egyízben Krisztust ábrázoló emberalakok, a másikba a pénzek egyik oldalán magában álló (tehát nem a sast kísérő), egyenlőszárú kereszt, a harmadikba a hasított pajzs, a negyedikbe a sisakon álló sas. Némi meggondolás után azonban nyilvánvaló, hogy az első három csoportban nem

3. Vlad Dracul (vagy II. Vladislav?) pénze. 1430—1456. (Nagyítva. Eredetije a M. Nemz. Múzeumban.)

kereshetjük Havaselve vajdáinak címerét. Az emberalakok ugyanis egy eset kivételével — amikor szerb-bulgár szokás szerint a Megváltó képét verték a pénzre — a kibocsátó vajdát ábrázolják, I. Radu idejében lovagi páncélban, nagyratörő fia, I. Mircea korában pedig királyi pompában, uralkodói jelvényekkel, de mint Réthy megállapította, a magyar pénzek hagyományos (eredetileg Szent Lászlót jelentő) királyi alakjaihoz feltűnően hasonló módon, kétségkívül azok hatása alatt.[6] Valószínűnek látszik tehát, hogy ezek a pénzek részben utánzatok, másrészt — noha az egyes sorozatokat nem tudjuk pontos összefüggésbe hozni a politikai történet eseményeivel — csaknem bizonyosra vehetjük, hogy valamely különleges alkalomra készültek, illetőleg

[5] Réthy : Arch. Ért. 1891. 195—198. l. (A Rednitznek tulajdonitott pénz eredete vitatható : Huszár Lajos : A segesvári pénzverő Zsigmond korában. Numizmatikai Közlöny 1941. 11. jz.) — Mircea kampóskeresztes pénzének Zsigmond hetedik fajú obulusával való egyezésére ld. Arch. Ért. 1891.

[6] Arch. Ért. 1891. 197. l.

hogy a rajtuk levő ábrázolás a kibocsátók, I. Radu és I. Mircea életszemléletét, uralkodói felfogását is kifejezésre akarta juttatni. Éppen ezért egyik típus sem élte túl alkotóját, nem terjedt el s nem juthatott általános, jelvényszerű jelentőségre. A keresztes pénzek viszonylag ritkák ; nem számítva I. Vladislav és I. Radu nagysúlyú ezüstjeit, amelyek Moisil megállapítása szerint a magyar garasokat utánozták, egész éremoldalt kitöltő kereszt csupán Mirceának kisformájú pénzén fordul elő, erre pedig Réthy szerint Zsigmond király pénzeiről került. A kereszt használata tehát meglehetősen ritka, és kimutathatólag idegen gyakorlatból ered : semmiképp sem lehet a havaselvi uralkodók jelvénye.

Gyakrabban szerepel a hasított, jobbfelén hétszer (illetőleg a XV. század második negyedében készült, rossz kivitelű pénzeken, nyilván technikai hiba folytán, balfelén ötször) vágott pajzs az első és utolsó pénzeken önállóan, egy egész éremoldalt kitöltve, I. Radu lovagalakos pénzén és I. Mircea pénzein pedig a sassal, mint sisakdísszel egyesítve. Egyesek ezt a pajzsot vélték a havaselvi vajdák ősi címerének. Igy legutóbb Const. Moisil, a román állami levéltárak főigazgatója s a történelmi segédtudományok kiváló szakértője fejtette ki[7] ezt az álláspontot, noha az állam első jelvénye szerinte is a sas volt. Mondanunk sem kell hogy ez a megkülönböztetés merőben önkényes, a források a legkevésbbé sem indokolják. Nem is igen lehetne elképzelni, hogy a XIV. század derekán, a fejlődésnek e kezdeti szakaszán más-más jelvénye lett volna az országnak és az uralkodónak. Moisil maga sem lehet egészen biztos ebben az elképzelésben, mert másutt azt fejtegeti, hogy a sas önmagában nem tekinthető teljes címernek, s a heraldika kívánalmainak csak a pajzzsal együtt, mint annak dísze felelhet meg, a Basarabák teljes címere tehát a Radu és Mircea pénzein látható pajzsos-sisakos-sasos kombináció volna. Másrészt hangsúlyozza, hogy a pajzs mindenkor kiemelt helyzetben : I. Radu lovagalakos pénzén például a vajda kezében, de nemcsak pénzeken, hanem használati tárgyakon, így az I. Radu argesi sírjában talált gombokon is látható. Érvei, mint a következők során minden különösebb cáfolás nélkül magukból az adatokból kiderül, s mint már G. I. Brătianu, a román történet egyik legszélesebb látókörű szemlélője kimutatta,[8] nem állják meg a helyüket.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a pajzs, bármennyire gyakran és kiemelt helyzetben, mégsem mindig szerepel ; teljesen hiányzik például I. Vladislav, I. Radu — tehát éppen az első pénzverető vajdák — és I. Mircea keresztes pénzein, továbbá utóbbinak Krisztus képével ellátott dukátján, és csak a sassal egyesítve fordul elő több más pénzen is. Ezzel szemben a sas minden egyes pénzen megvan, kivéve Mirceának balkáni befolyás alatt vert krisztusfejes érmét. Kétségtelen, hogy a Basarabák nem a pajzsot, hanem a sast érezték fontosabbnak. S ha azt rávésték I. Radu gombjaira, ez viszont argesi lakóházának romjain tűnik elő.[9] Megfontolandó az is, hogy ha Moisil nézeteit magunkévá tennők, a sas szerepét nem tudnók mire vélni, de ha azt a véleményt fogadjuk el, hogy a havaselvi vajdák eredeti jelvénye s első címere a sas volt, akkor a hasított-vágott pajzs jelenlétét igen könnyen megmagyarázhatjuk. Ez ugyanis XIV. századi, deformálatlan állapotában nem egyéb, mint az Anjouk idejében használt : hasított, jobbfelén hétszer vágott magyar országpajzs, az Anjouknak a pajzs síma felében használt liliomai nélkül. A Basarabák címerének kialakulása, illetőleg az első havaselvi pénzek felbukkanása Nagy Lajos király uralkodási idejére esik, amikor a vajdák, egy-két ellenkezési kísérletet leszámítva, magyar hűbéresek voltak, magyar felfogásban országbáróknak számítottak, erdélyi hűbérbirtokot kaptak és sok tekintetben műveltségükben, életformáikban is jelentősen közeledtek a magyar udvar lovagi világához. Gyakori dolog lévén, hogy a hűbéres átveszi urának címerét, kétségkívül a vajdák hűbérességének jelét kell látnunk abban, hogy átvették és használták a magyar országpajzsot. Azt, hogy a liliomokat, az Anjouk családi

[7] Id. cikke Bul. Com. Mon. Ist. X—XVI., Numismatica şi descoperile din Curtea-de-Argeş. Cronica Numismatică şi Arheologică I., Monetăria Ţării-Româneşti stb. A sas csak sisakdísz, nem teljes címer : Bul. X—XVI. 126. l. (Idevágó fejtegetése egyébként jórészt egyezik Réthyével. Arch. Ért. 1892. 434. l.) Az ország és uralkodó címere más : Bul. X—XVI. 129. l.

[8] Id. műveiben Rev. Ist. 1921. és Rev. Ist. Rom. 1931.

[9] N. Iorga : Istoria Românilor III. Ctitorii. Bucureşti, 1937. 184. l.

jelvényeit nem vették át, bizonyára azzal magyarázhatjuk, hogy nem személy szerint az Anjouk, hanem a magyar királyok hűbéresei voltak ; azonban a liliomok díszítőelemként éppen elég gyakran előfordulnak Havaselve és Moldva egykorú pénzein s építészeti emlékein, hogy az utolsó kétséget is eloszlassák a hasított-vágott pajzsnak eredetét, Nagy Lajos magyar udvarából való átszármazását s jelentőségét illetőleg. Eszerint a havaselvi vajdák pénzein látható, s a magyar országpajzzsal egyező ábra nem a Basarabák címere, hanem hűbérességüknek s az Anjou-kori magyar befolyásnak jelképe. Ezt a megállapítást nem zavarja Moisilnak az az érve, hogy a pénzekre csak annak az országnak (vagy uralkodójának) címerét verhették, ahol, vagy amelynek részére a pénz készült. Kérdés ugyanis, hogy a pénzeket Magyarországon vagy a vajdaságban verték-e. De feltéve, hogy Havaselvén készültek, akkor is jogosan kerülhetett rájuk a magyar országpajzs, minthogy a vajdaságok területe a középkorban a magyar birodalom részének számított, másrészt a vajdák tudták, — később a XV. század első felében okleveleikben is kifejezésre juttatták — hogy a pénzverés jogát hűbéruruktól, a királytól kapták.[10] Valószínű, hogy a pajzs eredeti jelentősége idővel elmosódott ; erre vall az, hogy a XV. század derekán már erősen eltorzítva, hibásan ábrázolták. Később egészen eltűnt : a pecséteken soha nem is szerepelt, pénzt pedig a XV. század második felében nem vertek Havaselvén. A vágott-hasított pajzs szereplése bizonyos fokig a magyar befolyás sorsát is példázza, amely a török előnyomulás kapcsán fokozatosan háttérbe szorult s végül egészen elapadt. Az a különös megbecsülés viszont, amelyben a Nagy Lajos korabeli vajdák nemcsak pénzeiken, de használati tárgyakon is részeltették e pajzsot, jelképe lehet a magyar hatás akkori erejének.

Megállap tván, hogy a középkori havaselvi pénzeken előtűnő jelek közül egy kivételével egyik sem lehet a vajdák címere, nem marad más lehetőség, mint elfogadni a fennmaradó egyet : a Basarabák eredeti címerét abban a sasban kell látnunk, amely argesi lakóházukon s pénzeiken szerepel, ez utóbbiakon sisakdíszként, hátrafordított fejjel a háta fölött levő keresztre tekintve, olykor zárt, máskor kissé megemelt szárnyakkal. Ez a sas sem mint épületdísz, sem a pénzeken megismert alakjában nem jelent a nyugati heraldika szigorú szabályai szerint készített, kiforrott címert. De talán nem is volna helyes, nagymúltú lovagi országok kifogástalan címereit keresni, s ottani normákkal mérni Európának ezen a távoli szögletén, ahol igazi lovagi élet sohasem volt. Helytelennek kell tehát minősítenünk néhány kiváló kutatónak azt a túlzott heraldikai pontosságból fakadó nézetét, hogy a «teljes» Basaraba-címer az az összetett ábrázolás volna, amelyen — I. Radu lovagalakos pénzén és I. Mircea pénzeinek jórészén — a sast sisakdíszként egyesítették a magyar országpajzzsal. A sas és a pajzs egymástól függetlenek, egyesítésükre csak ideiglenesen, azért volt szükség, hogy az érem egyik oldala felszabaduljon az uralkodó képmása részére. Mikor az effajta ábrázolások kimentek divatból, a pajzs ismét különvált a sastól. A madár egyszerű jelvény; a sisak, amelyre a pénzeken ráállították, — mint alább a pecsétek vizsgálata során látni fogjuk — nem tartozott szorosan hozzá. Jelvényszerű egyszerűsége s naturális modorú ábrázolása egyébként jól beleillik az egykorú magyar lovagvilágnak a címerről formált felfogásába, abba a szellemi légkörbe, amelyből a román címerhasználat éppúgy, mint a pénzverés vagy a vajdák tevékenységének számos más, nyugatias vonása első ösztönzését merítette.

Pénztörténeti áttekintésünkből tehát az derült ki, hogy a Basarabák eredeti címere a keresztet tartó sas. Mielőtt fejtegetéseinkben tovább mennénk, szükséges lesz eredményeinket kiegészíteni a forrásaink másik főcsoportjából, a vajdai pecsétek vizsgálatából nyerhető tanulságokkal. Idevágó kutatásainkat erősen megkönnyíti, hogy a középkori román forrásanyag kiváló ismerője, I. Bogdan egyik nagyszabású oklevélkiadványának bevezetésében eléggé részletes, román viszonylatban páratlanul pontos leírást közöl a havaselvi vajdák pecséteiről.[11] Eredményeit csak elvétve kell az

[10] A vajdák országbárói szerepére s pénzverésük hűbéri alapjaira v. ö. A magyar-román viszony a Hunyadiak korában c. tanulmányom megf. részeit, Mátyás király emlékkönyv. I. (Szerk. Lukinich I. Budapest, 1940.)

[11] I. Bogdan : Documente privitoare la relaţiile Ţării-Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească. I. Bucureşti, 1905. XLIX—LXXVIII. l.

újabb kutatások értelmében kibővíteni. Adataiból kiviláglik, hogy nem minden vajda adott ki oklevelet, s nem minden oklevéladó használt külön pecsétet. Így például Radu Praznaglava 1421. május 17-i oklevelén elődjének, I. Mirceának pecsétjét használta.[12] Mégis elég sok vajdai pecsétet ismerünk, sőt a XV. század derekától kezdve bojárpecsétek is feltűnnek, bár meglehetősen ritkán és kezdetleges kivitelben ; amennyire

4. Mircea pecsétje 1390. (Const. Moisil : Stema României, 1. l. 1. képről.)

erősen rongált maradványaikból megállapítható, legtöbbjük egészen egyszerű emblémákat : buzogányt, napot-holdat, keresztet, esetleg harcosalakot tartalmazott. A pecséteket általában erdélyi mesterekkel vagy — később — hazai cigánymunkásokkal vésették, primitívebb fokon a magyarországi formákat utánozva.

Az első vajda, aki oklevelet adott ki és pecsétet használt, I. Vladislav volt, ugyanaz, akinek idejéből az első pénzek fennmaradtak. 8·5 cm átmérőjű, latin köriratú pecsétje fehér viaszon, egy 1368. jan. 20-i oklevélen maradt meg, erősen rongált állapotban. A legendát (+ S. Ladizlau[s Dei gracia vaivoda Tra]nsalpinus, B[anus de Zeurinio, D]ux de Fugrus) sikerült rekonstruálni, de az emblémát nem.[13] I. Radu és I. Dan idejéből nem maradt fenn pecsét. I. Mircea idejéből ismerjük az első világosan kivehető pecsétet. Mircea 1390-ben és 1391-ben nagyalakú (kb. 7·5 cm átmérőjű), latin feliratú pecsétet használt, amelyen pajzsba foglalt, jobbrafordult, fejét a hátán levő kereszt felé fordító sas látható, a felső balsarokban hatágú csillagtól és holdsarlótól kísérve. Ugyanilyen kép található Mircea 1396-i ellenlábasának, Aladnak szláv feliratú, vörös viaszba nyomott, 8·5 cm átmérőjű pecsétjén is.[14] Mircea vajda, uralkodásának második felében, kétféle pecsétet használt : egy nagyalakút, amelynek emblémája megegyezik az 1390-i és 1391-i pecsétekével, s egy kisebbet, amelyen két koronás fej látható. Utódainál is ez a két típus szerepel, egymással párhuzamosan, de anélkül, hogy használatukban valami rendszert, tárgyköri elhatárolást lehetne megállapítani. A két koronás fejet ábrázoló kisebb pecsétet használták például I. Mircea 1403., 1411., 1413. évi, Radu Praznaglava 1421. nov. 21-i, II. Dan, Alexandru Aldea, Vlad Dracul némely oklevelének megerősítésére, viszont a keresztes sast ábrázoló nagyobb pecsétet alkalmazták I. Mircea 1390., 1391., 1411., I. Vlad 1396., II. Dan 1424., Vlad Dracul 1437., 1439. évi oklevelein. E kettősség az egész középkorban megmaradt, a pecsétek rajza azonban közben bizonyos változásokat szenvedett. A kisebb pecséteken a fejek körvonala nem mindig tiszta ; néha úgy látszik, mintha férfit és nőt, máskor — többnyire — úgy, mintha két férfit ábrázolnának. Olykor (például Praznaglava vagy

[12] Bogdan i. m. 9—10. l.

[13] Újabban N. Iorga : Ist. Rom. III. 224. l. (facsim. fig. 35.) G. Severeanu: Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice 1933. évf.-beli cikke nyomán (melyet nem volt alkalmam megtekinteni), közli egy szláv köriratú pecsét facsimiléjét, amely állítólag I. Vladislavé lett volna. Azonban minden jel arra mutat, hogy ez voltaképpen I. Vladnak, I. Mircea 1396-i ellenlábasának pecsétje volt. Így közli Moisil, Stema României 1. l. 2. ábrán, s így említem én is az alábbiakban.

[14] Facsim. : Hurmuzaki : Documente privitoare la istoria românilor I/2. tab. I—II., Moisil : Stema României 1. l. 1—2. ábra. — Megjegyzendő, hogy Mircea pecsétjének madarát egyesek régebben hollónak írták le, de, mint újabban teljes bizonyossággal megállapítást nyert, tévesen. Bizonyára ugyanilyen tévedésen alapult az is, hogy Seivert s az ő nyomán Engel (Ungarns Nebenländer. Walachey 41. l.) Mircea fiának, Mihálynak pecsétjén hollót kerestek sas helyett, v. ö. Bogdan i. m. LVI. l.

Aldea pecsétjén) a fejek mellett jobbról-balról egy-egy csillag tűnik fel, más alkalommal (így Vlad Draculnál) egy jellegzetes Anjou-liliomot véstek közéjük. A XV. század közepétől kezdve a fejek mellképpé, később pedig két szembenálló, gyümölcsfát ültető teljes alakká bővültek. A nagypecsétek rajza sem maradt változatlan ; Dracul 1437-i pecsétjén például a sast kísérő csillag és félhold a pajzs felső balsarkából átkerült a felső jobbsarokba, Nagy Radu 1497-i pecsétjén pedig a sas helyzete is megváltozott : nem jobbra, hanem balra fordult, s a hátán levő kereszt vízszintes ágát a csőrébe veszi. Később a sasok általában csőrükbe veszik a keresztet, mégpedig nem vízszintes, hanem függőleges ágánál fogva, szárnyukat pedig az eredeti gyakorlattól eltérőleg, kitárva tartják. Az eredetileg egyágú kereszt viszont később gyakran kettőssé változik.[15] Mind a kis-, mind a nagypecsétek sorából teljesen kiüt Dan trónkövetelőnek 1460-i, formára inkább a kispecsétekhez tartozó pecsétje, amelyen egyrészt egy koronás, jogaros, országalmás uralkodói alak látható, — amely Bogdan megállapítása szerint Zsigmond királyunk császári pecsétjének mása — másrészt egy csőrében keresztet tartó holló ; ez a Basarabák sasától erősen elütő madár alighanem Mátyás király címeréből került át a Danéba, bizonyára a köztük fennállott szoros hűbéri viszony jelképéül.[16]

Megállapíthatjuk tehát hogy apróbb eltéréseket nem számítva Havaselve vajdái a XV. században kétféle pecsétet használtak, egy kisebbet, amelyen két koronás fej, illetőleg később két szembefordult, gyümölcsfát ültető uralkodói alak, s egy nagyobbat, amelyen pajzsba foglalt, rendszerint csillagtól s holdsarlótól kísért, keresztet tartó sas látható. A két pecsét egymáshoz való viszonya homályos ; csak feltevés Bogdan magyarázata, hogy a kisebb az uralkodóké, a nagyobb az országé lett volna. Hasonlóképpen bizonytalan az emblémák jelentése és eredete, különösen a kisebb pecséteknél. Egyesek ugyanis, merész ötlettel, Havaselve védőszentjeit keresték a szembenálló alakokban, mások az első emberpárt, vagy az uralkodónak és nejének, illetőleg társuralkodóknak ábrázolását ; mindez kérdéses, csupán annyi bizonyos, hogy ez a forma a bizánci vagy bulgár gyakorlatból ered, ahol számos analógiáját találhatjuk, s I. Mirceának, Callinichia bizánci hercegnő fiának uralkodása alatt, nyilván balkáni kultúrhatás eredményeként került át a havaselvi gyakorlatba. De akármi volt a két alak eredeti jelentése, számunkra ez a kérdés másodrendű, minthogy a Basarabák címerét semmiképp sem kereshetjük bennük ; már csak azért sem, mert a kétalakos pecsétforma viszonylag későn tűnik fel, s az első pecséteken, mint láttuk, csak a sasos forma szerepel. A sasos pecsét a másik forma bevezetése után is használatban maradt, egészen az újabb korig, amikor a két pecsétet egyesítették oly módon, hogy a madáralakot a két szembenálló emberalak között levő gyümölcsfa fölé helyezték.[17] Ebben az időben erős változáson ment át a sas ; alakja már a XVI. század végén megnyúlt, hollószerűvé változott, s a XVII. században inkább hollót ábrázoltak helyette. Ennek a sajátságos elváltozásnak pontos okát és lefolyását nem ismerjük, azonban ennek vizsgálata amúgyis túlesnék jelenlegi feladatunk körén. Tárgyunk szempontjából az a fontos, hogy az első pecséteken éppúgy, mint az első pénzeken sas szerepelt. Kétségtelen, hogy ez volt a vajdák eredeti címere.

Összegezve vizsgálódásaink eredményét, kétséget kizáró módon megállapíthatjuk, hogy a középkori Havaselve vajdái sasos címert használtak ; sast látunk első pénzeiken, pecséteiken, sőt argesi udvaruk lakóépületén is. Eredetileg kétségkívül az uralkodócsalád, a Basarabák jelvénye volt a sas, de később, mint másutt is gyakran megtörtént, az állam jelzésére szolgált, s az első dinasztia kihalása után megmaradt Havaselve címerében, noha az újabb korban jelentős változásokon ment át. A középkori pénzeken sisakdíszként, a pecséteken azonban szabályos címerformában, pajzsba foglaltan tűnik fel. Nem lehet kétségünk a felől, hogy nem puszta jelvénynek, hanem valóságos címernek tekintették és akként kezelték. A címerhasználat azonban nem forrott ki teljesen ; idővel magának a főalaknak,

[15] Facsim. : Moisil : Stema României 3., 4., 5., 6. ábra.

[16] Bogdan i. m. LXVIII., LXXIV. l.

[17] Bogdan i. m. LXIX. l., fsacim. : Moisil : Stema României 8. ábra.

a sasnak helyzete is megváltozott (az eredeti jobbrafordult, csukott vagy alig megemelt szárnyú madarat balrafordultan, nyitott szárnyakkal ábrázolták), a mellékalakok rajza pedig csaknem esetenként más és más. A címer pontos meghatározásához tehát szükséges, hogy előbb a mellékalakoknak a sashoz való viszonyát tisztázzuk.

A madár mind a pénzeken, mind a pecséteken hátrafordított fejjel, a háta fölött levő keresztre tekintő helyzetben szerepel, sőt néha úgy látszik — később határozottan úgy is van — hogy a keresztet csőrében tartja. Vitatható mármost, hogy a kereszt eredetileg mennyiben tartozott a sashoz. Némely esetben ugyanis — így I. Vladislav s I. Radu egyik-másik pénzén [18] — a kereszt fel- és félrecsúszott s úgy látszik, mintha nem a sashoz, hanem a pénzek feliratához tartozna. Réthy ellenvetése, amely szerint a kereszt nem lehet a legenda része, mert nem a (két lapra számított) teljes felirat kezdetére helyezték, hanem mondat közbe, nem áll meg, egyrészt mert a pénzek másik oldalán mindig megvan a mondatkezdő kereszt, másrészt a havaselvi írásgyakorlatban — például Vlad Dracul oklevelein — előfordul, hogy nemcsak egyes szavak és mondatrészek, hanem a vajda nevének a és d betűje közé is rajzoltak keresztet.[19] Mégis, minthogy a sas a pecséteken mindig kereszttel szerepel, s a pénzeken is láthatólag a kereszt felé tekint, azt kell hinnünk, hogy az eltéréseknek nincs különösebb jelentőségük s a sast kísérő kereszt szorosan a címerhez tartozik. Bármi volt is eredetileg, tény az, hogy az első tiszta pecsétek feltűnésekor már összeforrott a sassal s később is következetesen annak tartozékaként kezelték. Nem állíthatjuk ugyanezt a sast kísérő egyéb jelekről, a csillagról, holdsarlóról és napról, ezek ugyanis eleinte egészen rendszertelenül mutatkoznak. A csillag I. Radu egyik pénzén tűnik fel, gyakrabban I. Mircea kezdi használni, de nem a sas kíséretében, hanem a hűbéresség jeléül használt magyar országpajzs szabad felének kitöltésére. Pénzeinek csillaga ötágú, a pecsétein található ezzel szemben hatágú, ami határozottan arra vall, hogy a csillag szerepe nem volt pontosan körülhatárolva. Semmiképpen sem szabad tehát olyan fejlett heraldikai érzéket és ismereteket feltevő módon magyarázni, mint Moisil próbálta, hogy t. i. Mircea fiatalabb fiú lévén, új ágat kezdett családjában, s ezt címerén is kifejezésre kellett juttatnia.[20] Ilyen feltevés mellett végleg nem tudnánk mit kezdeni a holdsarlóval, amely Mircea pénzein nem, de pecsétjén a csillaggal együtt szerepel, elvétve pedig, mint láttuk, már I. Vladislav pénzein előfordult. Valószínűbb, hogy mindkét jel megjelenését valami azóta feledésbe merült körülmény, talán puszta esetlegesség vagy díszítő szempontok indokolták. Minthogy azonban a XV. századi pecséteken mind a csillag, mind a holdsarló használata állandósult, mindkettőt a címerhez, legalábbis kialakult formájához kell számítanunk. I. Mihály 1418-i pecsétjén állítólag nap is szerepelt,[21] ennek használata azonban csak az újkorban terjedt el; akkor ugyan az állam címeréből kiszorította a csillagot, a középkori címer járulékai közt azonban még nem jöhet számításba.

Havaselve vajdáinak középkori címerét tehát, kifejlett alakjában, a következőképpen írhatnók le: jobbrafordult, csőrével a háta fölött levő keresztet tartó sas, csillagtól és holdsarlótól kís rve. Kétségtelen, hogy e címer legfontosabb s legrégibb — talán egyedül eredeti — eleme a sas. Azonban ennek eredete és jelentése körül is nagy a bizonytalanság. I. Bogdan bizánci átvételnek hitte, azon az alapon, hogy Komnenos Vazul (1333—40) pénzén hasonló tartásban, kereszttel a csőrében szerepel a sas. Ugyanakkor azonban igen helyesen azt is hangsúlyozta, hogy a csőrében keresztet tartó sas a magyar címeres gyakorlatban sem ismeretlen: ilyet használt például Nagymartoni Pál a XIV., s némileg más formát Szécsi Dénes a XV. században.[22] Újabban Veress Endre azt a figyelemreméltó, de román részről visszautasított nézetet vetette fel, hogy a

[18] Reprod.: Moisil: Monetăria Țării-Românești 27—28., 31. l., Bul. Com. Mon. Ist. X—XVI. 122. s köv. l., Iorga: Ist. Rom. III. 248. l.

[19] Bogdan i. m. LVII. l.

[20] Moisil: Monetăria Țării-Românești 46. l. — Mircea pecsétjének hatágú csillagát ld. Stema României 1. l. 1. ábrán.

[21] Seivert nyomán Engel: Ungarns Nebenländer. Walachey. 41. l.

[22] Bogdan i. m. LXXII—LXXIII. l.

sas eredetileg a Basarabák ősi jelvénye volt, amelyet más keleti népek vezető nemzetségeinek mintájára, mint az Árpádok a turult, különleges tiszteletben részesítettek.[23] Szaporíthatnók a feltevések sorát, megemlítve Erdélynek s egyes magyarországi családoknak sasos címereit s megpróbálva kapcsolatot keresni a havaselvi sas és a Kárpátvidék népeinél található sasos jelvények közt, ez azonban nem vezetne eredményre, mert a rendelkezésre álló adatokból, sajnos, egyik feltevést sem lehetne igazolni.

Annyi kétségtelen, hogy a sasnak címerben való ábrázolása éppúgy, mint maga a címerhasználat szokása, Magyarországból származott át Havaselvére. Nemcsak a címer formái, a pénzek és pecsétek magyaros vésete, a sas magyarosan naturális ábrázolása teszik ezt bizonyossá, hanem az az egész szellemi légkör, amelyben a havaselvi címer kialakult. Ezt a szellemi légkört, amelyben a nyugatias kultúrelemeket a magyarság hatása képviselte, finoman érzékelteti a magyar országpajzsnak az első román pénzeken, a Basarabák sasával együtt való szereplése vagy a vajdák argesi udvarának sírleletekből rekonstruálható, s legalább külsőségeiben magyaros-lovagi életformák felé törekvő műveltségvilága, egyben azt is kétségtelenné téve, hogy I. Vladislav és I. Radu korának havaselvi fellendülése, amely az első román címert létrehozta, a Nagy Lajos korabeli magyar fellendülésnek szerves része volt, Havaselve középkori vajdáinak címerhasználata pedig a Magyarországból kisugárzó nevelő és alakító hatások egyik eredménye.

ELEKES LAJOS.

[23] V. ö. Brătianu : In jurul originei stemelor principatelor române, Rev. Ist. Rom. 1931.

A MAGYAR CÍMER HÁRMASHEGYE.

A Turul legutóbbi számában a kettőskereszt eredetére és a magyar címerben elfoglalt helyére világítottam rá.[1] Most címerünk hármashalmának, a kettőskereszt tartótalapzatának a multját szeretném vizsgálat tárgyává tenni.[2]

Már a legrégibb címereken, pecséteken és miniatúrákon megfigyelhető a középkori művészetnek az a törekvése, hogy személyeket vagy tárgyakat nem lebegő helyzetben, hanem szilárd talajra állítottam, tehát ternészetesen ábrázoljanak. E törekvés megnyilvánulását láthatjuk a kor építészeti elemeiből, úgymint vonalakból, ívekből, idomokból, lépcsőkből, consolokból szerkesztett talapzatoknak változatos alkalmazásában ; máskor a természetből vett alapokra, állatokra, hegyekre, felhőkre stb. helyezik alakjaikat.

A kettőskereszt bizánci eredetű. Vajjon tartója, a hármashalom, szintén bizánci ábrázolása a Kálvária hegyének, ahol Krisztus keresztje állott? Kétségtelen, hogy a Kálvária-jelenetek ábrázolásain a kereszt többnyire hegyen áll. Ennek a hegynek többféle formája van.

Az idetartozó emlékek sorát a római S. Pudenziana apszismozaikja nyitja meg.[3] Rajta az apostolaitól körülvett és trónon ülő Krisztus hátterében Jeruzsálem városát látjuk ; a város közepén, hatalmas (egyívű) koronás hegyen egy gemmás kereszt emelkedik a magasba. Ez a Kálvária hegye stilizálva.

A Kálvária-jelenet miniatűr ábrázolásainak legrégebbike a Rabula evangéliumában látható. (586)[4]. Krisztus keresztje itt egy dombon áll, melyet körülülnek a Krisztus ruhája fölött sorsot húzó katonák. A két lator keresztje puszta földbe van szúrva, s oszlopuk három-három cölöppel van rögzítve. A háttérben Jeruzsálem környékének egyéb hegyei látszanak.

A VIII. századból két Kálvária-ábrázolást ismerünk : az egyik a római S. Maria Antiqua freskója,[5] a másik a velencei S. Marco egyik misekönyvének ötvösművű képe.[6] Mind a kettőn a kereszt egy-egy kis parabolaszerű hegyen áll. Ez a két hegy a Kálváriát jelképezi, amit külön is hangsúlyoz a velencei misszále dombjára festett koponya.

A X. század óta a sztaurotékákon válik általánossá a Kálvária-jelenetek ábrázolása. Rajtuk is az egyeshalom az uralkodó. Ilyen emlékeink : a bresciai sztaurotéka (X—XI. század),[7] a párizsi Bibliothèque Nationale egy kéziratának a miniatúrája (XI—XII. század),[8] a vatikáni múzeumnak egy reliquiáriuma (X—XI. század),[9] a Louvrenak.

[1] A magyar címer kettőskeresztje. Turul, 1941. 3—4. füz. 45—62. l. (Az alábbiakban Kk.-val rövidítve idézem.) I. tanulmányomban néhány sajtóhiba maradt. A 46. l. 2. oszl. 7. sorának mondata helyesen így kezdődik: Miuntius Félix szerint például azzal vádolták a keresztényeket...; 47. l. 30. jegyzetben helyesen: I sarcofagi...; 49. l. 2. oszl. (3. és 10. sorban) Antoniadoi helyett Antoniades írandó ; 53. l. 1. oszl. 20. sorban XV. század XVI.-ra javítandó ; 55. l. 128. jegyz. 10. sorában intelligebam a helyes ; 57. l. 157. je gyz. 2. sor utolsó két szava : káza na...; 58. l. 2. oszl. utolsó mondatban ószláv helyett régebbi szláv kifejezés a helyes ; 59. l. 1. oszl. 20. sor : bentük helyett : bennük.

[2] Erről már egyszer írtam. (A magyar címer hármashalma. A bécsi gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvének IV/1934. évfolyamában. (74—92. l.) Azóta új anyag vált ismeretessé, több részletkérdés tisztázódott, s ez alkalommal a magyar hármashalomnak a cseh és a szlovák címerben való szerepére is rá tudok mutatni. Régebbi cikkem különben is nehezen hozzáférhető, s a kettőskereszt és a hármashalom amúgy is együvé tartozik. A régi jegyzeteket nem ismétlem, csak röviden utalok rájuk. (A cím rövidítése ; Hh.)

[3] Fényképe : Anderson, 4,790. sz.

[4] Kk., 35. jegyz.

[5] Anderson, 4.706. sz.

[6] U. o. 24,564. sz.

[7] Kk., 51. jegyz.

[8] U. o. 50. jegyz.

[9] U. o. 49. jegyz.

az úgynevezett szír zománcfeszületje (X—XI. század),[10] a riazani kereszt (XII. század),[11] a vatikáni múzeumnak egy reliquiáriuma (XI—XII. század),[12] a velencei S. Marco egy misekönyvének arany- és zománcművű fedele (XII. század),[13] az esztergomi sztaurotéka (XII. század)[14] s a S. Angelo in Formis egyik freskója (XII—XIII. század).[15] Természetes egyes hegy van a feltámadt Krisztus mögött a British Museum egy anastasis-minitúráján (XII. század).[16] Mind a Kálváriát jelentik, legtöbbjükön még a szimbolikus koponya is látható.[17]

A XII. század vége óta, különösen azokon a Kálvária-jelenetképeken, melyek Itáliában készültek és már a gótika hatását is mutatják, a kereszt dombszerű talapzata többé-kevésbbé hármasan tagolt, hármashalomszerű. Ilyenek : Enrico di Tedice pisai falfestménye (XII. század),[18] a velencei S. Marco múzeumának egy aranytáblája (XII—XIII. század),[19] a British Museum egyik psalteriumának a miniatúrája (XII. század),[20] a lucignanói múzeum egy festett táblája (XII—XIII. század)[21] és a pisai múzeum egy festménye (XII—XIII. század).[22]

A X. században feltünnek olyan Kálvária-ábrázolások, melyeken a kereszt és a mellette álló alakok egyszerűen sík, vagy göröngyös talajon állanak. Ilyen a párizsi Bibliothèque Nationale egy triptichonja (XI—XII. század)[23] a Louvre egy itáliai elefántcsont-reliefje (XI. század),[24] a pisai dóm portálreliefje, koponyával (XII—XIII. század)[25] és a gothai múzeum egy evangéliumának a borítólapja (aranydomborm ű, X. század).[26] Ez utóbbin a Földet egy mitológiai alak személyesíti meg (Terra), s a keresztet is ez tartja. Ebbe a csoportba tartoznak azok az ábrázolások is, amelyeken nincsen talaj, a Kálváriát csak a kereszt tövénél elhelyezett koponya jelképezi, például a Palazzo Venezia sztaurotékáján (X. század).[27]

Ezek mellett a kifejezetten vagy jelképesen Kálváriát jelentő talapzatok mellett már az V. század óta lépcsőzetes talapzaton is találjuk a keresztet. Az idetartozó ábrázolások azonban már nem a keresztrefeszítés drámai cselekményét jelenítik meg, hanem csupán a korpus nélküli keresztet tartalmazzák. Ez lehet a liturgikus keresztnek legkorábban használt állványa. Kockaszerűen kiképzett hármas lépcsőn tartja a keresztet egy ravennai mozaik *Jó Pásztor*a az V. századból.[28] Ugyancsak hármas lépcsőn áll a kereszt a vatikáni könyvtár egyik X. századi miniatúráján, a Menologionon,[29] ilyen a Dalton által közölt gemmás kereszt a XI. századból.[30] A bizánci pecséteken és pénzeken más talapzatok mellett[31] túlnyomóan ez a kettőskereszt általános talapzata, s legfeljebb csak a lépcsőfokok száma változik. Lépcsőt más tárgyak, sőt személyek alá is szívesen helyeznek. Ilyen hármaslépcsőn áll például Nazianzi Szt. Gergely is egy XI—XII. századból való miniatúrán,[32] s ilyenre erősítették a kettőskeresztet a velencei S. Marco előcsarnokának az oszlopfői között (XII. század).[33]

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a bizánci művészetben a kereszt talapzata : *a)* a Kálvária-jelenet ábrázolásain 1. egyes, később hármasan tagolt domb, mely a Kálváriát jelenti, 2. puszta talaj, esetleg a Kálváriát jelképező koponyával, 3. ritkábban a

[10] U. o. 52. jegyz.
[11] U. o. 57. jegyz.
[12] Volbach, W. F. : L'arte byzantina nel medioevo. Roma, 1935. VI. tábla.
[13] Kk., 54. jegyz.
[14] U. o. 116. jegyz.
[15] U. o. 75. jegyz.
[16] U. o. 65. jegyz.
[17] Például a 6., 7., 8. és 10. jegyzetben jelzetteken.
[18] Kk., 75. jegyz.
[19] U. o. 77. jegyz.
[20] U. o. 55. jegyz.
[21] U. o. 58. jegyz.
[22] Vavala, E Sandberg : La croce dipinta italiana e l'iconografia della passione... Verona, 1929. 42. l. 19. kép.
[23] Kk., 48. jegyz.
[24] U. o. 73. jegyz.
[25] U. o. 59. jegyz.
[26] U. o. 70. jegyz.
[27] U. o. 46. jegyz.
[28] Dalton, O. M. : Byzantine art and archeology. Oxford, 1911. 349. l. 209. kép.
[29] Kk., 60. jegyz.
[30] Dalton i. m. 359. l.
[31] Schlumberger, Gustave : Sigillographie de l'empire byzantin... Paris, 1884. Passim. — Hóman Bálint : A magyar címer történetéhez. Turul, 1918—21. 8—9 l.
[32] Schlumberger, Gustave : L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Paris, 1896. I. 447. l.
[33] Kk., 9 kép.

koponya egyedül; *b)* más emlékeken, például pénzeken és pecséteken, lépcsőszerű képződmény.

*

A magyar címer kettőskeresztje a XII—XIII. században túlnyomóan lebegő, s csak néhányszor fordul elő pénzeinken a lépcsős talapzat.[34] Ez kétségtelenül bizánci hatás. Mégis a magyar címer hármashalma nem a bizánci lépcsőből, de a Kálváriából sem alakult ki, hanem a gótikus lóhereívből. Az utóbbi hatása alatt a XII. század végén a bizánci Kálvária is hármasan tagolódott, s éppen e miatt a későbbi rokonság miatt néhány címermagyarázónk a Kálváriát vélte benne felismerni.

Hazai pénzeink és pecséteink tanúsága szerint a kettőskeresztet már feltűnése idejétől kezdve a legkülönfélébb talapzatokra helyezték; a XIII. század eleje óta pedig arra törekszenek, hogy a keresztet állandó talapzattal lássák el, úgyhogy már ennek a kísérleti korszaknak a kereszttalapzatait is bizonyos rendszerbe tudjuk sorozni.[35]

Nálunk a legrégibb kereszttalapzat az országalma. II. András és IV. Béla pénzein egy erkélyszerű talapzaton nyugszik a kereszt. Újabb csoportot alkotnak az egyszerűbb geometriai idomokból és testekből álló talapzatok, amilyenek II. András, IV. László, III. András és I. Károly pénzein láthatók. Elég gyakori a kereszt félkörívű talapzata. Sokkal természetesebb a bizánci lépcsős talapzat. Ez általában három lépcsőfokból áll, a középső magasabbikon a kereszttel. Ilyet látunk IV. Béla, III. András és I. Károly pénzein.[36]

Leggyakoribb a koronának talapzatként való alkalmazása. Az országalmán kívül ez az egyetlen kereszttartó, mellyel a királyi nagypecsétek címeres lapján találkozunk. Legrégibb ilyen emlékünk II. András egy dénárja, melyen a kettőskereszt leveles koronából emelkedik ki. Ezután V. István és IV. László kettőspecsétjeinek hátlapján, III. András egyik érmén, majd Vencel és Ottó nagypecsétjeinek hátlapján találjuk a koronát. V. István és IV. László pecsétjeinek, valamint III. András dénárjának a koronája nyilt, leveles korona. V. István koronájának széles levelei sasfejet utánoznak.[37] Ilyen IV. László pecsétjének a koronája is.[38] A korona abroncsa olyan széles, mint az előlapok koronájáé, minek következtében lebegnek. Kivétel csak V. István koronája, mely a kettőskereszttel együtt egy bástyán nyugszik. Ellenben ezektől eltérő alakot mutat Vencel és Ottó koronája. Vencel pecsétjei csak töredékekben ismeretesek. Az eredetiken, de az eddig publikált ábrákon is határozottan koronára ismerünk rá benne. Ezt az érzésünket fokozza különösen keskeny abroncsíve s főképen lebegő helyzete, miben teljesen megegyezik a koronák eddigi ábrázolási módjával, és határozottan elüt a későbbi hármashalomtól. Ez ugyanis telt idomú és csak igen ritkán lebegő. Hasonlókép szabadabb formát mutat Ottó pecsétjének a koronája (1. kép). Levelei azonban ennek is határozottan koronaleveleknek minősíthetők, lebegő helyzete és abroncsának mérete pedig szintén a korona alak mellett dönt. Mindenesetre szerkesztője más alakú (idegen) koronát vett mintául, olyat, amilyent például a Képes Krónikában Géza fejedelem fején látunk,[39] amilyet Heinrich von Veldecke Aeneisének (XIII. század) illusztrációi mutatnak.[40]

Nagy Lajos hármashalma nem követi a Vencel- és Ottó-féle mintát; nyilván azért, mert koronát láttak benne, vagy talán nem is látták e királyok pecsétjeit, s teljesen új talapzatot szerkesztettek. Mindezeknek tüzetesebb megbeszélése azért szükséges, mert Vencel és Ottó koronáit heraldikai irodalmunkban, természetesen tévesen, *hármashalomnak* tekintették, vagy ami ezzel egyértelmű, hazánk címerének a hármashalmát *cseh* eredetűnek tartották.[41]

A koronával kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajjon csak művészi ötlet folytán, mint dísz került-e az a kereszt alá, vagy valamely határozott cél szolgálatában kapta-e ezt a helyet? Minden más nézettel szemben az az érzésünk, hogy a koronát, mint a királyi hatalom jelvényét már régebben is a kereszttel együtt használták és ilyen előzmények után került rá a pecsétek pajzsára. Világosan bizonyítja a koronának szim-

[34] Hh., 76 l.
[35] Hh., 75 l.
[36] Hh., 76 l.
[37] Dl., 610. (1270.) és 825. (1272.) sz.
[38] Kassa város levéltára, 2. sz. priv.
[39] Hh., 76—78. l.
[40] Kk., 62. l. és 183. jegyz.
[41] Erzsébet királyné pecsétjén egy virágtartó-féle edényből két virág közül emelkedik ki a kettőskereszt. Az edény megszerkesztésénél a korona motívumait használta fel a pecsétnyomó készítője. Hh., 78. l.

bolum voltát V. István kettőspecsétjének a mellékkörirata: *Corona et Crux sit virtus sigilli.* Az ábrázolás meg is felel ennek a mondatnak, mert a kettőskereszt egy koronás bástyán nyugszik.[42]

*

Ha a hármashalom ősi formáját a felsorolt talapzatokban keresnők, akkor még leginkább arra lehetne gondolni, hogy az a kereszt lépcsős talapzatából, vagy a koronából származik olyformán, hogy a lépcsős talapzat szögleteit, illetőleg a korona leveleit lekerekítették. Különösen Vencel és Ottó nagypecsétjeinek koronája — felületes szemlélés esetén — tagadhatatlanul adhat alapot ilyen feltevésre. De ha meg is engednők a Vencel- és Ottó-féle alakzat hármashalom-jellegét, a Nagy Lajos-féle hármashalom formája annyira elüt ezekétől, hogy még ebben az esetben is máshol kell keresnünk eredeti formáját. Mi az átmeneti, illetve a gótikus stílű lóhereívben látjuk a csíráját, mely a felkörív hármas megtörése révén keletkezett, s melyet aztán a gótikus építészet oromzatokon, frízekben, az ajtók és ablakok kereteiben, de különösen a mérművekben (Masswerk) használt fel oly hatásosan és annyi változatban, nem is szólva a középkori iparművészetről, melynek alig van olyan terméke, melyen a félköríves, vagy csúcsíves lóhereívet vagy mind a kettőt együtt meg nem találnók. Így a pecséteken, pénzeken és sírköveken is. Idevágó első ismert emlékünk, mely osztóvonalként, de egyszersmind talapzatként a töretlen ívekből álló lóhereívet használja fel, Albert rigai érsek pecsétje a XIII. század közepe tájáról. A pecsétet ez az ív osztja két mezőre, melynek középső, magasabb domborulatán, mint talapzaton, térdel az érsek. Hogy a pecsétvésnök tényleg valamely gótikus épület lóhereívére, talán éppen egy frízre gondolt, arra az ívcsúcsok dudorai és a két végén levő oszlopfőszerű alakzatok mutatnak. A pecsét alján növények, építmények tartójaként találjuk ezt a hármasívet 1253-ban, Minzenberg Ulrik pecsétjén. Ennek szélső halmain egy-egy bástya nyugszik, a középsőn pedig virág emelkedik fölfelé. Ugyancsak a XIII. század második feléből való Kirberg város pecsétje, melyen a várost jelképező épület szintén ilyen hármashegyen nyugszik. A német területen kívül ugyancsak a XIII. század közepén (1256) Franciaországban is feltűnik a hármasív.[43]

Nálunk csaknem egykorúan V. István két dénárján,[44] (2. kép) továbbá Kún Erzsébet[45] (1272.), Fenenna[46] (1291.) (3. kép) és Mária[47] (1312.) királynék pecsétjein találjuk meg a hármasívet. A dénárok ábrája rokon kivitelű Kirberg város pecsétjével: a hármasív két szélső dombján egy-egy torony áll, a középsőn pedig egy épület nyugszik. Az egyiket még egy külön lóherelevél is díszíti.

A királynéi pecséteken a hármastagozatú, stilizált lóhereív már a kettőskereszt tartójaként szerepel, s talajjellegét a kereszt tövéből kinövő lombozat is mutatja. Az országcímer egyszerű hármashalma azonban mégsem közvetlenül a királynéi pecsétekről vette eredetét, hiszen III. András pecsétjén,[48] de I. Károlyén is a kettőskereszt lebeg,[49] Vencelén[50] és Ottóén[51] pedig koronából emelkedik ki.

Mária királyné pecsétjén kívül a XIV. század elején a síremlékeken találkozunk újra a lóhereívvel, mégpedig szintén mint a sírkőlapra vésett keresztek tartójával. Ezeken a sírköveken a kereszttartó félkörív és a lóhereív közötti átmenet fokozatait is megfigyelhetjük. A XIII. században a kereszt még egy kis félkörívű talapzaton nyugszik (egyeshalom). A XIV. század különböző évtizedeiből származó kassai sírköveken ez az ív megnagyobbodik, s azon belül már föllépnek a lóhereívek is. A legrégibbeken ezek az ívek, valamint az egész kép csak a kontúrok kivéséséből keletkezett, s a hármasívnek egyszerű dudorai is vannak (4. kép). Ugyanezeket a lóhereíveket látjuk a kereszt szárainak felső két szögletében is, de az ívek ott már hegyesek. Lényegében

[42] Kk., 61—62. l. — U. o. 154. jegyz.

[43] Hh., 79—80. l. Chaloupecký (a 69. jegyzetben i. m. 159. l.) azokra a cölöpökre gondol, melyek néha a Kálvária-keresztek tövében láthatók. De nem belőlük alakult ki a hármashalom. Számuk u. i. 4, és akkor is előfordulnak, ha a Golgota hármashalomszerű!

[44] Hh., 58. jegyz.

[45] Dl. 954. (1276.) sz.

[46] Dl. 1120. (1291.) sz.

[47] Dl. 1814. (1312.) sz.

[48] Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930. 14. és 15. kép.

[49] Bécs, Staatsarchiv, I. Rep. 26. sz.

[50] Dl. Múz. törzsa. 1302. IX. 21.

[51] Dl. 1701. (1307.) sz.

azonos jellegű, de díszesebb kiképzésű egy másik kassai sírkő (5. kép). Itt is egy félköríven nyugszik a román kereszt, de alatta a «hármashalom» már határozottabb és plasztikusabb kiképzést nyert, úgyhogy a félkörív már szinte elkívánkozik a kereszt alól. A csúcsos lóhereívek itt a keresztszárak alsó szögletében láthatók, míg fönt levélmotívummá alakultak át. Lényegében azonos szerkezetűek a későbbi kassai sírkövek is. A fejlődés további fokozatait hazai anyagon nem kísérhetjük tovább figyelemmel, de hogy valóban szó lehet itt fejlődésről, azt több, a XIV. század első feléből származó, tiszta gótikus stílű sziléziai sírkő mutatja. Közülük kettőt be is mutatok. Az elsőnek a felülete keretnélküli, keresztje egyszerű félhengerrudakból áll, alapja töretlen ívű hármashalom, végei szintén lóherelevelek, de már hegyesívűek és kissé stilizáltak (6. kép). A második, valamivel fiatalabb sírkőnek már kerete is van, hármashalmú talapzatának középső íve pedig csúcsban végződik (7. kép).[52]

A sírköveknek ez a díszítési módja a gótika egész területén vált általánossá, úgyhogy nem is valami nagy újítás nálunk a hármasívnek a kisplasztikában és a miniatúrában való használata, főleg pedig a kettőskereszt alá való helyezése. Ezt a fejlődést (magyar viszonylatban) szerencsésen szemlélteti Kompolti László báró leányának, Ozsanna Szt. Domonkosrendi apácának sírköve.[53] (Magyar Nemzeti Múzeum.) A fedőlapon ormós várfalon kereszt áll. A keresztszárak középen bordázottak; az így keletkezett vonalaskereszt egy finomívű hármashalmon áll. A sírkőlap felső bal sarkában a hármashalmon nyugvó keresztnek miniatűr alakja is látható (8. kép), jeléül annak, hogy a lóhereívnek talapzatként való alkalmazása a gótika virágkorában tudatos művészi munka volt. A bizánci sztaurotékák Kálváriája is a gótika hatására nyer hármas tagozódást. A gótikus lóhereívnek nálunk való ilyetén alkalmazásával először Nagy Lajosnak, majd közvetlen utódainak pecsét-, címer- és éremtani emlékein találkozunk.

Lajos király első kettőspecsétje mutatja a kettőskeresztet ezen a hármasíven. A hármashalom meg a kereszt itt sima felületű és egyenletesen plasztikus kiképzésű, csak a pajzs van damaszcírozva. Második nagypecsétjén ugyanilyen a hármashalom kivitele, de a felülete már nem síma, hanem egy plasztikusan alakított stilizált liliom látható rajta (9. kép). Mária királynő nagypecsétjének liliomos hármashalma pedig teljesen olyan, mint a Lajos király pecsétjéé. Lajos és Mária pecsétjein a kettőskereszt nem hegyes, hanem talpas kereszt, azért nem nyugszik közvetlenül a hármashalmon, hanem lebeg fölötte. A kettőskeresztnek a hármashalommal való végleges összekapcsolása csak Zsigmond alatt következik be, s az ő uralkodása óta heraldikánk más címeralakok talapzataként is használja.

A Nagy Lajos korabeli heraldikai emlékeink közül a Képes Krónika számos miniatúráján és Lajos király oxfordi kódexének címlapján találjuk meg a kettőskeresztet különböző színű hármashalmokon. A Képes Krónika címlapjának alsó margóján ugyan egyes halmon látjuk a keresztet, ez azonban világosabb és sötétebb zölddel szintén hármasan tagozódik. A többi kép azonban, egy bizonytalant leszámítva, mind hármashalmon ábrázolja a keresztet és a pecsétekétől eltérően sohasem lebegő formában. Összesen tizenhétszer fordul elő a Krónikában a hármashalom, általában félkörívű formában (10. kép, II. András zászlaja, 11. kép: Szent István és Sámuel bolgár kán harca).[54] Színe általában zöld, világoszöld és zöldesbarna, de előfordul barna- és aranyszínben is. Az oxfordi kódex címlapján rutaalakú pajzsban kerekívű hármashalmon áll a kettőskereszt (12. kép). A külföldi heraldikai gyüjtemények közül az egykorú Gelre Herold Wappenboek-ja tartalmazza a hármashalmon nyugvó kettőskeresztet.

Legkevesebb díszítőelemet a numizmatikai emlékek mutatnak föl. Nagy Lajos és utódai alatt a kettőskereszt nem is fordul elő pénzeinken, minek magyarázata bizonyára az, hogy az Anjouk alatt a vágásos címer jelentősége emelkedik, később egyenrangúvá válik a kettőskereszttel, s a XV. század elején a pajzs második helyére szorítja azt. Eddig föltárt numizmatikai emlékeinken a kettős-

[52] Hh., 79—81 l. — Kőszeghy Elemér: Kassa műemlékei. Budapest, 1939. 5. kép.

[53] Magyar művelődéstörténet. I. 413. l. (Szerk. Domanovszky Sándor.)

[54] Ambrózy György: A magyar csatakép, Budapest, 1940. és Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest, (1942.) passim.

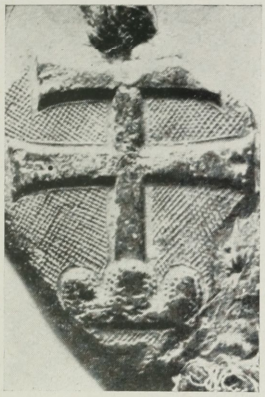

1

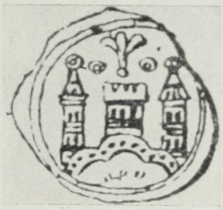

2

3

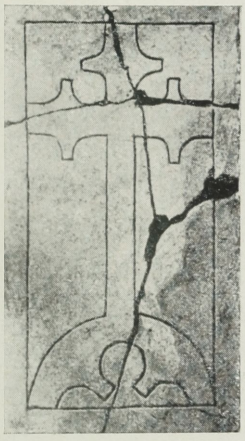

4

5

8

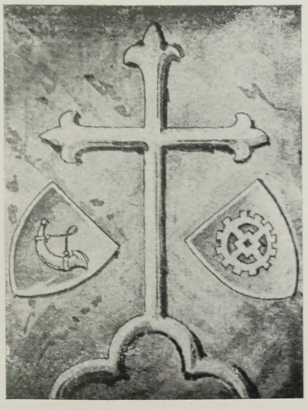

6

9

7

12

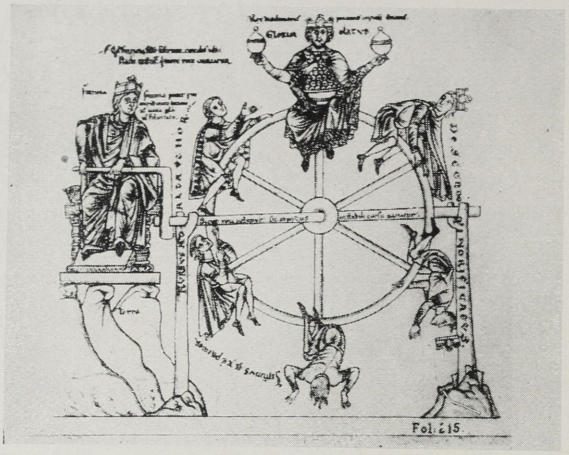

17

10

14

11

15

13

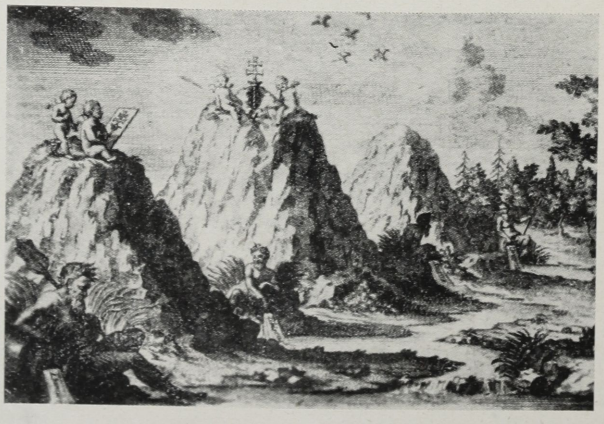

18

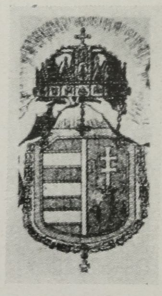

16

kereszt hármasívén csak egyszer, Hunyadi János garasán fordul elő.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy nemzeti címerünk mai hármashalma az Anjouk alatt, nevezetesen Nagy Lajos idejében lép föl szfragisztikai, heraldikai, numizmatikai és miniatúrás emlékeinken, s alapformája a csúcsíves művészet lóhereíve. Továbbá megállapíthatjuk azt is, hogy ez a hármashalom Lajos és Mária enemű emlékein a klasszikus heraldika szabályainak megfelelően egyszerűen, körvonalaiban, az egyes halmok későbbi plaszticitása nélkül fordul elő.

Természetesen a hármashalommal egyidőben és még azután is előtünnek néha a régi talapzatok is, különösen a pénzeken, de már nem a régi formák sokféleségében. Leggyakoribb még a korona, magánál Lajos királynál is, majd V. Lászlónál és I. Mátyásnál, de sokkal gyakrabban lebegve, vagy osztott pajzsokon az osztóvonalra téve.[55] Azonban pecséteken és címereken ezután, egy-két ritka kivételtől eltekintve, egészen napjainkig csak a hármashalmot látjuk a kettőskereszt alatt, de más címeralakok alatt is.[56] A talapzat újabb formája már nem alakul ki többé.

*

Mint látjuk, a hármashalom a kora-gótikus stílus eleme. Ebből a jellegéből következik tehát, hogy a művészeti stílusváltozások nem hagyják érintetlenül, hanem koronként a maguk bélyegét sütik reá. A késő-gót korszakban veszíteni kezdi a hármashalom eredeti síkfelületű formáját, és az egyes karéjok plasztikus kiképzést nyernek. Ennek az átalakulásnak első nyomait Zsigmond pecsétjein találjuk meg. Első és második nagypecsétjének a hátlapján az egyes halmok már élesebben különülnek el az eddigi egységes lóherelevélből, és a legplasztikusabbak 1435-i nagypecsétjének a hátlapján láthatók (13. kép). Ám az a körülmény, hogy a vágásos címer ez időben elfoglalja a pecsét címeres lapján a kettőskereszt helyét (különösen I. Mátyás óta), s ez utóbbi csak a pecsétkaréjok egyikében húzódik meg, vele együtt a hármashalom szerepét is erősen háttérbe szorítja. Talán ennek köszönhető, hogy ezután lényegesebb változáson már nem megy keresztül: kicsiny méretei nagyobbmérvű formai alakítást nem engednek meg rajta, s így sokáig eredeti körvonalait is megőrzi.

A heraldikai emlékek csak a renaissance óta mutatják a hármashalmot plasztikusan. Mint az egész címer szerkezetében, úgy itt is a renaissance egyénileg alakít, a tér szűk volta miatt azonban nem hoz létre új formát. A halmok középsője most is magasabb, néha azonban mind a három egyforma. A látszólagos változatosságnak főleg az a magyarázata, hogy a rajzolók a három halmot hol egy síkban ábrázolják (mint régen), hol meg a két szélsőt helyezik előre, s a középsőt háttérben hagyják, vagy megfordítva: a középső van elől és a szélsők állanak hátrább. De elég korán találkozunk a hármashegynek azzal az alakzatával is, mely a halmokat ferdén lépcsőzve, kuliszaszerűen mutatja. E hármashalomfajtákat néha a gerincvonalak csipkézésével is szaporítják.

A barokk-kor folyamán kétirányú újítást figyelhetünk meg a hármashalmon: eddigi körvonalai a barokk stílusnak megfelelően lassan parabolikus formát vesznek fel, mivel az ismét megnagyobbodik; másrészt mind sűrűbbé válik a halmoknak természetes hegyként való ábrázolása. Az első forma legrégibb ismert emlékei közé tartozik II. Mátyás koronázási érme, de legtisztábban a Cheőssy-család 1624-i címerének a keretében láthatjuk (14. kep. Nyári: A heraldika vezérfonala, 333. l.). A hármashalomnak ezt a tipikusan barokk alakját láthatjuk címerkép gyanánt alkalmazva a Thüssen-család bárói diplomáján. (1722.) Naturalisztikus alakjában találjuk a hármashegyet II. Rákóczi Ferenc 3 érmén, a Vitam et Sanguinem-jelenetet ábrázoló és egy másik Mária Terézia korabeli egykorú metszeten stb. (15. kép). Bél Mátyás Notitiájában, Palma heraldikájában és néhány XIX. századi címeren pedig, talán az akkor nyert újabb jelentésének megfelelően már egy sziklás, háromcsúcsú magashegy alakját veszi fel (16. kép). A kúnhegyesi csizmadia-céh szabályzatán, (Magyar Nemzet Története IX. 61. l.), Görgey érdemrendjén, s a kiegyezési törvény első lapján viszont ismét a barokkvonalú, koronás hármashalmon nyugszik a kettőskereszt, s a XVIII. században megindúló

[55] Hh., 81—84. l.

[56] A címeresgyüjteményekben erre számtalan példát találunk. Külön nem idézem őket. Az egyes városok címerében előforduló hármashalmok mind az országcímerből valók. A király adományozta őket, helyi jellegű következtetések tehát nem vonhatók le belőlük.

magyar tudományos heraldika is ezt a kétféle hármashalmot ismeri. Kivételképen ebben a korszakban is találkozunk néha az egyes halommal. A gyakorlat tehát még most sem következetes, hanem az illusztrátorok ízlése szerint ingadozó.

A kiegyezés után 1874-ben hivatalosan megállapított államcímerben a hármashalom barokkkori alakjában szerepel. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1884-ben a miniszterelnök fölszólítására «Magyarország és társországainak címere felől» benyujtott véleménye kifogásolja a hármashalomnak naturalisztikusan való ábrázolását: «...a hármashalom heraldikailag stilizálandó; vagyis a rajz ne iparkodjék a halom természetes alakját visszaadni. A három halom közül a két szélső egyforma magasságú legyen, a középső kiemelkedő hatalmasabb, s ezen foglal helyet a román ízlésű kereszt.» Ezzel visszatértek a hármashalom eredeti formájához. Az 1896-ban közzétett címer már ezt a stilizált, koronás hármashalmot mutatja, melyet aztán az 1915-ös címerrendezés is épségben hagyott.[57]

*

A hármashalom külföldön is a miénkhez hasonló fejlődésen ment keresztül. Eredeti formája a tiszta lóhereív, mely pecséteken és armálisokon sematikus, címereken pedig plasztikus tartója a legkülönfélébb címeralakoknak. Színe rendszerint zöld, de más színű hármashalom is gyakori. A renaissance korában szintén a mi hármashalmunk ismertetett változatait mutatja, a barokk pedig ovális, majd természetes külsővel ruházza föl, de hegyes, kúpalakú formában is előfordul. A hármashalom igen gyakori azoknak a német városoknak a címerében, melyek neve a Berg-szóra végződik (beszélő címer), például Triberg, Boxberg, Hornberg, Heidelberg stb. város pecsétjén, s rajtuk ugyanazon hely címerének fejlődését figyelhetjük meg párhuzamosan a művészeti stílusok fejlődésével. Különösen gazdag anyagot közöl Weech Heidelberg városára vonatkozólag (23 drb.), s ezért tábláin a hármashalom fejlődési fokozatait csaknem napjainkig terjedően szemlélhetjük.[58]

Itáliában a hármashalom oszlopszerű formát mutat, talán a sok obeliszk és oszlop hatása alatt. Ilyen hegyen áll a Szent Péter-tér obeliszkjének a keresztje, valamint Bolognában, a Basilica di S. Bartolomeo 2. kápolnájának egyik címerének a keresztje. A pápai címerek közül VII. Piusén hármashalmon kettőskereszt áll. XI. és XIV. Kelemen címeralakként használja az oszlopszerű hármashalmot.[59]

A hármashalom ívei néha többszörösen is előfordulnak, miáltal hatos és kilences halom jöhet létre, de lehetnek a halmok páratlanszámúak is.

A hármashalmon nyugvó korona a királyi hatalom szimboluma, de egyúttal heraldikai dísz, sőt bizonyos mértékben talán talapzat is. II. András egyik dénárján a kettőskereszt kétágú, (a harmadik el van takarva) koronából nyúlik ki. Ezután V. István és IV. László kettőspecsétjeinek hátlapján, III. András érmén, majd Vencel és Ottó nagypecsétjeinek hátlapján találjuk a koronát. V. István és IV. László pecsétjeinek, valamint III. András dénárjának a koronája nyílt. V. István koronájának szélső levelei sasfejet utánoznak. Ilyen IV. László pecsétjének a koronája is. Kivétel csak V. István koronája, mely a kettőskereszttel együtt egy bástyán nyugszik. Az Anjouknál már határozottan hármasívű halmon áll a kereszt, pecséteken korona nélkül, pénzeken néha koronából.[60] Eltekintve V. László uralkodásától,[61] újból a Habsburgok alatt, Rudolf király nagypecsétjén jelenik meg. Lehet, hogy az Árpád-kori emlékek hatására történt ez. Erdélyben Bethlen Gábor címerén látjuk először a koronát a hármashalmon. De megtaláljuk ezután II. Mátyás koronázási érmén, a Cheőssy-család címerén, Pázmány Kalauzának II. kiadása címlapján, I. Lipót pecsétjén és díszruháján, II. Rákóczi Ferenc pénzein, III. Károly nagypecsétjén és helytartótanácsi pecsetjén (erdélyi pecsétjén hiányzik), Mária Terézia emlékein következetesen, ezenfelül a XVIII. és XIX. század számos nyomtatványának a címlapján. A korona ebben az idő, ben annyira járulékává lesz a hármashalomnak hogy III. Károly a Thüssen-családnak címerképül már a koronás hármashalmot adományozza.

[57] Hh., 81—87. l.
[58] Hh., 88—89. l.
[59] Magyar Katolikus Almanach. Budapest, 1929. 38—39. l.
[60] Réthy László: Corpus nummorum Hungariae. Budapest, 1899. II. 89/B. sz.
[61] U. o. II. 191. sz.

Mint érdekességet említjük meg, hogy a szabadságharc idejében a független magyar állam pecsétjén a hármashalom koronátlan, Görgey érdemrendjén azonban már ott van a korona.[62] Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy címerünkben az Árpádok óta a hármashalom koronás, s ez a korona a királyi hatalom szimboluma.

*

Föl kell vetnünk azt a kérdést is, vajjon a hármashalom csak díszítő eleme volt-e címerünknek, vagy volt-e hajdan valami szimbolikus jelentése is? A külföldi városi pecséteken és más ábrázolásokon, mint már láttuk, kétségtelenül hegyet, illetőleg talajt jelent. Egy 1175 körüli időből való északfranciaországi miniaturán a hármashegyre rá is írták, hogy *terra*[63] (17. kép). Hogy nálunk mikor kapcsolják a hármasív figurájához a hegy fogalmát, nem állapítható meg pontosan. Sok adatunk azonban arra mutat, hogy a hármashalom már feltűnése idejében nálunk is talajt jelentett, mert épület van rajta, fű vagy lombozat nő ki belőle stb. A címereken túlnyomóan zöld színnel való ábrázolása szintén ezt az értelmezést támogatja, ellenben feltűnő, hogy Werbőczy korában a halmoknak még nincsen szimbolikus tartalma. A hármashalomra mint hegyre vonatkozó legelső biztos adatunk Oláh Miklóstól való, aki a négy folyóról szólva megemlíti, hogy ezek és a zöld hegyen álló fehér kettőskereszt az ország címerét alkotják: «Haec quatuor flumina... cum duplicata cruce alba, e monte viridi enata, insignia sunt Hungariae.» Oláh Miklós műve földrajzi részében a «Mons Carpathus» szerepel már, de mégsem azonosítja vele a kettőskereszt «mons viridis»-ét.[64] A *tricollis* nála még absztrakt fogalom. Ilyen értelemben használatos a hármashalom abban az időben más, például a családi címerekben is.[65]

A Tátra-, Mátra-, Fátra-féle szimbolikus magyarázattal a portugál származású jezsuitának, Antonius Macedónak Divi Tutelares... című, 1687-ben megjelent művében találkozunk először. Szerinte a hármashalom az ország három legnagyobb hegyét jelképezi: «...mons essurgit numero triplex qui tres praecipuos ejusdem regni montes significat», írja Macedo, nevüket azonban még nem mondja meg. A század magyar írói nem ismerik Macedo művét, sem az ő magyar forrását, s így ez a címermagyarázat nem terjedt el az akkori magyar társadalom gondolkodásában.[66] A XVII. század végén élt legelső heraldikusunk, Páriz Pápai sem emlékezik meg a hármashalomról. Ha lett volna általánosan ismert jelentése, bizonyára nem feledkezett volna meg róla. Macedo magyarázata csak a XVIII. században tűnik fel ismét az irodalomban, mégpedig 1734-ben két jezsuita munkában, nevezetesen Koller József Cerographiaja-ban és Timon Imago Novae Hungariae című művében. Koller «De Tricolli Hungariae» című fejezetében ezeket írja: «Alteram scuti partem Montes Regni praecipui, iique summi insigniunt. Nomen illis: Tatra, Fatra, Matra, vulgare passim, atque omnium est cognitum». Koller szerint ez a magyarázat tehát akkor már közismert. A keresztet azért helyezték a hármashegyre, «ut eminus, lateque pateret». A címer színeit pedig így magyarázza: «Crucem argenti, Coronam auri praetium ut passim regale ditat. Fascis, seu fluminibus quaterni albedinem, Tricolli virorem natura pinxit». Timon szerint az ország ősi címere a kereszt, melyhez később három hegygerinc csatoltatott, t. i. a Tátra, Mátra és Fátra.[67]

Koller és Timon után a század csaknem minden történésze elfogadta ezt az értelmezést, és műveikben néha hosszasan is elmélkednek e három hegységről. Bél Mátyás 1736-ban megjelent Notitia-jában már szintén közli, de megjegyzi, hogy némelyek szerint a hármasív Pannonhalmát jelképezi. A Fátráról pedig így ir: «...eo maxime celebris, quod in Hungariae insignia delatus creditur. In his tres montes visuntur,... sunt autem Tatra, Fatra, Matra.»[68] Mindenesetre a XVIII. század 60-as éveiben még egyöntetű a felfogás: A hármashegy a Tátrát, Fátrát és Mátrát jelenti; ezek azonban még Magyarország hegyei, s nem egyedül a Felvidéket jelképezik.

[62] Kk., 61—62. l.; Hh., 88. l.
[63] Kk., 61. l. 174. jegyz.
[64] Hh., 89—90. l.
[65] Ld. a 56. jegyzetet.
[66] Kk., 61. l., 175. jegyz. Ld. még a 76. jegyzetet. Úgy látszik, hogy már a XVII. század elején keresik a hármashalom természetes mását.
[67] Hh., 90. l.
[68] Chaloupecký, Václav: O znaku Slovenska, 166—167. l. Ld. még: Kk., 157. jegyz.

Ezt a felfogást vallja 1767-ben a Compendium Hungariae Geographicum névtelen írója.[69] Legszemléletesebben látszik ez Kollár Ádám egyik könyve címlapján: kulisszaszerűen három hegyet látunk egymás mellett, a két elsőnek a tetején a kettőskereszttel, s a völgyekből előtör a négy magyar folyó, a Duna, Tisza, Dráva, és Száva (18. kép).[70] Palma is ezt a felfogást vallja, de már kritizál: «Tricolle hoc praecipuos Hungariae montes indicari tritum, vulgatumque est... Primum D. Stephanum Apostolicae Cruci Tricollem adjecisse, inter fabellas reponendum puto.»[71] Ezt a hagyományt ismeri már Windisch is.[72] Pálmánál is nagyobb kritikával szól a hármashalomról a szepesi származású Schwartner Márton. Szerinte a hármashalom értelmezése feltevéseken alapszik, s bár hozzáteszi, hogy a heraldika már sok nevetséges magyarázatot nyujtott, ő is gyárt a hármashalomnak egy elég önkényes jelentést. Szerinte a hármashalom az ország három rendjet, a főpapságot, a főurakat és a nemességet jelenti.[73] Bartolomeides Schwartner nemzeti gondolatát nemzetiségivel pótolja, s a hármashalomban a Felvidék három nemzetét: a magyart, a németet és a szlovákot látja jelképezve.[74] Pray az első, aki tudja, hogy az utolsó Árpádok pecsétjein néha koronából emelkedik ki a kereszt, Ottó koronáját azonban hármashalomnak nézi: a kereszt «tribus semicirculis» emelkedik ki, «qui speciem collium imitantur». Pray, bár Ottónál nem ismerte fel a koronát, szinte öntudatlanul rátalált a hármashalom alapformájára (ív), azért értelmezésétől is tartózkodik és óvatosan csak jegyzetben említi meg az akkori közfelfogást: «Forte hinc sensim Tricollis origo, quo nostri Tatram, Matram et Fatram, tria montium Hungariae altissima iuga intelligunt: «Talán ebből keletkezett a hármashalom, melyben kortársaink Tátrát, Mátrát és Fátrát, Magyarország három hatalmas hegységét látják.»[75] Annyit mindenesetre biztosan állíthatunk, hogy a Tátrát, Fátrát és Mátrát a XVII. és XVIII. század fordulójának a felvidéki írói hozták kapcsolatba a hármashalommal. Az eszme a nagyszombati jezsuitaíróknál születhetett meg. Macedo ugyanis 20 évig élt Rómában, s bizonyára magyar rendtársaitól kapta adatait. Voltak, akik Pannonhalma dombjaiban, mások pedig másutt keresték eredetét.[76] Az elsőség mindenesetre a felvidéki magyar íróké, kik országrészük három nagy hegyére vonatkoztatták. A török megszállás idején a Dunántúl mellett ebből állott Magyarország zöme. Erdélyben más volt a címer, ott nem is kereshettek akkoriban a *hármashalom*nak címertani magyarázatot.

Egy másik, későbbi és kevésbbé elterjedt magyarázat szerint a Golgotát (Kálvária) jelentené a hármashalom. Különösen Bárczay képviseli ezt a felfogást, és azt kívánja, hogy «a hármashegyet ne naturalisztikusan formáljuk, hanem úgy, mint azt legrégibb emlékeinken látjuk, és amint a középkorban a Golgotát formálták. Ne gondoljunk a Tátra-, Fátra- és Mátrára, mert hazánk e három hegységének semmi köze sincs az apostoli kereszt alapzatául szolgáló halmokhoz... Ha valamit jelent és nemcsak talapzatként alkalmazták, akkor csak a Golgotát jelentheti...» A Kálvária-ábrázolásról már a bevezetésben szóltam. A hármashalom nálunk mégis önállóan fejlődött ki. A középkori művészet Krisztus Urunk keresztjét nálunk síkon, többnyire pedig egyeshalmon ábrázolja. Később van hasonlatosság a hármashalomhoz. Azonban itt csak későbbi analógiáról lehet szó, és nem áll az, hogy az országcímer hármashalma a Kálvária mintájára keletkezett, hanem, hogy a gótika korában a Golgotát is nemcsak nálunk, hanem másutt is hármashalomszerűen alakítják. Ezt a nézetet támogatja az a körülmény is, hogy a XVIII. századi jezsuitarendi nagy történészeink semmit sem tudnak a Kálváriáról, hanem a Tátra-, Fátra- és Mátra-értelmezést terjesztik. Pedig éppen a jezsuiták kultiválták erősen nálunk a keresztúti ájtatosságot, és karolták föl a Kálváriák emelését. Ezek

[69] Pozsony, 1767. A IV. §-ban a Tátráról, az V.-ben a Fátráról és Mátráról szól

[70] Kollár, A. Fr.: Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum... Vindobonae, 1762.

[71] Hh., 90—91. l.

[72] K. G. von Windisch: Geographie des Königreichs Ungarn. (Pozsony, 1780.) 19. l.

[73] Hh., 91. l.

[74] Chaloupecký i. m. 167. l.

[75] Hh., 91. l.

[76] Például a jászóvári sziklában. Ledentu János 1639-ből való rajzán hármasan tagozódik a szikla, s minden dombján egy-egy (egyes) kereszt látható. (Bécsi Hadi Levéltár.)

a kálváriák semmit sem mutatnak szerkezetükben a hármashegyből, s az építkezéssel kapcsolatos iratok is csak egy hegyről, «Mons Calvariae»-ről szólnak.[77]

Mind a két értelmezés tehát az újabb kor terméke. Régibb történeti multja a nemzeti színezetű Tátra-, Fátra- és Mátra-magyarázatnak van, és ma is ez él a nemzeti köztudatban.

*

Ezzel azonban még nem merítettük ki teljesen a hármashalom kérdését, mert a trianoni nemzetcsonkítás újabb kérdést vetett a magyar heraldikus elé; azt tudniillik, hogy a hármashegyen nyugvó kettőskereszt, hazánk címerének ez a kétségtelenül magyar eredetű és jelentésű integráns része miképen került be a cseh, majd a szlovák állam címerébe? Teljesség kedvéért ezt a kérdést sem hagyhatjuk válasz nélkül.

A magyar címerpajzs bal mezejének szlovák értelmezése és a szlovák politikai törekvések jelvényéül való kisajátítása a romantika terméke. Eleinte azonba a szlovák írók is magyarországi hegységnek tekintették a Tátrát. Palkovič 1804-ben, az akkori magyar geográfiai felfogást vallva még így énekelt:

«Tatry převeliké, menši od nich Matra
V Uhřích známé hory, liptovská i Fátra.»[78]

A romantikus szépirodalom figyelme fordult elsőnek a hegyek felé, nyomában pedig a művészet, majd a tudomány is kezd velük foglalkozni. Ez az idő egyúttal a turisztikának is a hőskora.[79] Korábban csak a földrajzi munkákban találunk említést a Tátráról és általában a Kárpátokról, most azonban a franciák, svájciak, olaszok és németek alpesi kultuszához csatlakozik a szlovákság Tátra-imádata. A XIX. századi szlovák nacionalizmus a Tátrában a szlávság és szlovákság szimbolumát véli felismerni. Jungmann a szlávság bölcsőjét a Tátra tövében látja (1813). A Múza Slovenská-ban (1814.) a Tátra már a szlovák gondolat megtestesítőjeként szerepel. Šafařík későbbi költeményeiben gyakori poétikus figurája a Tátra. Kollár János, «a Tátra fia», már csak szlovák Tátrát ismer, 1836-ban pedig tátrai szlovákokról ir. A Tátra szerinte is az egész szlávság fészke: «Tatry jsú hnízdo a kolébka všech Slávov.»

A XIX. század 40-es éveinek a szlovák ifjúsága már egészen a Tátra romantikájában él. Ekkor indul meg a Felvidéken a *Tatranka*, az *Orel Tatranský*. Ekkor alapítják «a szlovák nép és szlovák élet kedvelőinek az egyesületét» *Tatrín* néven (v. ö. Philomusa!), és ekkor jelenik meg Štúr Károlynak *Ozvena Tater* című költeménykötete is. Hroboň verset írt a «szent» Tátráról (Tatro svata), s ekkor születik meg a «Nad Tatrou sa blýska» kezdetű ének is. Sőt ekkor a nyelvük is már tátrai nyelvvé lesz, mert hitük szerint a Magas Tátra völgyeiben, a maga eredeti érintetlenségében és tisztaságában származott át rájuk, s a Tátra védelme alatt idegen nyelvek nem torzították el. Ez válik a szlovák romantika irodalmi nyelvévé is.

Štúr tovább szőtte ezeket az ábrándos gondolatokat, és politikai tartalommal is megtöltötte őket. Szerinte a Tátra volt a szlávság őshazája. Ott ringott a bölcsőjük a szent ősöknek és nyelvüknek, s ebből a fészekből keltek ki a többi szláv nyelvek. Nem véletlen tehát, hogy ez a romantikus mentalitás ismer rá, természetesen tévesen, a magyar címer hármashalmának szlovák eredetére és jellegére, s rövidesen ez lesz a politikailag szabadnak óhajtott Szlovenszkó szimbolumává. Az átvételnek nyoma van már Štúr költészetében is, s erre mutat Chalúpka és Pauliny nem egy költeménye, de legvilágosabban Hurban József felfogása tükrözteti vissza, aki romantikus extázisában azt kiáltja, hogy «Tatrí sú skamenelá, v tvrdej hmote vtelená idea Slovenska.»

A következő lépést a történészek és politikusok teszik meg, s a hármashalmon nyugvó kettőskeresztes magyar címer 1848-ban a politikailag is öntudatra ébredt szlovákság általánosan és tudatosan elfogadott jelvényévé válik. 1848 májusában a liptószentmiklósi nemzeti gyűlés gondoskodott arról, hogy a szlovák nép, a Tátra szabad fiai, nemzetiségüket minden akadály ellenére színnel és zászlóval is kifejezhessék. Háromféle zászlót különböztettek meg ezen a gyűlésen: a magyart, a szlovákot és a közöst, vagyis a birodalmit: «zástavi červeno-bjele máme za slovenskje, červeno-bfele-zelené za m.d'arské, zástavi červeno-bjelo-zelenje s címerom úher-

[77] Hh., 91—92. l.
[78] Chaloupecký i. m. 167—169. l.
[79] Jankovich Marcell: Az Alpesek. Budapest, 1911. Bev. — Chaloupecký i. m. 168. l.

skym za krajinské». Ez a felfogás tehát egy birodalom keretében két egyenrangú népet ismer; a magyart és a szlovákot.[80]

Ennek a körülményekhez képest elég lojális elgondolásnak azonban, úgy látszik, külpolitikai természetű háttere is volt. A 40-es években a XIX. század kultúrpánszlávizmusa már cseh, szlovák és illír mozgalommá formálódott, amely a monarchia németségével, illetve magyarságával szemben hatalmi érvényesülésre törekedett. Addig a hazai szlovákság nagy szülöttei (Dobrowsky, Kollár, Saffarik) jóformán semmivel sem járultak hozzá saját népük kultúrájához, mert szorosan csatlakoztak a pánszlávizmus egyetemes vonalához. A pánszláv eszmén kívül azonban a felvidéki evangélikusok egyházi nyelvében megnyilvánuló cseh hatás is akadályozta a szlovák fejlődést. Ez alól a cseh befolyás alól Štúr Lajos és Hurban József szabadította fel a szlovák mozgalmat. De nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a pánszláv-eszme és a szlovák mozgalom is csak a mozgalom vezetőit állította szembe a magyarsággal s ne feledjük, hogy a szabadságharcban körülbelül 40,000 szlovák is harcolt a magyarság oldalán.

1848-ban Štúrék politikailag a csehek mellé állnak, de vigyáznak már a szlovák érdekekre is. A március 11-i prágai peticióra a csehek áprilisban kapnak külön minisztériumot, de amikor a frankfurti parlament a német egység gondolatában, történeti jogon a cseh királyság felé is kinyujtotta kezét, a csehek hevesen tiltakoztak a birodalomba való bekapcsoltatás ellen. Palacký akkor jelentette ki, hogyha Ausztria nem volna, ki kellene azt találni, mivel megalapította a pánszláv-orosz álmok helyébe az ausztroszlávizmust, mely a német-magyar hegemónia ellenében Ausztriából szláv birodalmat akart csinálni. Ennek az érdekében hívták össze május végén Prágába a szláv kongresszust, amelyen a csehek az egykori nagymorva birodalomra hivatkozva a szlovák területnek Csehországhoz való csatolását sürgették. Štúrék tiltakoztak ez ellen a terv ellen. Hurbán például kijelentette, hogy ők a magyarok ellen csak védelmet keresnek, de nincs szándékukban azt a történeti kapcsot felbontani, amely őket Magyarországhoz fűzi. A liptószentmiklósi zászlóhatározat tehát, úgy látszik, Štúréknak ezt a csehek elleni állásfoglalását tükrözteti vissza. «A csehek éppen ebben az időben dolgozták ki a dinasztia árnyékában és remélve, hogy annak kedvére cselekszenek, a monarchiának azt az új felosztási tervét, mely a Felvidéket Csehországhoz csatolja, és nem hagy a magyaroknak egyebet, mint a Dunántúlt és a Nagy-Alföldet», tehát a trianoni Magyarország területét.

A prágai forradalom leverése után (június) Štúrék is csatlakoztak az ausztroszlávizmushoz, s Bécsben azt hangoztatták, hogy a szlovák nép melléjük fog állni. Szeptemberben Miavánál az országba törnek, de alig csatlakozott valaki hozzájuk.[81] Ezen forradalmi megmozdulásukhoz fűződik Szlovenszkó címerének a felvétele. A határon gyülekező szlovák, morva és cseh önkéntesek Štúr Lajos vezetése alatt a szlovák háromszínű és Szent István címerével (hármashalmon álló kettőskereszt!) díszített zászlóra esküdtek föl. A hármashalmot itt már kékre festették át.[82] Ez a címer kerül a Štúr, Hurbán és Hodzsa irányítása alatt fölállított Szlovák Nemzeti Tanács pecsétjére és a mozgalom dalaiba is. Így lett a magyar hármashegy és kettőskereszt szlovák címerré.[83] A magyar kormánybiztos könnyen leverte ezt a megmozdulást, és hasonlóképpen eredménytelen volt a decemberi Hurbán-féle betörés is. A magyar állameszme a szlovákság körében egyelőre tehát erősebbnek bizonyult a cseh ausztroszlávizmusnál.[84]

Az 1848-as sikertelen kísérlet után lelohadt a szlovákságnak a Tátra iránti lelkesedése, és a címerkérdésben ezután a kettőskeresztre tolódik át a hangsúly, de a hármashalom ezután is magától értetődő talapzata a keresztnek. A mult világháborúban az ellenség földjén alakult cseh légiók mind a kettőt felveszik jelvényeik közé, sőt a mai szlovák államnak is ez a hivatalos címere.[85]

KUMOROVITZ L. BERNÁT.

[80] Chaloupecký i. m. 170. l.

[81] Hóman—Szekfű: Magyar történet. Budapest, 1936. V. 402—403. l. — U. azok: Magyar történet, I. kiad. V. 190—194. l. és 234—235. l.

[82] A szláv trikolór hollandiai eredetű. Ld. Széll Sándor: Városaink neve, ícmere és lobogója. Budapest, 1941. 56. l.

[83] Chaloupecký i. m. 170. l.

[84] Hóman—Szekfű i. m. 403—404. l.

[85] Kk., 58—62. l.

A FELSŐLENDVAI SZÉCHY-CSALÁD.

Első közlemény.

A Balog-nemzetségből származó Felsőlendvai Széchy-család is azok közé tartozik, melyeknek megbízható leszármazását mindeddig nélkülözte családtörténetirodalmunk. Nagy Iván alapvető művében ugyan közli a család leszármazását,[1] de ez nem ment a tévedésektől. Karácsonyi János: Magyar Nemzetségek című nagybecsű művében a Balog-nemzetség történetét csupán a XIV. század középig ismerteti.[2] Wertner Mór által közzétett leszármazási táblázat szembetűnő hiánya, hogy forrásait nem tűnteti fel, minélfogva a leszármazási táblázat adatai nem ellenőrizhetők.[3] Ezeket a hiányokat kívántam pótolni, midőn a család leszármazását okleveles adatok alapján egybeállítottam, egyúttal különös figyelmet fordítva arra, hogy az egyes családtagok által viselt országos méltóságok, köztisztségek időtartamát a lehetőségig pontosan megjelöljem s ezzel a XIV., de különösen a XV. század archontologiájához is adatokat szolgáltassak.

A Balog-nemzetség Gömör vármegyében, a hasonnevű patak völgyében telepedett le. Itt épült fel Balogvára, mely 1323-ban már fennállott. Ettől nem messzedélre a Rima patak balpartján fekszik Szécs (Rimaszécs), a vármegye délisarkában pedig Hangony.

A nemzetségi Szécsi-ága az Árpád-házi királyok alatt még nem szerepelt a közéletben, de előkelőségét bizonyítja, hogy az ország első emberei, közöttük a pécsi és a veszprémi püspökök szolgáltatnak igazságot Ananias comes fiainak, Tamásnak és Ivánkának abban a perben, amelyet hangonyi birtokuk elpusztítása és ottani udvarbírájuk megöletése miatt Tubul (Tubcly) és rokonai ellen indítottak. Mivel Tamás és Ivánka még kiskorúak voltak, unokatestvéreik: atyjuk testvérének, Kázmér comesnek fiai, Péter és Konrád védelmezték érdekeiket. A per barátságos egyességgel ért véget s ezt II. Endre király 1214-ben megerősítette. A királyi megerősítőlevélből kivehetőleg Ananias comesnek még egy másik, Péter nevű testvére is volt, aki még 1214 előtt húnyt el. A királyi megerősítőlevélben foglaltak szerint tehát Ananias comest tekinthetjük a Szécsi-ág ősének, akiről azonban közelebbi adatok nem állanak rendelkezésünkre.[4]

Ananias fiai közül csak Ivánkának utóda ismeretesek. Balogi (I.) Ivánkának fia (I.) Miklós comes volt, akit 1297-ben azzal vádolnak, hogy a tatárok utolsó betörése alkalmával (1285) Hangonyi Máté várát, Berényt elfoglalta és onnan rablólovag módjára kirohanva, Hangonyi Pétert, Máté atyját megölte, Mátéának pedig 40 márkányi kárt okozott. Márton alországbírónak 1297. június 5-én kelt ítélete szerint Hangonyi Mátéának e vádak igazolására nemesek előtt esküt kellett tennie.[5] Ugyanezen időtájt idézi az egri káptalan Balogi Ivánka fiát, Miklóst és ennek fiait, Pétert (Pető) és Jánost Jene és Uraj nevű birtokok ügyében Miklós fia Péter ellen. Ivánka fia Miklós ekkor Szécs (Rimaszécs) helységben lakott.[6] 1301. február 25-én azonban e birtokát tartozásai fejében Hangonyi Péter fiának, Mátéának elzálogosította.[7] 1323. március 23-án, amikor I. Károly király fiainak az ugyanebből a nemzetségből származó Athfi-ág birtokait adományozza, már nincs életben.[8]

[1] X. 528.

[2] I. 174—180.

[3] Turul, 1897. évf. 138.

[4] Karácsonyi i. m. I. 174—175. — Wenzel: Árpádkori Új Okmt. VI. 370—371.

[5] Karácsonyi i. m. I. 177. — Hazai Oklt. 156.

[6] Karácsonyi i. m. I. 179. — Fejér. VII/4. 261. — Haz. Oklt. 162.

[7] Haz. Oklt. 177—178. — Fejér. VII/4. 262.

[8] Fejér. VIII/6. 64—65. — Magy. Tört. Tár, IX. 114.

Balogi, később Szécsi (I.) Miklósnak[9] hét fia volt: (I.) Péter (Pető), (I.) János, (I.) László. Beke vagy Benedek, (I.) Dénes, (II.) Miklós és Pál. Az Árpádok kihaltát követő trónüzdelmek következtében I. Miklsó fiai nem maradhattak tovább Gömörben, különösen azóta, hogy a nemzetség Athfi-ága Csák Mátéhoz csatlakozván, Balog várát megnyitotta ennek zsoldosai előtt, akik azután innen pusztították a királypártiak jószágait. A testvérek, akik I. Károly mellett — mint ezt a király 1323. március 29-én kelt adománylevelében is hangsúlyozza — trónrajutásától kezdve hűen kitartottak, az ország déli részeire vonultak. A rozgonyi diadal után (1312. jún. 15.) azonban csakhamar visszatértek szülőföldjükre. Itt ismét elkezdődött az ellenségeskedés a szomszéd birtokosokkal. Már a következő évben (ápr. 2.) a király vizsgálatra utasítja az egri káptalant Szécsi Ivánka fia Miklós fiai: Péter, Beke és László ellen, minthogy Jenei Lampert fia Pál fiai Pető és Miklós azzal vádolták őket, hogy 1313. Vízkereszt nyolcadán fegyveresen rátámadtak házukra, több szolgájukat megsebesítették, hatalmaskodásaikkal 70 márka kárt okozván.[10]

A testvérek közül Dénes nem tért vissza Gömörbe; továbbra is a király környezetében maradt. A király neki, valamint Porostyáni Péternek, Haczaki Miklósnak és Pálnak, Somogy vármegye főispánjának,[11] a különböző hadjáratok alatt szerzett érdemeik megjutalmazására 1317-ben a magtalanul elhalt Sebred (Severéd) fia Erdő birtokait: Sződ, Göd, Dunakeszi (Pest), Nőtincs es Uzsa (ma puszta Dengeleg es Szirák szomszédságában, mindkettő Nógrádban), Zombor (Tokajtól ny. Zemplénben), végül Kolozsmonostora birtokot (a Bán-folyó mellett Bars vármegyében) adományozza.[12] 1329-ben ezekre a birtokokra új adománylevelet állít ki Dénes királyi étekfogómester, Hasznos és Miháld várnagya, továbbá testvérbátyja, Péter, Nógrád vármegye főispánja részére.[13] Ezt megelőzőleg 1323-ban valószínűleg Dénes közbenjárására I. Miklós fiai: Péter, László, Miklós hasznosi várnagy és Dénes királyi étekfogómester, Miháld és Zsidóvár várnagya a nemzetség Csák Mátéhoz pártolt Athfi-ágának a birtokait kapják adományba.[14]

A hét fitestvér közül ekkor már csak négy van életben. János es Benedek 1313 után többé nem fordulnak elő az oklevelekben, míg Pál a fenti, 1323-ban március 29-én kelt királyi adománylevél szerint a Héder-nemzetségből származó hűtlen Henrik-fiak ellen viselt hadjáratban Megyericse vára ostrománál elesett.[15] Ebben az időben már Éleskő várát és a hozzátartozó miskolci uradalmat is Balogi, máskép Szécsi Miklós fiainak birtokában találjuk.

Éleskőt Karácsonyi szerint a Miskolc-nemzetség Panyitfi-ága építtette és bírta Miskolc, Mályi, Kistokaj és Bala nevű tartozékaival együtt.[16] Mikor 1324. július 17-en Drugeth Fülöp nádor ítélőmestere, Miklós halasztólevelet állít ki egyfelől a Miskolcz-nemzetség Jaroszló-ágából származó Fábián fiai: Pál, István és János, másfelől Szécsi Miklós fiai: Péter, László és Dénes között folyamatban levő perben, mivel ez utóbbi a király szolgálatában az ország határán tartózkodik, Szécsi Miklós fiai, mint az éleskői, másként miskolci uradalom birtokosai szerepelnek.[17] Dénes visszatérése után a nádor a két testvér, Péter és Dénes kérelmére, 1325 elején Miskolc birtokuk határait megjáratta.[18] Ettől kezdve Éleskő vára a hozzátartozó uradalommal együtt négy évtizedet meghaladó időn át a Széchyek birtokában volt.

Dénesre a király azért bízta a miháldi és zsidóvári várnagyságokat, hogy a függetlenségre törekvő Bazarába Mihály ellen az országot megvédelmezze. Ekkor már oly tekintélyre tett szert, hogy

[9] Anjoukori Okmt. I. 287.

[10] U. o.

[11] Pál mester 1318. máj. 1-én Somogy vm. főispánja és kir. étekfogómester. (U. o. I. 466.)

[12] A Bars vármegyei Szkicótól északra állott a Benedek-rend kolosi monostora, melynek tartozékai között 1293-ban Kolost is felsorolják. Az 1327-ben kelt megerősítő levél szerint Kolos ismét az apátság birtoka. (Sörös Pongrác: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. XII/B. 177.)

[13] Bártfai Szabó László: Pestmegye történetének okleveles emlékei. 33.

[14] Fejér: VIII/6. 64. — Magy. Tört. Tár, IX. 114. — Hasznos Hevesben, Miháld (Mehádia) Szörényben, Zsidóvár Lugostól dk. felé.

[15] Emlékét Megyurity helység őrzi Körös vármegyében.

[16] I. m. II. 368.

[17] U. o. II. 373—374. — Szendrei János: Miskolc város tört. III. 34. — Fejér: VIII/2. 598—599.

[18] Szendrei i. m. III. 35—36. — Fejér: VIII/7. 180—181.

az I. Károly és Szép Frigyes között kötött szövetség megtartásáért ő is kezességet vállalt.[19] Ő vette rá a királyt az cláh hadjáratra. 1330 szeptember havában, mikor a király Szörényt elfoglalta, a várat a báni méltósággal együtt Dénesnek adta. E hadjáratban azonban november 9—12-e között a királyi sereg teljesen megsemmisült ; maga a király is csak Hédervári Dezső önfeláldozása árán menekült meg.[20] Bár Károly király ekkor nem tudta Szörényt megtartani, Dénes, aki visszatért a királyi udvarba, továbbra is használta a báni címet, miként ezt az egri káptalan 1331-ben kelt kiadványa is tanúsítja.[21] Ezután egy évtizeden át vagy mint királyi étekfogó mestert, vagy pedig mint szörényi bánt említik az oklevelekben. E kettős méltóságban utoljára a váci káptalan 1341. szeptember 13-án kelt kiadványában fordul elő.[22] Tőle származik a Rimaszécsi Széchy-család.

I. Péter, a legidősebb testvér, 1326. január 20-án már Nógrád vármegye főispánja.[23] 1327 június 30-án is az.[24] Egy 1327. október 7-én kelt oklevél szerint Tarjáni Rajnáld, 1329. szeptember 9-én pedig János szolgált alatta mint Nógrád vármegye alispánja.[25] Főispáni működéséről Károly királynak Magyar Pál gimesi várnagy részére 1328-ban kiállított adománylevelében is említés van,[26] sőt 1330 május 14-én is még mindig főispánja Nógrád vármegyének, de már kevéssel utóbb, ugyanez év július 2-a után, csak magisternek címezik.[27] Mint Nógrád vármegye főispánját és egyúttal szandai várnagyot említi az egri káptalannak Fejér által 1301. évszámmal közzétett, de Karácsonyi által 1331-re helyesbített oklevele.[28] Öt gyermeke volt : III. Miklós, II. Ivánka, Jakab, Domonkos és Iona (Ilona).

Legidősebb fia, III. Miklós, a nemzetség legkiválóbb sarja, aki a nádorságig emelkedett, a Felsőlendvai Széchy-család alapítója. Első ízben a már említett 1341. szeptember 13-án kelt kiadványban fordul elő, amelyben Miskolc birtok határjáró-levele van átírva.[29] Valószínűleg csak Károly király halála után (1342. júl. 16.) lépett a királyi udvar szolgálatába. Ugyanis az I. Lajos király által 1342. december 19-én a Lechnitz melletti Szentantalvölgyben letelepedett kartauzi szerzetesek részére kiállított megerősítőlevél záradékában felsoroltak között fordul elő elsőízben mint királyi étekfogó-mester.[30] Ezt a méltóságot nagybátyjától, Dénestől vette át, aki azt 1323-tól 1341-ig viselte. 1343. május 21-én már Nógrád vármegye főispánja. 1345. április 6-tól ugyanazon évi szeptember 12-ig pedig egyúttal Szepes- és Sáros vármegyéknek is főispánja.[31] Mikor I. Lajos király 1346. július 1-én, a Zára mellett vívott szerencsétlen kimenetelű csata után a Hahót-nemzetségbeli Alsólendvai István fia Miklóst, akit árulással vádoltak, megfosztotta a szlavón báni méltóságtól, helyébe III. Miklóst nevezte ki, aki e hónap utolsó napján már mint szlavón, szeptember 3-án pedig mint egyúttal horvát bán is előfordul az oklevelekben. 1349. június 19-én még e kettős méltóságban sorolják fel.[32] Egy 1348. június 2-án kelt oklevél szerint egyúttal Dubicza vármegye főispánja is volt. 1350-ben helyét Ugali Pál foglalta el.[33] Ez utóbbi évben a király a szörenyi bánságot bízta rá. E méltóságban két 1350. július 25-én kelt oklevél említi első ízben. Közel öt éven át viselte ; utoljára ugyancsak két 1355. február 18-ról keltezett oklevélben szerepel e minőségében.[34]

[19] Karácsonyi i. m. I. 178.

[20] Pesty Frigyes : A Szörényi Bánság és Szörény várm. tört. I. 258. — Turul, 1941. évf. 22.

[21] Fejér IX/1. 509. téves évszámmal. V. ö. Karácsonyi i. m. I. 175.

[22] Étekfogómester : 1332. XI. 2. Anjoukori Okmt. II. 629. 1334. VI. 2. u. o. III. 79. ; 1336. X. 24. u. o. III. 298. — Szörényi bán : 1333. IX. 29. ; u. o. III. 36—37. ; 1335. V. 19. Fejér VIII/4. 60. ; 1335. VI. 22. Anjoukori Okmt. III. 177. ; 1338. V. 8. Hazai Oklt. 216. ; 1341. VIII. 3. Anjoukori Okmt. IV. 117. — Mind a két minőségben egyszerre : 1341. IX. 13. Szendrei i. m. III. 44—45.

[23] Fejér VIII/3. 149.

[24] Anjoukori Okmt. II. 309.

[25] Fejér VIII/6. 128. téves évszámmal. Tört. Tár, 1907. 30. — Anjoukori Okmt. II. 433.

[26] Győri Tört. és Rég. Füz. 1863. II. 21.

[27] Gróf Sztáray Oklt. I. 61—62., 65.

[28] Karácsonyi i. m. I. 175.

[29] Szendrei i. m. III. 44—45.

[30] Fejér IX/1. 56.

[31] Anjoukori Okmt. IV. 340—501. — Fejér IX/1. 340.

[32] Karácsonyi i. m. II. 130. — Smičiklas T. : Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XI. 317., 322—323., 539.

[33] Blagay-család oklt. 124. — Smičiklas XI. 592.

[34] Fejér IX/1. 793. ; IX/6. 282. ; IX/2. 400. — Anjoukori Okmt. VI. 263.

Drugeth Miklós országbíró halála után 1355. június 7-e és 19-e között III. Miklós lett az utóda.[35] Mint országbíró, egyúttal Túróc vármegye főispánja, 1355. június 19-én ad ki egy ítéletlevelet a szinnai polgárok és Fülöp nádor özvegye között egy vitás földterület miatt folyt perben.[36] Ettől kezdve Visegrádon és Budán tartózkodott. Az országbírói méltóságot 1358. év végéig töltötte be. Az előttem ismeretes utolsó országbírói intézkedése 1358. december 23-án kelt.[37] Még az év végén a király dalmát-horvát bánná nevezte ki. 1359. január 2-án kelt kiváltságlevél záradékában már így címezik.[38] Ezért halasztotta el a király 1359. január 20-án Csetneki László fia Miklósnak Kun Miklós fia, Ákos ellen folyó perét arra való hivatkozással, hogy az országbírói szék betöltetlen.[39] Széchy Miklóst 1359. április elején már Zárában találjuk. A dalmát-horvát báni méltóságon kívül egyúttal Zára grófjának is címezik. Ezt a címet egyideig azután is viseli, mikor a dalmát-horvát báni méltóságtól megválván, Szlavónia bánja lett.[40]

Amint I. Lajos király Diósgyőrt megszerezte, főtörekvése a hozzátartozó uradalom kiterjesztésére irányult. A Balog-nemzetség ősi birtokai a diósgyőri uradalom szomszédságában terültek el. Ezeket szerette volna a király a diósgyőri uradalomhoz csatolni. III. Miklós megértvén urának szándékait, rajta volt, hogy kezére járjon. Ezért 1360-ban megosztozott Széchy Dénes volt királyi étekfogómester és szörényi bán fiaival: Balázs kir. testőrrel és Tamással az ősi nemzetségi javakon. Az osztály értelmében, melyet I. Lajos király is megerősített, Dénes bán fiai kapták Balogvárát és Szécs (Rimaszécs) birtokot, míg III. Miklós Éleskő várát, Miskolcot, a hozzátartozó Szentsimon, Uraj (mindkettő Gömörben), Valk, Várad, Tard (Mezőkövesdtől é.), Bala (Mohi puszta vidékén), Bós falvakkal és majorokkal. A miskolci szőlők hegyvámja pedig közös maradt.[41] Ez az osztály tette azután lehetővé azt a csereszerződést, mely 1364 karácsonykor jött létre egyfelől I. Lajos király, másfelől Széchy Miklós és testvére, Domonkos erdélyi püspök között. Az 1364. december 25-én Csepel-szigeten kiállított királyi oklevél szerint a testvérek átengedik a királynak Éleskő várát, Miskolcot, tartozékaival, úgyszintén a Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére létesült tapolcai apátság kegyuraságával együtt, viszont a király Felsőlendva várát adja a hozzátartozó 73 birtokkal.[42]

Felsőlendva tartozékait az oklevél így sorolja fel: Mura-Szombatja, Werzenhof, Váraljafalu, Vidonyafalva, Noszikfalva, Miklósfalva, Jakabfalva, Arnoldfia-Miklósfalva, Vecseszlófalva, Valsefalva, Rupertfalva, Szomorófalva, Demonyarév (Domanincz), Sztrikolcz, Mártonfalva, Szomolyánfalva, Zecochneche (Zekochnecze), Vész-Szudisincz (Szodosincz), Petrócz, Tissina, Tropócz, Gradistya, Németfalu, Szvetehócz, Kyuszuezciche (Kis-Veszesicza, később Falud), Noguezciche (Nagy-Veszesicza), Kopsincz, Herinkolcz, Ivánesafalva, Polona, Predanócz, Barizilcz, (Brezencz), Szkledra, Goricza, Monakfalva, Szebeborcz (Szent-Biborcz), Markusócz, Nempti (Nemsócz), Szent-Márton, Norsincz, Lukasócz, Sulyokfalva, Devecserháza, Peszkfalva, Tisancz (Tessanócz), Devecserfalva, Habrónok (Obrunkócz-puszta), Csekefa, Lak (Tótlak), Tamásháza, Szerdahely, Germerdháza (Gödörháza), Szenttrinitás (Veleméri), Sál, Popócz, Hucsekfalva, Lucsov, Puczafalva (Pusócz), Salamoncz, Pincsorócz (Pecsarócz), Bodomincz, Tivadarfalva, Koprinik, Alsó-Szlevecse (Szalócza, később Szlavecsa), Felső-Szlevecse, Bükkalja, Petenincz (Petáncz), Györgyfalva, Donkolcz (Dankócz), Krizsánháza, Kovacsócz (Kovasócz), Ládafalva, Fejérivánháza.

E birtokcsere következtében Széchy Miklós Vas megyében a Rábától délre egészen a Muráig terjedő terület ura lett.

De ez csak a kezdet volt. Cskhamar újabb birtokokkal gyarapította a felsőlendvai uradalmat. 1366-ban a király Ónodért (Borsod vm.) Letenye, Csatár és Herjó (Zalában) nevű birtokokat adta III. Miklósnak, a Mura folyón gyakorlandó révt joggal együtt; 1368-ban pedig a magvaszakadt Dalinczi (Dolinczi) Miklós birtokát, Hódosfő-Szent-Miklóst, azaz Dolincot.[43]

[35] Zichy Okmt. II. 514.
[36] Anjoukori Okmt. VI. 336.
[37] U. o.
[38] Kubinyi Ferenc; Oklevelek Hont vm. magánlevélt. 222.
[39] Anjoukori Okmt. VII. 553.
[40] Smičiklas XII. 560., XIII. 585—587.
[41] Szendrei i. m. II. 35.
[42] U. o. III. 53—58.
[43] Zala várm. Oklt. II. 10—11. — Csánki II. 849.

III. Miklós 1366. július végén még Dalmácia és Horvátország bánja volt. Kont Miklós nádornak ugyanez évi augusztus 1-en kelt oklevelében már mint Szlavónia bánját sorolják fel. Másodszor 1368. év végéig töltötte be a báni méltóságot Szlavóniában.[44] Az 1369. év elején visszatért a királyi udvarba és másodízben lett az ország bírája.[45] Mint országbíró 1372. szeptember 29-én szerepel utoljára. Ugyanezen év október 11-én már ismét Szlavónia bánja. De ezúttal nem sokáig állott Szlavónia élén, mert 1373. április 2-án már Czudar Péter volt Szlavónia bánja.[46] Ezután III. Miklós egyidőre visszavonult, de hosszú közszolgálata alatt szerzett tapasztalatait, kiváló egyéni tulajdonságait I. Lajos király nem sokáig nélkülözhette. 1374. november 12-én ismét mint Dalmácia és Horvátország bánja jön elő ; 1374. december 10-én pedig mint országbíró. 1375. január 22-én Visegrádon a királyi udvarban találjuk.[47] I. Lajos király 1376. február 28-án kelt okleveléből kivehetőleg ekkor nem viselt közhivatalt, de 1376. szeptember 15-től kezdve mint horvát bán szerepel. 1377. június 18-án kelt oklevél szerint a király Dömötör zágrábi püspökkel együtt a nemesi és egyházi viszonyok rendezésére Erdélybe küldte.[48] 1377. július 5-én dalmát és horvát bánnak,[49] 1377. november 1-én szlavon, ugyanezen évi november 29-én horvát, 1378. február 19-én pedig dalmát-horvát bánnak és Zára grófjának emlegetik az oklevelek,[50] s utóbb, az 1378—1380. években is leginkább mint dalmát-horvát bánt. Horvát bánként utoljára I. Lajos 1380. november 13-án Visegrádon kelt oklevelében fordul elő.[51] A király az 1381. év elején visszahívta és az országbírói méltóságot bízta rá.[52] Ez év május 10-től 1382. augusztus 26-ig egyúttal Pozsony vármegye főispánjának is címezik.[53] I. Lajos király halála (1382. szept. 11.) után Mária királynő uralkodása alatt 1385. március elejéig megmaradt hivatalában ; e hó végén a királynő már a Hont-Pázmán nemzetségből származó Szentgyörgyi Tamást nevezi ki országbíróvá[54]

Mikor 1385. augusztus havában Zsigmond őrgróf, Mária királynő férje, hadaival benyomult az országba, gyors sikereinek híre Garai Miklóst is elsodorta a kormány éléről, a nádorságot Széchy Miklósnak kényszerült átengedni. Az első előttem ismeretes oklevél, amely hivatalos tevékenységére vonatkozik, Mária királynőnek 1385. október 15-én Budán kelt elhatározását tartalmazza, mellyel az ő előterjesztésére Meggyes birtokot a soproni polgároknak adományozza törhetetlen hűségük megjutalmazására.[55]

II. (Kis) Károly megkoronáztatása után Széchy Miklóst megtartotta hivatalában. 1386. január 20-án mint nádor és a kúnok bírája több perhalasztó levelet állít ki.[56] Mária királynő és Erzsébet anyakirályné elfogatásának hírére a királyi helytartó tisztét a főpapok és a zászlósurak országos tanácsa vette át, ám azt Széchy Miklós nádor és Kaplai Dömötör esztergomi bíboros érsek irányítása mellett gyakorolta. A délvidéki lázadók elszánt fellépése következtében Széchy Miklós, a békepárt feje, lemondott a nádori méltóságról s helyét Zsigmond megkoronáztatása (1387. március 31.) után Csáktornyai Lackfi István foglalta el. Ugyanekkor azonban Zsigmond méltányolván Széchy Miklósnak közel 45 évi közszolgálata alatt szerzett érdemeit, Dobra várát adományozta neki a hozzátartozó uradalommal.[57] Ez lehetett utolsó öröme, mert 1387. július 8-án, amikor legidősebb fia, János jelentése alapján a király Losonczi László szörényi bán részére adománylevelet állít ki, már nincs életben.[58]

Széchy III. Miklós neje Debreczeni Margit, Pál leánya, Dózsa nádor unokája volt.[59] Tőle négy fia született : II. János, Ferenc, IV. Miklós

[44] Zichy Okmt. III. 311. — Smičiklas XIII. 552—561.
[45] Zichy Okmt. III. 386. ; VII. 1. 203.
[46] Zichy Okmt. III. 468—470. — Tört. Tör, 1896. 510. Gr. Pongrácz-cs. lt. — Smičiklas XIV. 509.
[47] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 401. — Zichy Okmt. III. 593—597.
[48] Smičiklas XV. 193., 229., 231. — Tört. Tár, 1892. 638.
[49] Smičiklas XV. 296—297.
[50] U. o. XV. 325. 345. — Gr. Károlyi Oklt. I. 358.
[51] Bánffy Oklt. I. 349—359.
[52] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. II. 559.
[53] Fejér IX/5. 459. — Zichy Okmt. IV. 238.
[54] Zichy Okmt. IV. 294., 297., 299.
[55] »Relacio domini Nicolai de Zeech Palatini.« (Házi Jenő : Sopron sz. kir. város tört. I. 1., 206.)
[56] Gr. Sztáray Oklt. I. 474. — Zichy Okmt. IV. 311—313.
[57] Csánki i. m. II. 713.
[58] Bánffy Oklt. I. 403.
[59] Héderváry-cs. Oklt. I. 124—131. — Turul, XV. 1897. 138.

és II. Péter, aki az oklevelekben «Herczeg» melléknévvel fordul elő. III. Miklós testvérei közül II. Ivánkáról szintén 1341. szeptember 13-án van először említés. Amikor III. Miklós Szlavónia bánja lett, a királyi étekfogómesteri méltóságot átadta neki. Ő volt a nemzetség harmadik tagja, aki ezt a méltóságot betöltötte. Első ízben 1347. március 28-án tűnik fel ezzel a címmel, utoljára 1347. október 3-án. 1347. április 17 én és május 15-én kelt oklevelek szerint egyúttal gimesi (Nyitra vm.) várnagy is.[60]

III. Miklós másik testvére: Jakab csupán az 1347. április 17-i oklevélben van említve testvéreivel együtt. Harmadik testvére: Domonkos, egyházi pályára lépett. A gyulafehérvári (erdélyi) káptalan 1344. március 18-án kelt oklevelének záradékában már a káptalan oszlopos tagjai között sorolják fel;[61] a káptalan 1356. november 25-én kelt kiadványát pedig már mint az erdélyi káptalan prépostja és egyúttal választott erdélyi püspök állítja ki.[62] Rá egy évre az apostoli szentszék hozzájárulása (1357. febr. 19.) után I. Lajos király felszólította a váradi káptalant, hogy Domonkos püspöknek az erdélyi püspökségbe leendő beiktatásánál működjék közre.[63]

Domonkos különben igen kedvezőtlen körülmények között vette át az erdélyi püspökséget, mert elődje, András püspök halála után a Hermán-nemzetségbeli Lackfi András erdélyi vajda a püspökség Szentmihályköve várát és többi birtokait elfoglalta. A váradi káptalan, mint 1357. június 19-én jelenti, a király rendeletére Domonkos püspököt beiktatta Szentmihályköve, Lapád, Laz, Rákos, Hejud, Acentos és Nándorlaka birtokába, amelyeket elődje, András püspök békében bírt.[64] 1364. karácsonyán testvérbátyjával, III. Miklós bánnal együtt az ősi nemzetségi birtokokért a felsőlendvai uradalmat kapja I. Lajos királytól cserébe. A király különösen méltányolta, hogy az ő hozzájárulása ezt a birtokcserét lehetővé tette. Ettől kezdve az erdélyi püspökség birtokai is jelentékenyen gyarapodnak. Dénes erdélyi vajdának 1366. május 15-én kelt bizonyságlevele szerint Dobokai János fia László mester Újvár nevű birtokát Domonkos püspöknek, úgyszintén utódainak örökre átengedi.[65] 1366. július 14-én a király az erdélyi püspökség Sárd nevű birtokának és a Kecskés várához tartozó Igen között fekvő vitás földterületnek felosztása ügyében intézkedik. Ennek megfelelően a váradi káptalan a határokat megjárván, a vitás földterületet két részre osztotta és egyik felébe Domonkos püspököt beiktatta. 1367. március 23-án I. Lajos király a püspök részére egy korábban kiállított oklevelét megerősíti.[66] Továbbá ugyanebben az évben megparancsolja, hogy a püspök jobbágyait és telepeseit, minthogy kiváltságaik értelmében az erdélyi püspök joghatósága alá tartoznak, senki a tisztek közül letartóztatni és más bírói hatalom alá vonni ne merészelje.[67]

Domonkos püspök 1368. január 11-én szerepel még, midőn András, Szolnok vármegye alispánja és bírótársai előtt a Tasnádpataka felett épített malom miatt tiltakozik;[68] majd utoljára I. Lajos 1368. május 23-án kelt, az óbudai apácák Üröm nevű birtokának határait megállapító oklevelének a záradékában.[69] Utóda, Dömötör, aki 1368. június 9-én még szerémi püspök volt, csak rá egy évre, 1369. április 24-én fordul elő első ízben mint erdélyi püspök.[70]

III. Miklós nővére: Iona (Ilona) első férje Losonczi Dénes dalmát-horvát bán (1388—1389) volt; másodszor Batthyány Jánoshoz ment nőül. Első férjétől Losonczi György és László, a másodiktól Batthyány György született. Ezek 1413-ban pert folytattak Széchy Miklós nádor fiai: János, Miklós és Péter ellen a Pozsega vármegyei Gradistye és tartozékainak birtokáért; majd néhai nagyatyjuk, Széchy Péter felesége és leánya Iona (Ilona) után őket illető leánynegyed

[60] Szendrei i. m. III. 44—47. — Apponyi Oklt. I. 141. — Anjoukori Okmt. V. 134. — Hazai Okmt. VIII. 216. — Fejér IX/1. 509.

[61] Zimmermann—Werner—Müller: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. II. 17—18.

[62] U. o. II. 125—126. — Anjoukori Okmt. VI. 518.

[63] Gams Pius Bonifacius: Series Episcoporum Eccl. Catholicae 381—382. — Zimmermann i. m. II. 138. — Tört. Tár, 1892 512.

[64] Zimmermann i. m. II. 141—142.

[65] U. o. II. 241. — Tört. Tár, 1889. 764.

[66] U. o. II. 267—292. — Gr. Teleki Oklt. I. 150.

[67] Zimmermann i. m. II. 293. — Tört. Tár, 1889. 766.

[68] Tört. Tár, 1889. 766.

[69] Fejér IX/4. 122.

[70] Gr. Teleki Oklt. I. 24. — Zimmermann i. m. II. 323.

és hozomány miatt indítottak keresetet Széchy IV. Miklós volt tárnokmester és két testvére ellen (1415)[71]

III. Miklós nádor legidősebb fia: II. János mester 1383. május 23-án jelenik meg először Ferenc, Miklós és Péter nevű testvéreinek társaságában.[72] Mikor atyja hűbérbe veszi a rajki prépostság Szentgyörgy nevű birtokát, ismét felsorolják valamennyiöket.[73] Úgy látszik, még atyja életében a királyi udvarban tartózkodott és annak halála után is Zsigmond egyideig maga mellett tartotta, mert amikor Losonczi László szörényi bánnak két Zemplén vármegyében fekvő birtokot adományoz, az erről 1387. júl. 8-án kiadott oklevél tanúsága szerint ebben az ügyben ő tett előterjesztést a királynak.[74] Köztisztséget azonban nem viselt. Zsigmond mindamellett atyjának érdemeire való tekintettel még 1391. szeptember 1-én Kebele-Szent-László (a későbbi Szécsiszentlászló) nevű birtokot adományozta neki és testvéreinek. Ugyanebben az évben kapta, ugyancsak testvéreivel együtt, a szentgotthárdi apátság kegyúri jogát is adományul s az erről szóló adománylevelet a király 1393-ban privilégiális alakban is kiállította.[75] A következő évben a testvéreket: Jánost, Frankot, Miklóst és Herczeg Pétert, mint Felsőlendvai Széchy Miklós fiait, Laczkfi István volt nádor és rokonai ellen idézik.[76] Ez az utolsó általam ismert oklevél, melyben mind a négy testvért együtt sorolják fel. 1398. április 8-án II. János, testvérével, Herczeg Péterrel együtt, Alsólendvai Bánffy László és Jánossal szemben kötelezettséget vállal, hogy a németekkel való viszály idejére a Muraszombat melletti kastélyukban 20, a többi birtokukon 60, nyíllal felfegyverzett lovast fognak tartani.[77] Mikor III. Miklós nádor nővérének, Ilonának mindkét házasságából származó fiai a Széchy-család ellen pert indítottak, ezekben az ügyekben az 1413—15. években két testvérével II. János is résztvesz. 1414-ben Kanizsai István őt is tiltja Barom (Kis- és Nagybarom), úgyszintén Pórládony birtokok megszerzésétől.[78] Utolsó ismert szereplése 1419. július 6-ra esik, amikor a vasvári káptalan két kiküldötte előtt ügyvédet vall.[79]

II. Jánosnak három gyermeke volt: V. Miklós, Margit és Anna. Nevezett fiát Széchy Herczeg Péter özvegye, Asszonyfalvi Ostfi Lökös János leánya, Ilka és a Széchy-család tagjai között létre jött egyességről 1432. december 2-án kiállított oklevelében sorolják fel a többi családtagokkal együtt.[80] Idősebb leánya, Margit, először Türjenemzetségbeli Szentgróti Lászlóhoz, majd ennek halála után Berekszói Hagymás Lászlóhoz ment nőül. Mint előbbinek neje azzal a panasszal fordult a királyhoz, hogy az anyja, Borbála, Stubenberg Wülfing leánya által Németországból hozott 3000 aranyforint értékű hozományt atyja halála után mostohaanyja, Katalin asszony magának tartotta meg. Ebben az ügyben 1433-ban vizsgálat folyik.[81] II. János másik leányáról, Annáról, Asszonyfalvi Ostfi László feleségéről, 1436-ban esik szó, amikor a vasvári káptalan nádori parancsra Ládony nevű zálogos birtokba beiktatja.[82]

III. Miklós nádor második fiát, Ferencet (Frank) 1383. május 23-tól 1394. szeptember 14-ig az oklevelek testvéreivel együtt sorolják fel. 1398. november 1-én özvegye, sógorával, Széchy IV. Miklóssal együtt Alsólendvai Bánffy Lászlót nyugatja, hogy a nála őrizetben hagyott ékszereket és egyéb drágaságokat visszaadta.[83]

III. Miklós nádor harmadik fia, IV. Miklós első ízben Garai Miklós nádornak 1383. május 23-án atyja, akkor még országbíró, részére kiállított ítéletlevelében fordul elő. A föntebbi időben, 1398. november 1-én, midőn elhúnyt testvérének özvegyével együtt Alsólendvai Bánffy László részére nyugtát állított ki, még nem viselt köztisztséget. Ezidőtájt vette el a Dorozsma-nemzetségbeli Garai I. Miklós leányát, Ilonát, mely házassága által, mint az 1402-ben nádorrá lett Garai II. Miklós sógora, a Garaiak érdek-

[71] Bánffy Oklt. I. 530—531., 538—545.
[72] Sopron vm. Oklt. I. 467.
[73] Zala vm. Oklt. II. 206.
[74] Bánffy Oklt. I. 403.
[75] Zala vm. Oklt. II. 252. — Fejér X/1. 679—683. X/2. 97.
[76] Zala vm. Oklt. II. 263.
[77] U. o. II. 275.
[78] Bánffy Oklt. I. 530—538. — Sopron vm. Oklt. II. 15.
[79] Hazai Okmt. V. 209.
[80] Zala vm. Oklt. II. 476.
[81] Zala vm. Oklt. II. 478—480. — Dr. Constant von Wurzbach: Biographisches Lexikon. XL. kötet, 116—117.
[82] Sopron vm. Oklt. II. 248—249.
[83] Zala vm. Oklt. II. 293.

körébe került. Hivatalos pályáját 1402 tavaszán mint Zala vármegye főispánja kezdte meg.[84] Zsigmond fogsága után az elégületlen főurak, akik közé IV. Miklós testvéröccse, Herczeg Péter is tartozott, 1402-ben a pápa által is támogatott Lászlót szerették volna a trónra ültetni. Zsigmond hívei azonban szétverték nápolyi László hadait. A felkelő hadjárat leverése után Zsigmond még 1403. november 5-én a hűtlenség bűnébe esett Szigeti (de Zygeth) János fia Péter, 1403. november 19-én pedig ugyancsak a pártütő Alsóráthki Gegő és Miklós, úgyszintén Gegő fiai, János és István birtokait adta IV. Miklósnak és fiainak.[85] 1404-ben IV. Miklós, Gersei Pethő Jánossal és Tamással együtt, újabb királyi adományban részesült. Ilymódon Sziget (Szécsisziget), Tormafölde, Mátyusháza, Pálfalva, Gosztolya és Petrócz birtokába jutott. Ezekre a birtokokra a királytól nova dionatiót is kapott.[86]

Zsigmond, miután Mihály veszprémi püspök halála után († 1402. vége felé) György boszniai püspöknek a veszprémi püspöki székbe történt áthelyezése miatt óvást emelt és a püspökség kormányának, valamint birtokainak átvételét megakadályozta, a felkelés leveretése után nem engedte a veszprémi püspöki széket betölteni, hanem 1403. év őszén Széchy Miklóst bízta meg a püspökségi uradalmak kormányzatával, az ő gondjaira bízva a püspökség várait is.[87] Mintegy három éven át kormányozta a püspökség jószágait, s midőn ettől a terhes megbízástól felmentetett, 1406-ban királynéi főajtónállómester lett.[88] Bár valószínű, hogy az 1406. év folyamán még továbbra is teljesítette kormányzói tisztét, mert Albeni János, Eberhard zágrábi püspök és főkancellár testvére csak 1407. február 26-án fordul elő egy királyi oklevélben első ízben mint választott veszprémi püspök.[89]

IV. Miklós rövid ideig királyi főajtónálló is volt. 1407. július 2-án van így említve: nunc ianitorum regalium magister.[90] 1408. január 26-án Zsigmond a Zala vármegyében fekvő Gosztolya és Dédes helységekben öt curiális telket adományoz neki. Ekkor királynéi főajtónállómester.[91] Mint ilyen egyben Vas és Sopron vármegyék főispánja is (1408. március 4.). Az ismert oklevelekből kivehetőleg még 1409-ben is kormányozta Vas vármegyét. Zsigmond ugyan 1408. május 6-án kelt leiratában, amelyben meghagyta neki, hogy Sopron város polgárait ne zaklassa, mert ezek a rájuk kivetett adót megfizették, Sopron vármegye főispánjának és királynéi ajtónállómesternek, az 1408. július 7-én kelt királyi leirat pedig csak királynéi ajtónállómesternek címezi, ezzel szemben a vasvári káptalanhoz 1409. július 6-án intézett rendeletében tárnokmesternek s egyben Vas és Sopron vármegyék főispánjának. Az ajtónállói meltóságot ugyanis még az 1408. év második felében a tárnokmesterséggel cserélte fel. Mint tárnokmestert sorolják fel — többek között — Zsigmond király 1409. január 2-án és 1409. április 22-én kelt ítéletleveleinek záradékában.[92]

Újabb kitüntetés érte 1409-ben: A király fölvette a Sárkányos Szövetség tagjai közé. Ez is mutatja, mily nagy kegyben állott a királynál. 1411-ben másodszor lett Vas vármegye főispánja. Ugyanezen év június 5-én már mint volt tárnokmester, de továbbra is Vas vármegye főispánja van említve.[93] 1414. szeptember 27-én, amikor Kanizsai István néhai Széchy Miklós nádor utódait Barom és Ládony (Pórládony) megvételétől tiltotta, a vasvári káptalan erről kiállított kiadványában csak volt tárnokmesternek van feltüntetve. A következő évben azonban ismét, ezúttal harmadszor, kormányozta Vas vármegyét. Zsigmond 1415. augusztus 11-én Lovász helységben (Alsólendvától délkeletre)

[84] Holub József: Zala megye tört. a középkorban. I. 460.

[85] Zala vm. Oklt. II. 314—316. Az 1403. nov. 5-én kelt adománylevélben csak három fia: János, István és Miklós, a nov. 19-én keltben az előbbieken kívül György nevű fia is fel van sorolva.

[86] Zala vm. Oklt. II. 318. — Csánki i. m. III. 183.

[87] 1403. okt. 4-én szerepel első ízben mint kormányzó. Fejér X/4. 212.

[88] Zsigmond 1406. febr. 10-én kiállított bizonyságlevelében már királyné ifőajtónállómesternek címezi. Bártfai Szabó L.; Pest megye történetének okleveles emlékei. 122.

[89] Fejér X/4. 678.

[90] Tört. Tár, 1884. 21.

[91] Zala vm. Oklt. II. 333.

[92] Házi Jenő: Sopron város Oklt. I. 2., 7—8., 11. — Sopron vm. Oklt. I. 598. — Fejér X/8. 498. — Hazai Okmt. IV. 255. — Zala vm. Oklt. II. 365.

[93] Hazai Okmt. I. 304.

bizonyos részbirtokokat adományoz neki. Ez alkalommal ajtónállómesternek és Vas vármegye főispánjának címezi. Az ajtónállómesteri cím azonban valószínűleg tévedésből került az oklevélbe a tárnokmesteri méltóság helyett. Garai Miklós nádor 1415. szeptember 5-én kelt rendeletében az egyfelől Losonczi Dénes fiai, másfelől Széchy Miklós nádor fiai között támadt perben utóbbit volt királyi tárnokmesternek nevezi. De a kolozsmonostori konventhez 1417. november 14-én intézett nádori iktatóparancsban foglaltak szerint Széchy Miklós ismét Vas vármegye főispánja volt.[94]

Zsigmond király bőkezű adományain kívül IV. Miklós más módon is igyekezett birtokait gyarapítani. A Debreczeni-család utolsó férfisarjának, Lászlónak utódok hátrahagyása nélkül történt halála után az anyját, Debreczeni Margitot megillető leánynegyed kiadása iránt megtette a lépéseket. Garai Miklós nádor, tekintettel a többi érdekeltekre, ú. m. Hédervári Imrére, akinek anyja Debreczeni Margit nővére, Ilona volt, és Debreczeni Jakab unokájára, Debreczeni Ilkára, Domoszlai Dömötörnére, 1405. március 8-án Budán kelt rendeletével a váradi káptalant küldte ki, hogy Kovári Pál nádori ítélőmesterrel együtt tartson a magvaszakadt család birtokain becslést.[95] 1411. március 30-án a rimaszécsi ág tagjai Iglón megjelenven a király előtt, kijelentették, hogy Csaba nevű birtokukat (Pest megye), amelyet őseik elzálogosítottak s amelyet ők visszaváltani nem tudnak, a zálogösszeg erejéig átengedik rokonuknak, Széchy Miklósnak, hogy saját pénzén magához válthassa.[96] Továbbá Zsigmond 1415. március 24-én Konstanzban kelt oklevelével visszaadta neki Nőtincs (Nógrádban), Göd, Sződ és Kesző (Dunakeszi, Pestmegyében) birtokokat a római német császári méltóság megszerzése érdekében tett fáradozásaiért. A visszaadott birtokok közül Keszőt fiai és rokonai hozzájárulásával 1419-ben Garai Miklós nádornak adta cserébe a vasmegyei Szentmártonért.[97]

Ezután csak közel egy évtized mulva vannak adatok róla. 1428-ban vizsgálat folyik ellene a fiaival, Jánossal és Miklóssal együtt elkövetett hatalmaskodásai ügyében. Kevéssel utóbb pedig a veszprémi várnagyok jelentik a királynak, hogy Pereskey István és Juthassy Imre Széchy Miklóst és nevezett fiait eltiltották Bernáldfölde nevű birtok haszonélvezetétől.[98] Zsigmond 1429. január 2-án kelt adománylevele szerint még életben volt ; midőn azonban fiai 1432. december 2-án Felsőlendvai Széchy Herczeg Péter özvegyével, Ilka asszonnyal a vasvári káptalan előtt egyezkednek, már nem él.[99] Hét fia volt : III. János, Vas és Zala vármegyék főispánja, I. István, VI. Miklós, Zala, Vas és Komárom vármegyék főispánja, György, II. Tamás kincstartó, Vas, Zala és Komárom vármegyék főispánja, II. Dénes esztergomi bíborosérsek és II. László.

III. Miklós nádor negyedik fia : Péter mester, Garai Miklós nádor 1383. május 23-án kelt ítéletlevelében tűnik fel először. Ettől kezdve egészen 1394-ig atyjával és testvéreivel együtt szerepel a közös birtokügyekben. Önállóan 1396-ban lép elő egyik érsekkel megkötött csereszerződése kapcsán. Ekkor már Herczeg melléknévvel említik.[100] 1398-ban János bátyjával együtt ő is biztosítja Alsólendvai Bánffy Lászlót és Jánost, hogy a németek támadása esetén segítségükre lesznek. Övé volt Hegyesd vára is. Ugyanez időtájt Zsigmond úgy neki, mint várnagyainak meghagyja, hogy a keszthelyi polgárokat és telepeseket Vállus-erdőben a favágásban ne akadályozzák.[101] Első neje az Ákos-nemzetségbeli Peleskei (II.) Micsk mester leánya, Sára, aki 1394-ben cserébe bizonyos birtokokért Körmendet kapja Zsigmond királytól, amelyet a király 1394-ben egyik udvari emberétől, Perényi Pétertől, a későbbi országbírótól, ugyancsak csere útján szerzett.[102] Sára anyja, Micsk mester özvegye, 1401-ben leányával és a többi érdekeltekkel együtt tiltakozik a Szentpéterföldе és Pördeföld között elterülő részjószágnak Széplaki Botka fiai részére leendő adományozása ellen.[103]

Mikor nápolyi László trónkövetelő 1403 nya-

[94] Zala vm. Oklt. II. 399—401. — Bánffy-család Oklt. I. 538. — Zichy Okmt. VI. 748.

[95] Héderváry-család oklt. I. 131—136.

[96] Bártfai Szabó László i. m. 128.

[97] U. o. 136., 145. Szentmárton, később Martyáncz, azután Mártonhely.

[98] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 466. — Bakonybéli regesták a XV. század első feléből. Tört. Tár., 1903. 362.

[99] Zala vm. Oklt. II. 459—460., 476—477

[100] Fejér X/2. 408—409.

[101] Zala vm. Oklt II. 275, 276.

[102] Csánki i. m. II. 723. — Fejér X/2. 189—191.

[103] Zala vm. Oklt. II. 306.

rán egész Győrig nyomult, Széchy Herczeg Péter is hozzá csatlakozott, miáltal hűtlenség bűnébe esett. Erre céloz Zsigmond király 1403. november 5-én Széchy Miklós részére kiállított adománylevelében is. II. Péter egyidőre eltűnik. Zsigmond sokáig éreztette vele haragját ; bár Besenyei Dömötör fia Gergelynek, aki szolgálatában állott, 1405-ben megkegyelmezett. A család barátainak azonban mégis sikerült a királyt kiengesztelni. Zsigmond 1412. július 2-án utasította a vasvári káptalant, hogy Herczeg Pétert Körmend birtokába iktassa be, ami azután meg is történt.[104] Ettől kezdve Herczeg Péter testvérei társaságában fordul elő az oklevelekben.[105] A közéletben azonban többé nem találjuk.

Herczeg Péter első neje, Sára, egy 1424. február 24-én kelt oklevélből következtetve, ekkor már nem volt életben.[106] Második neje a kapornaki konvent 1426. november 30-án kelt kiadványa szerint Margit lett volna.[107] 1428. június 5-én azonban már Salamonvári (Salomvári másként Harkály) János leánya, Beatka a felesége. Ez 1421. február 27-én Alsólendvai Bánffy Miklós fia, Zsigmond özvegyeként szerepel.[108] Negyedik neje Asszonyfalvi Lökös János leánya, Ilka volt. 1432. december 2-án már mint özvegye egyezkedik Széchy Miklós tárnokmester fiaival: III. Jánossal és II. Tamással. Az egyesség értelmében, amelyet az oklevélben felsorolt családtagok nevében kötöttek, az özvegy visszaadta nekik Felsőlendva és Dobra várakat, viszont a család az özvegyet Letenye, Lak (Tótlak), Falkócz, Thekefalva és Krizsanócs (a régi Szentmárton, Mártonhely videkén) birtokok haszonélvezetében életfogytiglan meghagyta.[109]

Herczeg Péternek csupán első nejétől, Sárától született gyermeke : egyetlen leánya, Anna. Ez először Szécsényi Frank vajda fiához, Lászlóhoz, majd ennek halála után Perényi Péter országbíróhoz (1415—24) ment nőül. 1424. február 27-én azonban már másodszor is özvegy.[110]

REISZIG EDE

[104] Sörös Pongrác : A Guary lt. Zsigmond korabeli kiadatlan oklevelei. Történelmi Tár 1908. 566—568. Zsigmond királynak a vasvári káptalanhoz intézett rendeletében Sára asszony II. Péter anyjaként van felsorolva (566. l.), alább pedig mint neje — praefatis Petro et dominae consorti eiusdem — szerepel.

[105] Bánffy Oklt. I. 530—545. — Sopron vm. Oklt. II. 15.

[106] Zala vm. Oklt. II. 436.

[107] Fejér X. 6. 842—844.

[108] Zala vm. Oklt. II. 423., 457.

[109] U. o. II. 476.

[110] U. o. II. 449.

VEGYES.

A Felsőrutkai Ruttkay család kihalt bárói (rozvadzi) ága.

Nagy Iván ismerteti a Ruttkay-családnak a Turóci Registrum adatai alapján általa összeállított XIII—XIV. századbeli leszármazását, azonfelül még egy családfát közöl, melyet a családnak egy tagja a múlt század elején készített, amelyről azonban megjegyzi, hogy annak csupán a korunkhoz közelebb eső XVIII—XIX. századra vonatkozó részét tartja elfogadhatónak, mert ez a családfa, forrás és évszám megjelölése nélkül, puszta neveket sorol fel.[1] A családnak a XVII. század végén és XVIII. század elején Trencsén vármegye közéletében szerepet játszó, bárói rangra emelt, azóta kihalt rozvadzi ágát röviden említi ugyan, de leszármazását nem adja.[2] Ennek az ágnak megalapítója Ruttkay István volt, aki Lovasberényi Bársony Borbálával kötött házassága révén megszerezte családjának a Trencsén vármegyében fekvő Rozvadzot az ottani kastéllyal,[3] azonkívül birtokrészeket a trencsénmegyei Nagy-Bíróc, Szedlicsna, Bobrovnik, Kis-Sztankóc, Melcsic, Zlatóc, Felső- (most Nemes)-Lieszkó községek határában és két kőházat Trencsén városában, Nyitra vármegyében pedig Patvarócot a hozzátartozó Majerszka-pusztával és brunóci részbirtokkal.[4] Ezzel megvetette családja vagyonának és emelkedésének alapját. A fentemlített trencsénmegyei javakat I. Ferdinánd király adományozta 1554-ben Rátóti Gyulaffy Sárának, Horvatinovics Bertalan özvegyének,[5] kinek gyermektelen halála után azokat nővére, Bársony Jánosné, Gyulaffy Zsófia, örökölte s ennek révén jutottak előbb a Bársony-, majd ettől a Ruttkay-család birtokába.[6] A nyitramegyei javak eredetileg a Patvaróczy-család birtokai voltak és ugyancsak házasság útján szállottak a Bársony-családra.[7] A jogutódlás az alábbi leszármazás szerint alakult :

Gyulaffy Zsófia — Bársony János
|
Bársony Zsigmond — Patvaróczy Ilona
|
Bársony András — Csizovszky Ilona[8]
|
Bársony Borbála — Ruttkay István

Az ágalapító Istvánnak csupán szüleit ismerjük. Atyja, András 1610 körül születhetett, mert már II. Ferdinánd király idejében jegyző, III. Ferdinánd és I. Lipót alatt pedig titkár volt a pozsonyi udvari kancelláriánál.[9] Nejének, Iványi Borbálának hagyatékán gyermekei 1681-ben osztoznak.[10] Öt gyermeke maradt : Ignác, esztergomi kanonok, Ferenc altárnokmester, György, a pozsonyi harmincadhivatal ellenőre, Anna-Zsuzsánna, Fronck János pozsonyi kamarai tanácsos neje és a már említett István.[11] Ez utóbbi ismételten volt Trencsén vármegye alispánja[12] és mint ilyen, gróf Illésházy György főispán unszolása ellenére, vonakodott Thököly pártjához csatlakozni.[13] Királyhű magatartása bizonyára nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a pozsonyi királyi udvari kamara tanácsosa,[14] 1708-ban báró,[15] majd 1712-ben, III. Károly koronázásakor, aranysarkantyús vitéz lett.[16] Kétszer nősült. Első nejétől, Bársony Borbálától egy fia és négy leánya maradt.[17] Gróf Eszterházy Katalinnal, előbb gróf Balassa Péter, majd báró Pinnyey

[1] Magyarország családai, V. 827. Ehhez néhány legújabbkori adatot fűz még Kempelen : M. nemes családok, IX. 182.

[2] U. o. V. 835.

[3] Ernyey József «Morvaország magyar urai» című cikkében (Turul, 1926. 12.) tévesen helyezi Rozvadzot és Patvarócot Morvába (l. az 1907. évi Helységnévtárt). A Bársony-család ott Chaikovitzon volt birtokos, de Bársony András morvaországi ingatlanát 1603-ban elcserélte a holicsi járásban, Kátó községben fekvő zsellértelekért (Adamóczi Ambró- cs. ltra.).

[4] Osztályos egyezség. Rozvadz, 1738. III. 31. (U. o.)

[5] Eredeti adománylevél. Pozsony, 1554. IV. 18. (Reviczky-cs. ltra. Orsz. Levéltár.)

[6] Fejérkövy István kir. helytartó iktató parancsa a nyitrai kpthoz. Pozsony, 1594. IV. 1. (U. o.)

[7] Follajtár József : A Patravróczyak. Turul, 1910. 168.

[8] A Csizovszky-család nemességét 1655-ben hirdették ki Nyitra vármegyében. (Vármegyei jkv. 424. l.)

[9] Ruttkay András fiának, Ferencnek, halotti búcsúztatója. (A. Ambró-cs. ltra.)

[10] Osztályos egyezség. Pozsony, 1681. VIII. 8., 1682. II. 7. és 8. (U. o.)

[11] Fentemlített halotti búcsúztató.

[12] U. o. és számos vármegyei kiadványon.

[13] A trencséni jezsuita kollégium rektorának tanusítványa, 1683. X. 27. (A. Ambró-cs. ltra.)

[14] Ügyvédvallás, Drietoma, 1702. XI. 30. Pozsonyi kamara határozata, 1703. I. 27. (A. Ambró-cs. ltra.)

[15] L. R. XXVIII. 127.

[16] Királyi meghívó. Bécs, 1728. III. 1. Esztergomi káptalan, 1714. II. 9. (A. Ambró-cs. ltra.)

[17] L. R. idézett helye. Ruttkay István saját és gyermekei nevében az esztergomi kpt. előtt 1714. II. 9. tiltakozik Tarnóczy István intézkedése ellen. (U. o.)

János alnádor özvegyével 1713 után kötött rövid házasságából nem született gyermek.[18]

Egyetlen fia, báró Ruttkay József, aki ugyancsak Trencsén vármegye alispánja és kamarai tanácsos volt,[19] 1732-ben vette nőül báró Ghillányi Esztert, báró Ghillányi János és Fesztetics Erzsébet leányát.[20] 1737-ben halt meg.[21] Teréz leányukkal, báró Révay János nejével, sírba szállott a Ruttkay-család bárói, rozvadzi ágának utolsó sarja.

József nővérei közül Júlia Rajmanus Péterhez,[22] Borbála Bossányi Gáborhoz[23] ment nőül; Magdolna és Katalin[24] hajadonok maradtak. István fivéreinek leszármazóit — Ferencnek Imre és Antal fiait kivéve — nem ismerjük, de hogy voltak, kitünik Nagy László ezredes özvegyének, Ruttkay Teréznek a pozsonyi káptalan előtt 1794. február 8-án tett rendelkezéséből,[25] melyben a nyitrai Alsóbotfaluban lévő birtokát *«vér szerint való»* rokonaira, báró Révay Terézre és ennek férjére hagyja, akiktől ínségében lakást, élelmet, sőt pénzsegélyt is kapott.

A bárói ág címerének leírását közli dr. Áldásy Antal.[26] Leszármazását az alábbi tábla mutatja.

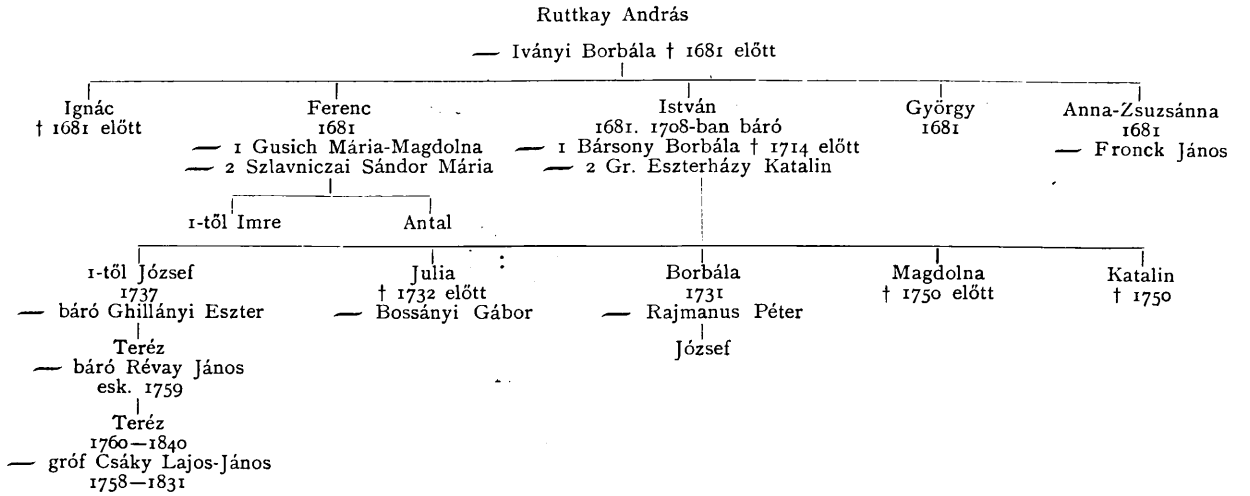

[18] Gr. Eszterházy Katalin végrendelete. Rozvadz, 1715. III. 20. (U. o.)

[19] Határjárás. Kis-Sztankóc, 1736. XI. 21. (Reviczky-család ltra. Orsz. Levt.)

[20] Házassági szerződés. Vágújhely, 1732. X. 25. (A. Ambró-cs. ltra.)

[21] Osztályos egyezség. Rozvadz, 1738. III. 31. (U. o.)

[22] Ld. a 17. sz. jegyzetet.

[23] Bossányi Gáborné, Ruttkay Borbála végrendelete. Trencsén, 1731. IV. 15. (U. o.)

[24] Ruttkay Katalin végrendelete. Trencsén, 1750. II. 9. (U. o.)

[25] Eredetije u. o.

[26] A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei, IV. 344.

Kj. J L

A Garay-család.

A Turul 1941. évfolyama cikket közöl a Garay-családról.[1] Szerzője adatokat sorol fel annak bizonyítására, hogy a közhit szerint magvaszakadt Dorozsma-nembeli híres Garay-család nem halt ki és hogy tagjai még a XVIII. században is éltek. Többi közt felemlíti a XVI. és XVII. században Trencsén vármegyében szereplő Garayakat. Márpedig ezek a Mednei Mednyánszky-családhoz tartoztak, melynek egyik ágát melléknevén hívták Garaynak és ez semmiféle kapcsolatban nem állott a történelmi Garayakkal.

Báró Mednyánszky Dénesnek saját családja történetét tárgyaló kiadatlan feljegyzései szerint még napjainkban is élnek Mednyánszky másként Garayak Mednén, és egyiküket ott 1889-ben bíró volt. Még azt is elmondja, hogy «közülük nehányan a XIX. században részben a Csallóközből, részben pedig Szatmár vármegyéből Mednére jöttek, hogy ott pár forint cautiot felvegyenek jussokért, melyre aztán perennalis fassiot adtak».[2]

Feltűnő, hogy Aranyosmedgyes, mely az 1923-ban fiágon kihalt báró Mednyánszky-családnak egyik előneve volt, szintén Szatmár vármegyében fekszik, ami a Mednyánszky-család Garaynak nevezett ága és a bárói ág közötti szorosabb kapcsolatra enged következtetni.

Kj. J. L.

[1] 35 és k. ll.

[2] Turul, 1900. évi. 96. l. Másdopéldánya e sorok irójánál.

SZAKIRODALOM.

Fekete Nagy Antal: Trencsén vármegye. Budapest, 1941. 415 l.

A M. Tud. Akadémia tervbevette Csánki Dezső félbemaradt nagy művének — Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában — kiegészítését. Az Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából Fekete Nagy Antal vállalta el e sorozat IV. köteteként Trencsén vármegye történelmi földrajzának feldolgozását.

Történelmi bevezetésében vázolja, mint szabták meg a földrajzi viszonyok a vármegye birtokbavételének menetét a magyarság részéről, amely itt elszórt szláv telepeket talált. Kniezsa feltevésével szemben, aki a XII. századra teszi a magyarság megjelenését, Fekete Nagy adatai kétségtelenné teszik, hogy ez legkésőbb már a Szent István halálát követő évtizedekben indult meg. Itt nyoma sincs a gyepürendszernek; ennek helyét a Vág és a Nyitra völgyében egyaránt a várvédelmi rendszer foglalta el. A XII. század végére a magyarság már birtokába vette a vármegye egész területét. A földrajzi tájegység kezdettől megszabta a vármegye politikai határát, de I. Károly uralkodásától kezdve egy századon át többféle kísérlet mutatkozik közigazgatási egységének megosztására. Részletesen és egyenkint megrajzolja az egységes királyi váruradalomból kiszakadt nagyszámú váruradalom kialakulását. A XIII. században ezek nagyrésze magánkézbe kerül, de a XIV. század elején a nagyobb uradalmak, a XV. század közepére pedig valamennyi, újból a korona birtokába jutott. Zsigmond adományaival indul meg újra a királyi várbirtokok magánkézre jutása, mit Trencsén várának a Zápolyai-család részére való eladományozása fejez be a XV. század végére. Ezzel kapcsolatban ismerteti a szerző a birtokos családokat és a XIII. századi társadalmi átalakulást. Végül a trencséni nemzetiségek szerepének ismertetésével zárja be történelmi bevezetését.

Külön méltatást érdemelnének új megállapításai a gyepürendszerrel párhuzamosan fennállott várvédelmi rendszerről, az első váraknak: Bolondócnak és Trencsénnek feltűnéséről, az átmeneti vágbeszterci várispánságról; a Turul olvasóit azonban elsősorban család- és társadalomtörténeti megállapításai érdekelhetik. Ebben a vonatkozásban sem sorolhatjuk itt fel a váruradalmak birtokába jutott családok neveit, hanem csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy a történeti bevezetésben a nagy- és középbirtokosok teljes összeállítása mellett élénk példákon mutatja be a kisnemesség kialakulását és szerepét is a vármegye életében, közöttük a legnagyobb szerepre hivatott, kisnemesi eredetű, Podmaniczky-család emelkedésének útját. Míg a nagy váruradalmak között alig volt lehetősége kisnemesi, de még középnemesi réteg meggyökerezésének is, addig a megye déli részén a kisnemesi falvaknak szinte egymásba kapcsolódó láncolata és a kisnemesség nagy száma már a középkorban jellegzetessé tette Trencsén-vármegyét.

Határozottan kijelöli a szerző a praedialisoknak mindeddig ingadozó feltevések homályába burkolt helyét középkori társadalmunk rétegződésében. Eszerint a praedialisok azok a teljes szabadsággal rendelkező várnépi elemek, akik várbirtokokon katonai kötelezettségük épségben maradása mellett megtartották korábbi szabadságukat. A praedialis tulajdonképpen hűbéres, de hűbéri kapcsolata sohasem köti személy szerint a vár urához, hanem mindig a váruradalomhoz, mint jogi személyhez.

A németlakta vidékektől eltérően fejlődött Trencsénben a soltészség. A praedialisokhoz hasonlóan az örökös földbirtokkal rendelkező soltészi családok a XV. század végére szintén beolvadtak az egységes nemesi osztályba.

A nemzetiségek közül a szlávoknak már a legkorábbi időktől kezdve katonai szolgálatot vállaló elemei, a magyar határőrök utódaival együtt, a várispánságok felbomlása után a kisnemesség rétegében helyezkednek el. A társadalmi és vagyoni viszonyok egyenlő volta mellett azonban a magyarság nagyrészt csakúgy felszívódott a nagyobbszámú tótságba, mint a Zsolna környéki németség. A magyarság itt is, mint mindenütt és mindenkor, ugyanolyan társadalmi és gazdasági helyzetet biztosított nemzetiségeinknek — Trencsénben az őslakó szlávság és a később betelepített németségnek — mint amilyent maga élvezett.

A történeti bevezetés alapját alkotó forrásanyagot négy fejezetben dolgozza fel. Betűrendben csoportosítja egy-egy fejezetben a vármegye váraink és városainak, helységeinek és főbb birtokosainak történeti szerepét. A negyedik fejezet Trencsén vármegye főispánjainak archontologiáját tisztázza és egészíti ki.

A genealogust különösen a főbb birtokosok fejezete fogja sok fáradságos és sokszor meddőnek bizonyuló levéltári és könyvtári kutatástól mentesíteni. A mű írója nemcsak az oklevéltárak és egyéb forrásmunkák, nemcsak az Országos Levéltár különösen diplomatikai és családi levéltárainak tömegében szerzett ritka otthonosságot, hanem kiaknázza a számbajöhető egyéb levéltárakat és felkutatja a történeti irodalomnak nehezebben felkereshető, idevágó vonatkozásait egyaránt. Nehézséget és fáradságot nem kímélő energiája tiszta ítélettel párosul, ami adatainak teljességét és megbízhatóságát szavatolja. 1934-ben megjelent nagy munkája: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása is már ezekkel a tulajdonságokkal biztosított osztatlan megérdemelt elismerést, s azóta ernyedetlenül folytatott tudományos munkássága már előre szavatolta, hogy az Akadémia megtisztelő megbízása méltán fordult feléje, amikor a középkori történetünk kutatóinak nélkülözhetetlen «Csánki» folytatásáról volt szó.

A munka mellékletét, Trencsén vármegye 1:300.000-es arányú történeti térképét szerző és Glaser Lajos a modern térképészeti technika eszközeinek igen szerencsés kiválogatásával tervezték. A térkép finom és mégis határozott hipszometrikus színskálával a domborzat plasztikus érvényesülését biztosítja anélkül, hogy valamennyi pontosabban meghatározható hely — szembeszökő térképjelekkel megkülönböztetve egymástól községet, várat, várost és megerősített várost — tiszta topográfiáját megzavarná.

Taborsky Ottó.

Darvasy Mihály: Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Palaestra Calasanctiana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 39. szám. Budapest, 1942. 8°, 64 l., 6 táblamellékleten 35 pecsét fényképes hasonmásával.

A magyar címertani irodalom gazdag, külföldi viszonylatban is magas színvonalú értékekre tekinthet vissza. Tanui ennek az eddig megjelent nagy összefoglaló és a heraldika egyes ágazatait ismertető művek, valamint az idevonatkozó tekintélyes számú forrásközlések, önálló kiadványokban, vagy a szakbeli folyóiratok hasábjain. Ezek során a városok címereiről is jelentek meg szép számban értékes közlemények, de tudományos értékű összefoglaló ismertetést eddig nem adott róluk senki. Ez nemcsak nálunk van így, hanem a külföldi heraldikusok sem igen fordítottak munkát a városi címerek ily módon való feldolgozására. Ezért a szakemberek kétségkívül örömmel és mint a heraldikai tudományág jelentős nyereségét fogadják Darvasynak ezt a nálunk e területen, tudományos szempontból tekintve, egyedülálló művét, melyben városaink címereit egységes keretbe foglalva tárgyalja a középkorból, vagyis abból az időből, amelyre azok keletkezése, fejlődése és kialakulása esik.

Bevezető sorai után, melyekben többek között röviden megemlékezik a címszerzés módjáról, a pecsételésnek a városi életben való szükségszerű kifejlődéséről, tárgyát két nagy részre osztja: 1. a városi pecsétek, 2. a városi armálisok. Helyes érzékkel és a tudományos heraldikai vizsgálódásra legmegfelelőbb módszerrel a pecsétek ismertetésénél nem a chronologiai rendet választja, hanem a pecsétekeu előforduló ábrák szerint való csoportosítást, szemmeltartva a fejlődési folyamatot. A városok részére adományozott címereslevelekct ellenben időrendben tárgyalja. Ezek fejlődésének bemutatására ez a képzelhető legcélszerűbb mód. A városnevekre mindkét részből a könyv végén közölt betűrendes mutató utal.

A városi pecsétek eredetét illetőleg megállapítja, hogy azok önkényes felvételek, melyeket utóbb a szokásjog szentesített ; majd kifejti későbbi módosulásukat, amikor a pecsétábrákat már pajzsba foglalták, rámutatva arra, hogy bár a XV. század óta királyi jog a címeradományozás, a pecsétekből fejlődött címerek ezután is megmaradtak. A pecsétet vésetük szerint a következőkép osztályozza: *a)* védőszentet, *b)* városrészt, *c)* országcímert, *d)* foglalkozásra utaló eszközöket ábrázoló, *e)* beszélő és *f)* általános heraldikai jeleket feltüntető pecsétek. Közülök legelterjedtebb a város védőszentjét ábrázoló pecsét, ami a kor vallásos érzületéből folyik. Újbánya, Vác, Podolin, Szond, Fiume pecsétjei a Boldogságos Szűz képét mutatják; Munkács pecsétje Szent Mártonét, Nagyszombat, Kisszeben, Strázsa és Olaszi pecsétjei Ker. Szent Jánosét, Bakabánya és Kecskemét Szent Miklósét és így tovább. Az e csoportba tartozó pecsétek — mint szerző kimutatja — több mint negyedrészét (39 városét) teszik ki a középkori városi pecsétcknek. Ezt a körülményt a már említett okon kívül, úgyszintén azt is, hogy a város látképét jelképesen ábrázoló vár, torony, templom a védőszentek után a legaltalánosabb pecsét-motívum, arra vezeti vissza, hogy városi pecsétcink többnyire közvetlen szemlélet ből merítették az ábrázolásokat. Az utóbb említett csoportban az ismertek közül legrégibb Selmec 1275-ből származó címeres pecsétje, melyben ormos falon ormos torony látható. Az Árpád-korba nyúlik vissza az effajta ábrázolások sorában Sopron város időközben elveszett, I. Károly király engedélyével 1340-ben újra vésett pecsétje is, mely háromtornyú várat ábrázol. 28 ilynemű várospecsétet ismertet. E csoporthoz legközelebb az illető város főfoglalkozására utaló jelképes ábrázolásokat (például bányavárosoknál bányaeszközöket) és az ezekkel rokon, szoros értelemben vett beszélő, vagyis a város nevére utaló alakokat feltüntető pecsétek kategóriája áll. Legrégibb beszélő pecsétje Kecskemétnek van: Szent Miklós püspök pásztorbotjáról lecsüngő kecskefej. Azoknak a városoknak a pecsétjeiről, amelyek az országcímer első változatát, a vágásokat vagy másik lényeges címeralakját, a kettős keresztet mutatják, az a nézete, hogy ezek alkalmazása királyaink engedélyén, esetleg hallgatólagos beleegyezésén alapulhat, s kitüntetés jele lehetett. Ez nincs kizárva, de konkrét bizonyítékok híján csak feltevés marad; kivált, mikor maga is megállapítja, hogy első előfordulásuk önkényes felvételre mutat. A vágásos magyar címer városi pecsétcken való alkalmazásának legrégibb (1269) példáját Esztergom városnak — a városi pecsétek között évszám szerint általában is elsőnek ismert — pecsétjén találta, a kettős kereszt legrégibb ismert használatát pedig a szepesi városok XIII. századvégi pecsétjén. Művének ezt az első részét az általános heraldikai alakokat (oroszlánt, sast, emberfőt, kart, állatokat stb.) ábrázoló városi pecsétek ismertetésével zárja, és az eredményeket összefoglalva kimutatja, hogy nálunk már igen korán, a XIII. századból ismeretes számos városi pecsét, s így ezek hazánkban semmivel sem tűnnek fel később, mint másutt Európában.

A második fejezetben a városok középkori armálisait veszi tárgyalás alá. Az elsőt Kassa kapta Nagy Lajos királytól 1369-ben. Az adományozott címer azonban Zsigmond király 1405. és V. László 1453. évi bővítései és megerősítései után csak II. Ulászlónak 1502-ben kiadott címerbővítő oklevele alapján kapta meg végleges és ma is használt képét. A többi ide sorolható ily királyi adomány: Nagy Lajosnak Kolozsvár részére háromtornyú várral ellátott pecsétet adományozó oklevele 1377-ből, Mária királynőnek Trau város számára szóló pecsétadománya, Zsigmondnak 1436-ban Pozsony, V. Lászlónak 1453-ban Eperjes, ugyanebben az évben Bártfa, s bizonytalan időben Tolna, I. Mátyás királynak 1463-ban Késmárk, 1464-ben Varasd, továbbá 1465-ben a trencsénvármegyei Lednic, II. Ulászlónak az 1490-es években Buda-Felhévíz, 1502-ben Zenta részére szóló pecsét-, illetve armális-adományai. Mindezeknél a szerző nem szorítkozik csupán a címerleírások, címerformák ismertetésére, hanem a címerstílusok magyarázatába, a külföldi hatások kimutatásába is mélyed; sok érdekességet figyel meg az armálisok szövegezésében; nyomon kíséri a fejlődést, kivizsgálva, mely már korábban is használt ábrázolások kerültek a pecsétekről a címeradományozó oklevelekbe és fordítva, melyek ezekből a pecsétnyomókra. A Lednic mezőváros részére 1465 (nem 1464!) július 2-án adományozott címert Áldásynak egy másoló feljegyzéséből vett közlése

alapján ismeri. Elkerülte figyelmét, hogy az eredeti címerkép fényképes hasonmása a Turul 1934. évfolyamában (75. l.) közre van adva. A tárgyára vonatkozó forrásokat egyébként úgyszólván teljesen kiaknázta és azokat saját levéltári kutatásai alapján sok új adattal jelentősen kiegészítette. Anyagát beható kritikával kezeli, s annak szakszerű elrendezésével és feldolgozásával szemléltetően rajzolja meg úgy az egyes városok címereinek eredetét, fejlődési menetét és kialakulását, korrigálva a korábbi téves megállapításokat, mint az ezeket összefogó csoportok keretében kialakított és az egész mű felépítettségében egységessé váló képet, ami ilyen, sok aprólékos vizsgálatot igénylő heraldikai munkánál nem könnyű feladat. Teljes elismerés illeti a szerzőt, hogy ezt a feladatot vállalta és sikeresen meg is oldotta. Műve nemcsak a Palaestra Calasanctiana legjobb dolgozatai, hanem a magyar heraldikai irodalomnak is megbecsült értékei mellé sorakozik. Becsét növeli a mellékletben közreadott, kitünő 35 fényképes pecsét-facsimile, minthogy ezzel lehetővé teszi a szövegben közölteket szemmelláthatóan is megismerni. *Czobor Alfréd.*

Dr. Donászy Ferenc: Nemzeti jelvényeink története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1941. 80 l., 16 tábla képmelléklettel.

Nemzeti jelvényeink történetének: a Szent Korona eredetének, viszontagságainak, a koronázási jelvényeknek, ezek őrzésének, a koronázásnak, a Szent Korona eszméjének, a magyar címer és Erdély címere történetének, a magyar zászlónak, a honvédség csapatzászlóinak, szakember tollából származó, tudományos alapon, de népszerű előadásban, történeti hűséggel megírt kimerítő ismertetése. Ebben foglalható össze röviden Donászynak ez az ügyesen, világos, mindenki által könnyen érthető fogalmazással kidolgozott munkájának jellemzése. Különösen megkapó az a mód, ahogyan a Szent Koronáról és a vele kapcsolatos ténykedésekről szóló fejezetekben tárgyát előadja. Az idevágó tudnivalókat párbeszéd alakjában a koronaőrség századosával mondatja el. Ez a találóan megválasztott, népies forma legalkalmasabb arra, hogy a Szent Koronára vonatkozó ismeretek a legtávolibb rétegekhez is eljussanak. Ugyanolyan közvetlenséggel hatnak a többi fejezetek is; kivált a magyar címernek és Erdély címerének a történeti ismertetései. A rájuk vonatkozó kérdésekkel a szerző külön tudományos dolgozatokban is foglalkozott. «Az Árpádok címerének kérdése» és «Erdély címere» c. értekezései a Turulban jelentek meg (1935. évf. 24. l. és 1940. évf. 88. l.). Műve, melyet a fentiekben csak nagy vonásokban ismertettünk, mindenki számára élvezetes és hasznos olvasmány. Ezért kívánatos, hogy minél szélesebb körben forgassák. E tekintetben értékes szolgálatot tett az Egyetemi Nyomda azáltal, hogy annak második kiadását vállalta. Először ugyanis a Népművelési Bizottság kiadásában jelent meg, de ez a kiadás nem került könyvárusi forgalomba. A 16 táblán közreadott, szép kivitelű képmellékletek lehetővé teszik, hogy az olvasó a szövegben előadottakból szerzett ismereteit közvetlen szemlélet útján kiegészíthesse. *Cz. A.*

Dr. Nyárády Mihály: Kék község történelmi földrajza. A Bessenyei-Társaság kiadványai, 5. szám. Nyiregyháza, 1941. 74 lap+1 térkép.

A szerzőnek ez a dolgozata a Szabolcs vármegye északi részében fekvő Kék község monográfiáját tárgyaló nagyobb munkájának csak egyes kiszakított részleteit tartalmazza. E község neve kialakulásának és jelentésének megmagyarázása után részletesen leírja geográfiai fekvését és a talaj geológiai szerkezetét. Ezek előrebocsátása után és ezek alapján magyarázza meg a községben a történelem folyamán előforduló helyelnevezések (utcák, utcarészek, dülők, szőlők, mezők, szárazszigetek, szigetkaszálók, lápok, források, erek, vízfolyások, kátyúk, tavak stb.) jelentésének kialakulását és értelmét. Látjuk a földrajzi adottság hatását az egyes elnevezések kialakulására. Ez foglalja el dolgozatának nagyobbik részét. A község területe az ott talált régiségletekből megállapíthatólag már a honfoglalás előtti időkben is lakott hely volt. Korábbi településformáit nem ismerjük, mert a község háromszor teljesen leégett. Jobbágyülésű hely volt és így nem voltak nemesi kúriái. Érdekes az 1941-ben már 2012 lelket számláló község porta-számainak a változása, ingadozása és ezzel kapcsolatban a lélekszámnak ehhez való viszonya. Dolgozata végén jegyzékbe foglalja a község régi földesurait, úrbéres birtokosait, a tagosítás utáni birtokállapotokat és birtokosokat és végül a község bíráit. *Bottló Béla.*

Dr. Görzsönyi Vargha Zoltán: A budapesti Kálvin-téri kripta lakói. Kálvin-Könyvtár. Budapest, 1941. 48 l.

Az anyakönyveknek és sírfeliratoknak genealogiai szempontból való feldolgozására nálunk alig fordítottak figyelmet. Míg hazai genealogiai irodalmunkban csak szórványosan találunk ilyenmű közléseket, a külföldi, mint például a német, a cseh genealogiai folyóiratok tág teret adnak számukra. Noha Vargha Zoltán ebben a füzetben a régi Pest és Buda ref. társadalmának 1823—1868. években a Kálvin-téri kriptában eltemetett, előkelő, vagyonos tagjai síremlékeinek ismertetését és ennek kapcsán életrajzuk gondos leírását nem ebből a célból adja közre, mégis azzal, hogy a genealogiai irodalom alapos felhasználásával a sírokban nyugvók vérszerinti leszármazóit is közli vázlatosan, de meg magukkal az életleírásokkal is, a családtörténetnek is szolgálatot tesz. A kriptában eltemetettek között van az 1854-ben elhúnyt Fáji Fáy András, a reformkorszak irodalmi és társadalmi mozgalmainak egyik legfáradhatatlanabb munkása; oda temették az 1850-ben elhalt kiváló báró Hadadi Wesselényi Miklóst, kit azonban a következő évben Zsibóra szállítottak. Ugyanott pihennek a gróf Bethlen-, a gróf Vay-, a Péchujfalusi Péchy-, a Hubói Hubay- stb. családok egyes kiválóságai is. *Cz. A.*

ÉRTESÍTÉS

Dr. Áldásy Antal Címereslevelek c. sorozatos művének VIII., befejező kötete is megjelent. Ezt az utolsó kötetet is *dr. Áldásy József* ny. h. államtitkár adta ki és *dr. Czobor Alfréd* rendezte sajtó alá.

INHALTSÜBERSICHT.

Dr. Ludwig, Vincenz Oskar und Maschek, Franz: *Die Mutter des Johannes Corvinus.* Die Verfasser lösen auf Grund der in dem Archiv der Abtei Klosterneuburg gefundenen Dokumente endgültig die bisher ungeklärte Frage, wer die Mutter des unehelichen Sohnes von König Matthias, Johannes Corvinus' war. Bisher war nur ihr Taufname bekannt: Barbara. Verfasser weisen nun mit voller Glaubwürdigkeit nach, dass ihr Name Barbara Edelpeck war und später die Gattin des Friedrich von Enzersdorf an der Fischa wurde. Die durch Verfasser aufgefundenen Dokumente sind die folgenden: 1. das Testament der Barbara Edelpeck, ausgestellt am 13. September 1491 in Wien, worin sie sich selbst mit eigenen Worten als Mutter des «Herrn Hertzog Hannsn» bezeichnete; 2. Kaufvertrag aus dem Jahre 1478, worin eine Mühle an Friedrich von Enzersdorf und seine Gemahlin Barbara übertragen wird; sie war daher 1478 bereits Friedrichs Gemahlin; 3. eine Urkunde vom 30. März 1495, in der die testamentarischen Bestimmungen der Barbara erfüllt werden; wahrscheinlich starb Barbara im selben Jahr. Verfasser beschränken sich jedoch nicht auf die Mitteilung der Tatsachen, sondern ziehen aus den Urkunden an der Hand anderer Quellen und der einschlägigen Fachliteratur weitere Schlussfolgerungen auf die Lebensumstände der Barbara Edelpeck. Durch ihren wertvollen Beitrag, durch den es ihnen gelang das interessante Rätsel der Abstammung des Königssohnes Johannes Corvinus zu lösen, leisteten sie der ungarischen Geschichtsforschung einen wertvollen Dienst.

Elekes, Ludwig: *Das mittelalterliche Wappen der Woiwoden in der Transalpinischen Walachei.* Die mittelalterlichen Herrscher der Transalpinischen Walachei waren Lehnsmannen der ungarischen Könige und eigneten sich in mancher Hinsicht die Sitten des ungarischen Königshofes an. Eine Erscheinung dieses Vorganges ist auch, dass sie ein Wappen annahmen, das sie auf ihren Münzen und Siegeln gebrauchten. Dieses Wappen, obwohl es nicht stets in der gleichen Form erscheint, ist in seiner ausgebildeten Form folgendermassen zu beschreiben: ein nach links gewandter, mit seinem Schnabel das oberhalb seinem Rücken stehende Kreuz haltender Adler, begleitet von einem Stern und dem Mondsichel. Seine wesentlichen Bestandteile wurden fest und sind — nach dem Aussterben der Basaraba-Dynastie — im Landeswappen noch heute gebräuchlich. Verfasser veröffentlicht zur Bestätigung seiner Ausführungen vier Münzen und ein Wappensiegel der mittelalterlichen Herrscher in der Transalpinischen Walachei in Lichtbild-Facsimile.

Kumorovitz, L. Bernhard: *Der Dreihügel im ungarischen Wappen.* Seit dem letzten Viertel des XIII. Jahrhunderts wird das Doppelkreuz des ungarischen Wappens nicht mehr schwebend dargestellt, sondern auf einen aus Balken, Bögen, Stiegen, Figuren und Consolen komponierten Sockel gestellt. Um die Wende des XIII. und XIV. Jahrhunderts hebt sich das Kreuz bereits aus einer Krone hervor. Auf den Siegeln von Otto und Wenzel (Beginn des XIV. Jahrhunderts) ist in ähnlicher Weise die Krone der Sockel des Kreuzes. Mit dem Nachweis dieses Entstehungsprozesses wird die Ansicht endgültig unhaltbar, die den tschechischen Ursprung des Dreihügels bestritt. Auf Grund eines grossen sphragistischen, numismatischen und Miniaturen-Materials bezeichnet Verfasser den Kleeblattbogen der Gotik als die Urform des Dreihügels. Dieser änderte im Laufe der Entwicklung der Kunstrichtungen seine Form und wurde von der Renaissance plastisch, von dem Barock parabolistisch, von der Romantik aber naturalistisch geformt (natürliches Gebirge). Sein symbolischer Gehalt (Tatra, Fatra und Matra) nimmt den Ursprung von den an der Wende des XVII. und XVIII. Jahrhunderts in Nagyszombat (Tyrnau) als Historiker tätigen Jesuiten und verbreitet sich in der ungarischen nationalen Öffentlichkeit in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. Im Zeitalter des romantischen Nationalismus beginnt das zum nationalen Bewusstsein erwachte Slowakentum auf Grund der grossmährischen und der falschen Überlieferungen über Cyrill und Method das auf dem Dreihügel stehende ungarische Doppelkreuz als das Seine zu betrachten. 1848 wird es von den Anhängern Sturs gebraucht, in den Sechzigerjahren von der slowakischen Matica, in den Jahren des Weltkrieges von den im Ausland gebildeten tschechischen Legionen. Von da kam es in das tschechoslowakische, später in das slowakische Staatswappen. Zur Erhellung der Ausführungen des Beitrages dienen zwei Bildtafeln.

Reiszig, Eduard: *Die Familie Széchy von Felsőlendva.* (Erste Mitteilung). Die zuverlässige Abstammung der Familie Széchy von Felsőlendva liegt zur Zeit noch nicht vor. Aus dem Szécser Zweig des im Komitat Gömör ansässigen Stammes Balog traten während der Regierung König Karls I. die Söhne des Nikolaus Balogi oder Szécsi, Peter, Obergespan des Komitates Nógrád (1326—1331) und Dyonis, Banus von Sirmien hervor. Von letzterem stammt die Familie Széchy von Rimaszécs. Der älteste Sohn des Obergespans Peter, der sich bis zum Palatin erhob, erwarb 1364 durch Tausch das Gut Felsőlendva und wurde zum Begründer der Familie Széchy von Felsőlendva. Der älteste Sohn des Palatins Nikolaus, Meister Johannes bekleidete keine öffentliche Würde und sein einziger Sohn starb ohne Erben. Franz, der zweite Sohn des Palatins Nikolaus starb gleichfalls in jungen Jahren. Der dritte Sohn Nikolaus' war 1402 Obergespan des Komitates Zala, im Herbst 1403 Verwalter der Güter des Bistums von Veszprém, von 1406 an Obertürsteher der Königin, sodann Schatzmeister, seit 1408 aber Obergespan der Komitate Vas (Eisenburg) und Sopron (Ödenburg). Der vierte Sohn des Palatins Nikolaus, Meister Peter, den die Urkunden mit dem Beinamen «Herceg» nennen, schloss sich der Partei des Kronprätendenten Ladislaus von Neapel an. Er hatte nur eine Tochter. Die Familie wurde durch den Schatzmeister Nikolaus, Obergespan der Komitate Vas und Sopron weiter verbreitet, dessen Nachfolgen in der folgenden Mitteilung besprochen werden.

MISZELLEN. Kj. J. L. behandelt auf Grund glaubwürdiger Quellen die bisher aus dem genealogischen Schrifttum lückenhaft oder fehlerhaft bekannte Abstammung und die Besitzverhältnisse der ausgestorbenen freiherrlichen Linie der Familie Ruttkay von Felsőrutka. — *Derselbe* berichtigt den im Jahrgang 1941 unserer Zeitschrift (S. 35 ff.) mitgeteilten Beitrag von Samuel Sarlay über die Familie Garay und stellt fest, dass die von ihm behandelte Familie nicht von der berühmten mittelalterlichen Familie Garay stammt, sondern ein Zweig der Familie Mednyánszky ist.

LITERATURBERICHT. *Taborsky, Otto* über *Fekete Nagy, Anton:* Trencsén vármegye (Das Komitat Trencsén). — *Czobor, Alfred* über *Darvasy, Michael:* Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. (Ursprung und Entwicklung der Wappen der ungarischen Städte im Mittelalter.) — *Cz. A.* über *Donászy, Franz:* Nemzeti jelvényeink története. (Geschichte der ungarischen Nationalinsignien.) — *Bottló, Béla* über *Nyárády, Michael:* Kék község történeti földrajza. (Historische Geographie der Gemeinde Kék.) — *Cz. A.* über *Vargha von Görzsöny, Zoltán:* A budapesti Kálvin-téri kripta lakói. (Die Toten der Gruft am Kalvinplatz in Budapest.)

ANZEIGE von dem Erscheinen des VIII. (und zugleich letzten) Bandes der Reihe *Címereslevelek* (Wappenbriefe) von *Anton Áldásy.*

Felelős kiadó: Dr. Czobor Alfréd. — 3052. Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

ÖTVENHATODIK KÖTET 1942 3—4. FÜZET

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD
TITKÁR

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG
MCMXLII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

		Lap
Rónay Elemér	A Bolyai Bolyai-család	49
Reiszig Ede	A Felsőlendvai Széchy-család. (Második közlemény.)	63
Iványi Béla	A Hathalmy-család és középkori címereslevele	74
Máriássy László	A Máriássy-címer. *(Egy címer- és hét pecsétképpel.)*	79

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA:

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság új munkaterve 83

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1942. október 8-án tartott rendes évi közgyűlése 84

SZAKIRODALOM:

Áldásy Antal	A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. VIII. kötet. Sajtó alá rendezte: *Czobor Alfréd.* Ism. *Taborsky Ottó*	85
Bartal Aurél	A csallóközi Karcsák és a Karcsaiak a középkorban. Ism. *Fekete Nagy Antal*	86
Vécsey Zoltán	A Szinyei Merse-család történetéből. Ism. *Czobor Alfréd*	88
Nyíresi-Tichy Kálmán	A rozsnyói nemesség testületi szabályai és tagnévsora 1846-ból. Ism. *Tóth László*	88
Szentpétery Imre	A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. Ism. *Tóth László*	89
Vitéz Horánszky Pál	Liptó vármegye nemes családai. Ism. *G. Vargha Zoltán*	89
Faller Jenő	Bányászati vonatkozású magyar városcímerek. Ism. *Darvasy Mihály*	89
G. Boér Géza	Récsei báró Rétsey Ádám táborszernagy és rokonai. Ism. *Bottló Béla*	90
Hivatalos Értesítő a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1942. évben		91
Németnyelvű tartalomáttekintés		94

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

†

Vitéz nagybányai HORTHY ISTVÁN

Magyarország Kormányzóhelyettese

hősi halálát

mélységes fájdalommal és a nagy veszteség átérzésével
gyászolja

a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR

ÖTVENHATODIK KÖTET

1942-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXLII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

		lap
Elekes Lajos	A havaselvi vajdák címere a középkorban. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1942. márc. 12-én tartott ülésén.) *(Négy pecsétképpel.)*	12
Iványi Béla	A Hathalmy-család és középkori címereslevele	71
Kj. J. L.	A Felsőrutkai Ruttkay-család kihalt bárói (rozvadzi) ága	43
Kj. J. L.	A Garay-család	41
Kumorovitz L. Bernát	A magyar címer hármashegye. *(Kettős táblájú képmelléklettel.)*	22
Ludwig Vince Oszkár és Maschek Ferenc	Corvin János anyja. (Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. dec. 19-én tartott ülésén.)	1
Máriássy László	A Mariássy-címer *(Egy címer- és hét pecsétképpel.)*	79
Reiszig Ede	A Felsőlendvai Széchy-család. (Két közlemény.)	33, 63
Rónay Elemér	A Bolyai Bolyay-család	49

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA:

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság új munkaterve	83
A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1942. október 8-án tartott rendes évi közgyűlése	84
Értesítés	47

SZAKIRODALOM.

Áldásy Antal	A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. VIII. kötet. Sajtó alá rendezte: *Czobor Alfréd.* Ism. *Taborsky Ottó*	85
Bartal Aurél	A csallóközi Karcsák és a Karcsaiak a középkorban. Ism. *Fekete Nagy Antal*	86
G. Boér Géza	Récsei báró Rétsey Ádám táborszernagy és rokonai. Ism. *Bottló Béla*	90
Darvasy Mihály	Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Ism. *Czobor Alfréd*	46
Donászy Ferenc	Nemzeti jelvényeink története. Ism. *Cz. A.*	47
Faller Jenő	Bányászati vonatkozású magyar címerek. Ism. *Darvasy Mihály*	89
Fekete Nagy Antal	Trencsén vármegye. Ism. *Taborsky Ottó*	45
Vitéz Horánszky Pál	Liptó vármegye nemesi családai. Ism. *G. Vargha Zoltán*	89
Nyárády Mihály	Kék község történelmi földrajza. Ism. *Bottló Béla*	47
Nyíresi-Tichy Kálmán	A rozsnyói nemesség testületi szabályai és tagnévsora 1846-ból. Ism. *Tóth László*	88
Szentpétery Imre	A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. Ism. *Tóth László*	89
Görzsönyi Vargha Zoltán	A budapesti Kálvin-téri kripta lakói. Ism. *Cz. A.*	47
Vécsey Zoltán	A Szinyei Merse-család történetéből. Ism. *Czobor Alfréd*	88

Hivatalos Értesítő a Magy. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1942. évben 91
Németnyelvű tartalomáttekintés 48, 94

Felelős kiadó: Dr. Czobor Alfréd. — 3080 Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

A Bolyai Bolyai-család.

A Bolyai Bolyai-család Erdély legrégibb magyar családjainak egyike. Valószínű, hogy ősei a honfoglaló magyarokkal jöttek be és telepedtek le a Bolya völgyében, ahol a XIX. század végéig éltek és birtokosok voltak.[1]

Címerük: Kék pajzsban zöld mezőn álló, jobbra néző, fölemelt fejű, felborzolt farkú páva.

Ősi fészkük, Bolya,[2] régen Felső-Fehér, újabban Nagyküküllő vármegyében, Nagyselyk községtől keletre 12 km-re, Nagyszebentől északkeletre kb. 30 km-re, a Hidegvíz patak mindkét partján, egy nagyon szűk völgyben fekszik. A község északi oldalán emelkedő dombon egy ódon kastély áll, amelynek első alapjait még a XIII. században valamelyik Bolyai, valószínűleg az első kimutatható ős, Ákos rakta le, de amely — minthogy a Bolyaiak «notán» elvesztették — napjainkig igen sok kézen ment át. A család ősi birtokai a Bolya völgyében terültek el és a következő falukból álltak: Bolya, Mihályfalva, Vesződ, Hidegvíz, Ingodály, Újfalu, Sáldorf, Salkó, Isztina, Kövesd, Rovás, Ivánfalva, Bürkös és Oláh-Gezés. Idők folyamán ezeken az ősi birtokokon kívül is szereztek egyesek más vármegyékben birtokokat, mint alább látni fogjuk.

A család szereti magát ifj. Gyula erdélyi vajdától származtatni, akit Szt. István 1002-ben legyőzvén, Buja és Bukna fiaival együtt fogságba ejtett és magával vitt. A feltevés szerint Buja lett volna a család őse, s ez adta volna úgy a családnak, mint a falunak a nevét.[3] A Bujától való származás ugyan nem bizonyítható, az azonban kétségtelen, hogy a család nagyon régi. A első oklevéllel igazolt ős, Bolyai Ákos a XIII. század végén élt. Négy fia maradt: Gáspár, Mihály, Tamás és II. Ákos. Ezek mind alapítottak egy-egy ágat, de ivadékaik II. Ákos ágát kivéve, már századokkal ezelőtt kihaltak.[4] Ősi nemességük egyébként 1770-ben is le van fektetve.[5]

1. *Gáspár* a család tekintélyes tagja volt. 1324-ben az erdélyi rendek a nemesség sérelmeinek orvoslása végett Bethlen Gergellyel, Erdődi Jánossal, Dertsei Péterrel, Bethlen Miklóssal, Bányabükki Jánossal és Zsombori Péterrel Budára küldték I. Károly királyhoz követségbe.[6] Bolyában kastélya volt, amelyet eszerint vagy önmaga,

[1] Többször olvastam azt az állítást, hogy a Bolyai-család székely volt. Ez téves; mert sem származás, sem birtok vagy lakóhely után nem volt az. Az első a családból, aki Székelyföldön lakott, Farkas volt, ki mint tanár került Marosvásárhelyre, de domáldi birtoka már nem a Székelyföldön feküdt.

[2] Az oklevelekben Buia, Buja, Bolia néven is előfordul; az oláhok Bujának, a szászok Bellnek nevezik.

[3] A család eredetére nézve Bolyai Gergely szerint csak két feltevés jöhet számításba: 1. A Bujától való származás, amelyet alátámasztani látszik egy, Jakab Elek által neki megküldött oklevél, amelyet azonban kéziratában nem közölt, így nem ismerem, 2. a Szt. István, Péter és I. Géza királyok által betelepített német lovagok vagy II. Géza alatt bevándorolt elökelő szász családok valamelyikétől való származás. Részemről ez utóbbit nem tartom valószínűnek, mert nem tudunk példát arra, hogy különösen a szász elökelők közül már a XIII. században valaki teljesen elmagyarosodott volna. Szerintem minden kétséget kizáróan magyar család.

[4] Értekezésemhez felhasználtam Bolyai Gergely 1887-ben kelt, nálam lévő kéziratát és Szentkatolnai Bakk Endre volt vízaknai plébános 1890-ből való, ugyancsak kéziratban nálam lévő és a Bolyai-család történetét Bolyai Gergellyel, kevés eltéréssel, egyezően tárgyaló munkáját. Ezekre mindig külön nem fogok hivatkozni, hanem inkább azokra a forrásokra, amelyekből ők is merítettek.

[5] Proth. I 8. Felső-Fehér m. 6. és 53. l. és I 8. Küküllő 40. l.

[6] Gr. Kemény J.: Dipl. Trans. sup. I. 229—232. és Szilágyi: Erd. Tört. I. 92.

vagy már édesatyja, I. Ákos építtetett.[7] Fia Sáldor (vagy Káldor?), ennek fia pedig János volt. Utóbbiról csak annyit tudunk, hogy feleségét Dorottyának hívták, akit 1426-ban Szentpál, Ugra, Laczkód, Széplak, Balázsfalva, Tür, Csifud, Vécze és Kapus, részint Maros-, részint Küküllő-menti részbirtokokba rendelnek beiktatni,[8] továbbá, hogy 1432-ben kirendelt királyi ember Andreas von Reps praedialistának és kőhalmi királybírónak a királyfalvi és galaci birtokokba való beiktatatásához.[9] Több gyermeke maradt. Közülök Tamás nevű fia vitte tovább a családnak ezt az ágát.

Tamás, kinek neje a nagy szerepet játszó és nagy vagyonú Gerendi-család tagjának, Miklósnak Klára nevű leánya volt, 1494-ben fordul elő először, amidőn II. Ulászló királytól Bolyai Jánossal, id. Gáspárral és ennek nejével Bethlen Brigittával, továbbá ifj. Gáspárral együtt nova donatiót kap a bolyai uradalomra és a hozzátartozó hidegvizi, mihályfalvi, vesződi, ingodályi, ivánfalvai, embertelki, bürkösi és kövesdi birtokokra, amelyekbe be is iktattattak. Ezek a birtokok tehát már eddig is a Bolyai-család kezén voltak. Ez az oklevél azonban főleg azért fontos, mert megállapítja, hogy a Bolyaiak I. Ákosnak a leszármazottai.[10]

[7] Marienburg Erdély geográfiájában ezt írja: «In Königs Carl I. den Siebenbürgischen Adel 1324 ertheilten Privilegium kommt ein Gaspar de Bolya vor, aber nachgebens besass der Sächsischer Nationgraf Marc Pempflinger Portionen in denselben.» — Ezzel szemben meg kell jegyeznem, hogy Pempflinger a jelenlegi bolyai kastélyt sohasem bírta. Abban az időben két Bolya volt: felső és alsó, és mindkettőnek volt erődített helye. A felső község valamint az abban állott erődítmény a jelenlegi Bolyától keletre másfél km-re feküdt, a Hidegvíz pataka völgyétől nem is látható elrejtett völgyben, mely ma «Kisbolyateke» néven határdűlő. Itt egy dombon még a XIX. század elején is fennállott egy szilárdfalú őrtorony, melyet a mult század 30-as éveiben leromboltak, anyagát széthordták, a 70-es években pedig még a talapzatát is elhordták. Ez a felsőbolyai kastély eredetileg a Vízaknai-családé volt, amely Bolyai G. szerint egy törzsből eredt a Bolyai-családdal, mert ugyanazokban a falvakban volt birtokos, amelyekben a Bolyai. Mátyás király alatt Vizaknai Miklós bírta, aki az 1468. évi felkelésben résztvevén, elvesztette, és a király Ernst Jánosnak adományozta. Később a kastély és birtok visszakerült Vizaknai kézre, mert 1495-ben Miklós leányát, Vizaknai Magdolnát, Guthi Ország Sebestyénnét abba beiktatták. Úgy látszik, később Pempflinger Márk kapta, kitől Szapolyai János elvette és 1529-ben Bolyai Györgynek adta.

Tamásnak és Gerendi Klárának fiai: Ádám és Gáspár. Ők vesztik el «per notam infidelitatis» a bolyai kastélyt és a föntebb felsorolt birtokokból az őket illető részt, mégpedig legnagyobb részüket örökre, mert azontúl a kastély és a hozzátartozó birtokok sok birtokos kezén mentek keresztül, de Bolyai tulajdonba, kivéve néhány részbirtokot, soha többé vissza nem kerültek. Abban a mozgalmas időben, amikor az országnak két királya volt, ez a vidék nagyrészt I. Ferdinánd pártján volt, amely pártnak vezetői Bethlen Elek alvajda és Gerendi Miklós erdélyi püspök, a Bolyai fivérek nagybátyja, voltak. Vezető egyéniségek voltak még: Majláth István, Fogaras várának ura, Apaffi Miklós, Vingárdi Horváth Gáspár és Pempflinger Márk szebeni királybíró, a szászok grófja. Ezek Szebenben székeltek és Ferdinánd erdélyi kormányát alkották. 1532-ben Bethlen Elek, Apaffi Miklós és Pempflinger Márk Bécsbe mentek tanácskozni és segítséget kérni.[11] A két Bolyai testvér szintén I. Ferdinánd pártján volt. Szapolyai János király ezért 1532-ben birtokaiktól megfosztotta őket és azokat sámsondi Körözsi Ferenc udv. tanácsosának és Matuznai István titkárának adományozta.[12] Hogy Körözsi és Matuznai miként osztoztak meg a kapott jószágokon, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy Matuznai neve azokkal kapcsolatban többé nem fordul elő. Valószínű, hogy Körözsi magához váltotta az ő részét is. Utóbb sok súrlódás lehetett emiatt egyrészről Bolyai I. Ádám és IV. Gáspár, másrészről Körözsi között, míg végre kiegyeztek oly módon, hogy Körözsi 1543-ban Hidegvíz, Mihályfalva, Isztina és Vesződ részbirtokokat 200 frt-ért visszabocsátotta, azzal a feltétellel, hogy Körözsi ellen a jobbágyokon elkövetett kegyetlenkedései miatt nem indítanak eljárást.[13]

A birtokaiktól megfosztott Bolyaiak azonban nem maradtak birtok nélkül, mert Ferdinánd király sietett őket, úgy ahogy tudta, kárpótolni. Nekik adományozta anyjuk, Gerendi Klára osztályos részeit, amelyeket rokonaival közösen bírt:

[8] Gyfr. kápt. div. Cott. Alb. I. Fasc. III. No. 41.

[9] Gyfr. Tom. Fragm. II. 496.

[10] Kolozsm. konvent levt. Cott. Alb. C. No. 16.

[11] Szilágyi S. Erd. Tört. I. 251.

[12] Gyfr. kápt. Cent. I. 18, 34; u. o. cent. 94; u. o. cist. 2. fasc. 4. no. 3; cott. Alb. cist. I. fasc. 3. no. 42.

[13] U. o. cott Alb. cist. I. fasc. 5. no. 40.

Torda megyében Alsó- és Felsőgerendet, Egerbegyet, Keresztúrt, Lónát, Keczét, Alsó-, Felső- és Középfügedet, továbbá Kolozs megyében Magyar- és Oláhbányabükköt, összesen 11 falut.[14] Az adományozás 1538-ban történt, de a beiktatás csak később, 1555-ben, édesanyjuk halála után.[15] Erre az adományozásra azért volt szükség, mert, ha ez meg nem történik, anyjuk halála után a Gerendi-birtokokat a Gerendi-család férfitagjai örökölték volna. Bolyainé Gerendi Klára halálakor kb. 65—66 éves lehetett. I. Ádám és IV. Gáspár anyjuk halála után 1557-ben elzálogosították alsó-, közép- és felsőfügedi részbirtokukat Décsei Pálnak.[16]

Gáspárnak sem nejéről, sem utódairól nem tudunk. Ádámnak felesége Nemegyei Pestesi Anna volt, kitől három fia és három leánya született. Közülök Gáspár nevű fia vitte tovább a családot. I. Ádám 1568-ban már nem él, mert felesége, Pestesi Anna ekkor már mint özvegy fordul elő. Az özvegy és fiai: II. Ádám és V. Gáspár 1588-ban a Gerenden, Oláhlónán és Gerendkeresztúron levő részjószágaikat eladják Zsombori Lászlónak 400 ezüst frt-ért.[17]

V. Gáspár a Körözsi Ferenctől visszaszerzett Mihályfalván lakott, és a «Mihályfalvi» előnevet használta. 1576-tól neve előfordul magánjogi okiratokban, de hősi halálával a történelem lapjaira is ráírta nevét. Tudjuk, hogy 1595. május 25-én Mihály havasalföldi vajda alávetette magát Báthory Zsigmondnak és hűséget esküdött «Erdély, Havasalföld és Moldva fenségess fejedelmének», majd esküjét megszegve, orvul támadt Erdélyre. Ez alkalommal Bolyai V. Gáspár is hadbaszállt. A sellenbergi ütközetben, 1599. okt. 28-án, Korniss Gáspárt, a fővezért, Ravaszdi György tanácsurat és Bolyai Gáspárt elfogták. A két előbbit Mihály vajda mint régi ismerőseit és barátait fogadta és saját kocsijára ültetve, hátraküldte táborába; de Ravaszdit a székelyek — akik haragudtak rá, mert mint udvarhelyi várkapitány Báthory Zsigmond alatt a székelyek mozgolódását véresen elnyomta — a kocsiról lerángatták és darabokra vagdalták. Korniss Gáspárnak nem történt bántódása. Bolyai Gáspárt azonban Mihály vajda — állítólag magánbosszúból — lefejeztette.[18] Felesége Háportoni Forró György leánya, Erzsébet, egy ma is virágzó, előkelő nemes családnak a sarja volt, kivel Forró község határában a «nagy felső tó» nevű halastavat kapta. Ezt 1587-ben 200 frt-ért Sárdi Gyarmathy Gergelynek eladta[19]. Három fiáról tudunk, úgymint Györgyről, Tamásról és Lászlóról. Ezeknek nem maradtak utódaik. Velük I. Gáspár ága kihalt.

2. *I. Mihály*ról csak annyit tudunk, hogy szintén I. Ákosnak volt a fia. Az ő fia, IV. Tamás 1406-ban már nem volt az élők sorában. Ennek fia I. György Zsigmond király egyik oklevelében szerepel 1407-ben. Felesége Magorai Margit volt; gyermekeiről azonban nincs emlékezés. A források szerint ez az ág már a XV. században kihalt. Nincs azonban kizárva, hogy ennek a Györgynek fia, vagy unokája volt az a Zsigmond, aki 1494- és 1515-ben «Sigismundus filius Pancratii de Bolya» mellett «*alter Sigismundus de Bolya*» megjelöléssel fordul elő.[20] Ez a «másik» Zsigmond lehetett Mihálynak a leszármazottja. A források nem említik, kinek volt a fia, csak annyit mondanak, hogy Bolyában, Ingodályon, Sáldorfon, Salkón és Isztinán fekvő részbirtokait 1514-ben elcserélte Hosszúaszói Mártonnak és feleségének, Eufrozinának a Torda megyében fekvő Alsó- és Felsőjárán, Nagyokloson és Szárdályon lévő részbirtokaival. Ettől fogva Járában lakott és a «Járai» előnevet használta.[21]

Ennek a Járai Bolyai Zsigmondnak neje ismeretlen. Egy fia maradt: Mihály,[22] aki 1530-ben az imént említett birtokokat 1000 frt-ért eladta Szilvássi Jánosnak, Istvánnak, Lászlónak és Már-

[14] Kolozsm. levt. Neoregestr. no. 3.
[15] U. o. Prot. Izabellae fol. 88.
[16] U. o. cent. V. 82.
[17] Kolozsm. levt. Prot. DD. fol. 152.

[18] Dr. Szádeczky K. Lajos: Erdély és Mihály vajda. — Bolyai G. és Bakk E. magánbosszúnak állítják Gáspár kivégeztetését, de hogy miért haragudott rá a vajda, nem tudják, csak céloznak rá, hogy anyagi okok miatt. A bolyai kastély ebben az időben Mihály vajdáé volt, aki azt hűségesküje letétele után kapta Zsigmond fejedelemtől. Talán mert tudta, hogy ez valamikor Gáspár öséé volt, a jogos tulajdonost akarta benne megölni; vagy minthogy Gáspár Mihályfalván lakott, amely hajdan szintén a kastélyhoz tartozott, ezt kívánta megszerezni.
[19] Prot. Anonimi fol. 54. (?)
[20] Kolozsm. levt. Cot. Alb. C. 16.
[21] Gyfr. kápt. levt. Div. cist. I. fasc. 3. no. 46.
[22] A Mihály név is azt a feltevést látszik alátámasztani, hogy ők valóban I. Mihály ágából származtak. A «járai» ágat nem tudjuk máskép a származékrendbe beilleszteni.

tának.[23] Csupán egy leányt hagyott hátra, s így vele ez az ág is kihalt.

3. *I. Tamás*nak, ugyancsak I. Ákos fiának, felesége Chifud Orsolya volt, kinek Gálfalván volt leánynegyede, amelyet 1302-ben 150 frt-ért eladott a Haranglábi Beszter örökösöknek.[24] Fiuk, szintén *Tamás* (II.). Erről semmit sem tudunk; még nejének nevét sem. Ennek a fia ismét *Tamás*, e néven V.-ik, 1411- és 1453-ban jön elő.[25] Felesége Bethlen Orsolya. Fiuk (id.) II. Gáspár, aki 1494-ben már nős. Neje Bethlen Brigitta, akivel — mint föntebb már említettük — ebben az évben II. Ulászló királytól nova donatiót szerez, Bolyai Jánossal és Tamással együtt, a Bolya völgyében fekvő birtokokra.[26] Ez az oklevél még azért is nevezetes, mert Gáspárné Bethlen Brigitta is külön mint adományozott van megnevezve, aminek következménye az lett, hogy midőn Gáspár utódok nélkül halt el, özvegye 1508-ban nővére, Geszt Lászlóné Bethlen Kata fiának, Geszt Ferencnek és maradékainak hagyományozta úgy a nova donatióban kapott javakat, mint egyéb vagyonát, és e hagyományozására II. Ulászló király hozzájárulását is megszerezte.[27] Ezzel a Gáspárral I. Ákos harmadik fiának, I. Tamásnak az ága is kihalt.

4. I. Ákos fia *II. Ákos*ról, sem fiáról, III. Tamásról puszta létezésükön kívül semmit sem tudunk. Feleségeik neveit sem ismerjük. Tamástól két fiu maradt: Pongrác és III. Ákos. Mindketten alapítottak családot.

Pongrác ága. Pongrác előfordul néhány családi okiratban. 1480 táján felesége özvegy Hosszúaszói Györgyné Szentpáli Anna és ettől ugyanakkor gyermekei: Potenciána és Rusint[28]. A föntebb említett 1494. és 1515. évi oklevelekben pedig fia, Zsigmond is meg van nevezve; de ugyanez a Zsigmond már 1487-ben, Báthory István egy ítéletében is előfordul.[29] Zsigmond Háportoni Tamással együtt 1495-ben perelte Miske Benedeket, Pétert és Tamást, mivel ezek erőszakosan elfoglalták Csesztvén egy nemesi házukat és szőlőjüket, továbbá ugyancsak ebben az évben megidézteti Miske Benedeket, Mikeszászán lévő nemesi kúriájának, malmának és szőlőjének, valamint Csekelakán lévő részjószágának elfoglalása miatt.[30] 1511-ben Bethlen Miklós, fiai János és Farkas nevében is, ellenemond annak, hogy Bolyai Zsigmond a bolyai részjószágra rátegye kezét.[31] Végül 1521-ben II. Lajos király Bolyai Zsigmondnak, valamint György, Lajos, Dávid, Márton és János nevű fiainak nova donatiót ad Bolya, Vesződ, Mihályfalva, Ingodály, Kisenyed, Farkastelke, Hidegvíz, Sáldorf, Salkó, Isztina, Ivánfalva, Kövesd és Újfalu helységekben fekvő részjószágokra.[32] Ez az oklevél tanúsítja, hogy Zsigmondnak négy fia volt. Utódaiknak azonban sehol sincs nyoma. Velük Pongrác ága nyilván kihalt.

III. Ákos ága. Ez az ág az, amely napjainkig fennmaradt, és amelyből Farkas és fia János, a két nagynevű matematikus származott. III. Ákosnak, mint az alábbi táblázaton látható, három fia volt, akik közül azonban egyedül Tamásnak maradt egy fia. Ha ez a VII. Tamás az, aki 1447-ben Hunyady János kormányzótól pallosjogot kapott,[33] akkor az a Bolyai Tamás, aki 1523-ban kijelölt királyi ember.[34] más ágbelivel lehet azonos, vagy fordítva. Fia, II. György vitte tovább a családot. Még mint kiskorú vesztette el szüleit. 1529-ben Szapolyai János alatt várnagy, akitől ebben az évben Bolyában Pempflinger Márktól hűtlenség címén elvett részbirtokokat kap, azzal, hogy ezek «örökség jogán» úgyis őt illetik.[35]

[23] Kolozsm. levt. Prot. Extr. fol. 197.

[24] Kolozsmon. levt. Cott. Küküllő no. 8.

[25] Fejér: Cod. dipl. IX. 6. 151. l.

[26] Kolozsm. levt. Cott. Alb. C. no. 16.

[27] Kolozsm. Cott. Alb. G. 20. — Ezek a birtokok voltak: Bolya, Mihályfalva, Vesződ, Hidegvíz, Ingodály, Sáldorf, Salkó, Ivánfalva, Kövesd, Alamor, Örményszékes, Mártonfalva, Feketevíz, Váralja, Embertelke és Bolyában egy kőház, valamint Péterfalva, Szépmező, Pánád, Oláhszépmező és Iklód, küküllőmegyei részjószágok.

[28] Csánki: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. V. 822.

[29] Archiv. Sax. mat. 447.

[30] Kolozsm. levt Cott. Alb. B. 55.

[31] Cent. C. no. 5.

[32] Br. Radák levéltár az Orsz. Levt.-ban.

[33] Br. Radák levt. Regest. pag. 557. fasc. III. no. 46.

[34] Bakk Endre kézirata.

[35] Br. Radák levt. Regest. 17 és 95. Ez a György tehát kortársa volt I. Ádámnak és IV. Gáspárnak, akik Ferdinánd király pártján lévén, Szapolyai János kir. által notáztattak és elvesztették a bolyai kastélyt. Pempflinger Márknak nem Bolyai-, hanem Vizaknai-birtok volt a tulajdonában. Hogy pedig az adománylevél mégis azt mondja, hogy örökség jogán is Bolyai Györgyöt illették azok a jószágok, igazat látszik adni Bolyai Gergely feltevésének, hogy a Vizaknai-család egy törzsből ered a Bolyai-családdal.

Hogy azonban valóban birtokukba lépett-e György, nem tudjuk, mert midőn ugyanabban az évben be akarta magát azokba iktattatni, Bethlen Farkas és Miklós a statutiónok ellenmondtak.[36] A következő évben úgy ő, mint Fráthai Mátyás és neje Bolyai Erzsébet tiltakoznak az ellen, hogy János király a Bolyában lévő javakat Bethlen Farkasnak és Miklósnak eladományozza, akik azokat a királytól felkérték.[37] A király ugyanis Bethlen Farkasnak és Miklósnak Bolyában és a többi fentebb felsorolt tizenkét faluban részjószágokat adományozott, talán éppen a Pempflingertől elvetteket. 1532-ben Bolyai György és Háportoni Forró Mátyás pert indítanak Sámsondi Körözsy Ferenc ellen, minthogy Báthory István erdélyi vajda ítélete szerint köteles lett volna nevezetteknek visszaadni Vecsérden, Rovás on, Gezésen, Kisenyeden és Mártontelkén általa elfoglalt birtokokat.[38]

II. György felesége, a vagyonos Mikeszászi Horváth Orsolya volt. Mikeszászán, Lunkán, Keszléren, Lodormányon, Oláhbükkösön voltak részbirtokai. György rövid életű volt. Fiatalon özvegységre jutott neje másodszor Farkas Jánoshoz ment nőül. Ettől született leánya, Klára a Mikeszászán lakó Radák Imre felesége lett.

II. Györgynek Horváth Orsolyától János nevű fia és Borbála nevű leánya származott, akit Morgondai János vett el. Imént említett fia, IV. János 1578-ban kir. ember; előfordul 1580., 1584. évi oklevelekben is. A közéletben nem szerepelt. Nejétől, Sárközy Zsófiától, két fia és négy leánya született.[39] A család továbbterjesztője csupán egyik fia volt, akit forrásaink egyszer Györgynek, máskor Gergelynek neveznek.[40]

Ez a VI. György vagy Gergely idősebb korában nősült. A jómódú birtokos családból való Kalotaszegi Tötöri Balázs leányát, Erzsébetet vette el. Több családi okiratban fordul elő. 1632. előtt halt meg, kiskorú gyermekeket hagyva hátra. Ezek: János (e néven V.), Margit, később Kocsárdi Gálfi Jánosné, és Zsigmond. A két fiú felnőven, együtt katonáskodott, amire a mozgalmas XVII. század elején bőven volt alkalom. Zsigmond valamelyik háborúban hősi halált halt, míg János török fogságba esett, ahonnan csak tízévi raboskodás után, 1620 táján tért haza. Ez idő alatt a bolyai kastélyban lakó Szilvássy Boldizsárné sz. Perneszy Erzsébet és a Keresden lakó Bethlen Ferenc, akinek a Bolya völgyében sokhelyütt volt a Bolyaiakkal szomszédos birtoka, egyes részeket: szántókat, réteket, erdőket elfoglaltak. Mikor Bolyai János hazakerült a fogságból, igyekezett birtokait visszaszerezni, s ez részben sikerült is neki. Mielőtt erről részletesebben szólnék, szükségesnek tartom ismertetni a bolyai kastély és a hozzátartozó részbirtokok tulajdonjogában 1532 óta beállott változásokat, vagyis attól fogva, amikor Bolyai Ádám és Gáspár azokat per notam infidelitatis elvesztették, s Körözsi Ferenc fejedelmi tanácsos és Matuznai István udvari titkár kezére kerültek. Azóta immár száz év telt el és a várkastély többször cserélt gazdát. Körözsi Ferenc 1558-ban utódok nélkül halván el, Izabella királyné inti özvegyét, Tegzes Annát, Körözsi Miklóst és Jánost, hogy Körözsi Ferencnek Erdélyben bárhol maradt birtokai a királyi kincstárra szálltak; tehát a bolyai várkastély és hozzátartozó jószágok is.[41] Izabella a bolyai kastélyt és a hozzátartozó birtokokat Somlyai Báthory Istvánnak adományozta 1560-ban.[42] Ezt megelőzőleg (1559-ben) Báthory kiegyezett Körözsi özvegyével oly módon, hogy Körözsiné 1000 frt ellenében e jószágokra való jogáról lemond.[43] De Báthory István fejedelem és lengyel király nem sokáig tartotta meg magának ezeket a javakat, hanem 1566-ban bátyjának és fejedelemségében utódjának, Báthory Kristófnak adományozta.[44]

Báthory Kristófnak és nejének, Boeskai Erzsébetnek volt egy nevelt leánya, akihez rokoni kötelékek is fűzték: Perneszy Erzsébet, Osztopáni Perneszy István udvarhelyszéki főkapitány és Bethlen Anna leánya. Korán árván maradt és így

[36] Gyfr. kápt. levt. Cott. Alb. 1. fasc. no. 15.

[37] Kolozsm. levt. Prot. Extr. fol. 9.

[38] Kemény J. Not. Cap. Alb. p. 226. Arch. Sax. mat.

[39] Horváth Orsolyára és Sárközy Zsófiára vonatkozólag Bolyai G. és Bakk E. eltérnek egymástól. Bolyai G. szerint Horváth Orsolya anyja volt IV. Jánosnak, Bakk E. szerint második felesége; de Bakk is IV. János anyjaként Orsolyát nevezi meg, családnevét pedig nem tudja. Bolyai okmánymásolatot közöl, mely az ő állítását igazolja; így én ezt fogadtam el.

[40] Bolyai G. és Bakk E. szerint György; Szolnok-Doboka monogr. V. 167. és 388. lapjain: Gergely.

[41] Gyfr. kápt. Cott. Alb. cist. L. fasc. 4.

[42] U. o. no. 72.

[43] U. o. no. 32.

[44] Erdély orsz. tört. tár. I. kö. III. rész. 80.

került Kristóf fejedelem gyámsága alá. 1562-ben született és kb. 1678—79-ben férjhezment Kocsárdi Gálfi János fejedelmi tanácsoshoz, akinek első felesége Bolyai Margit volt.[45] Kristóf fejedelem, talán nevelt leányára való tekintettel és azért, mert Gálfi volt Zsigmond fiának nevelője, nekik adományozta a bolyai várkastélyt és a hozzátartozó részjószágokat. Mint tudjuk, Zsigmond fejedelem 1593-ban Gálfit lefejeztette, birtokait, közöttük Bolyát is, elkobozta, s ez utóbbit Mihály oláh vajdának adományozta. Midőn az oláh vajdát 1601 augsztus 19-én Tordán felkoncolták, a bolyai kastély visszakerült jogos tulajdonosához, Perneszy Erzsébethez. Perneszy Erzsébet közben másodszor is férjhezment Gibárti Keserű Jánoshoz,[46] Fejér megye főispánjához. Ez azonban 1603-ban pestisben meghalt.[47] De nem sokáig maradt özvegy, mert — bár ekkor már elmúlt 40 éves — harmadszor is férjhezment Cseszeliczki Szilvássy Boldizsárhoz, akivel együtt kapták 1607-ben Rákóczy Zsigmondtól a vingárdi kastélyt és tartozékait.[48] Mint Szilvássynénak egyideig még arra is kilátása lehetett, hogy fejedelemné lesz, mert férje Bethlen Gábornak ellenjelöltje volt ; mindamellett Gábor fejedelem alatt is megmaradt főispánnak és tanácsúrnak.[49] 1616-ban a Homonnayféle mozgalom idején a fejedelem Szilvássyékat is elfogatta. Szilvássyt Hunyad várába, Perneszy Erzsébetet a nagyenyedi templom-kastélyba záratta. A segesvári országgyűlés az év októberében tárgyalta perüket, s ekkor többen kérték a fejedelmet, engedje meg Szilvássyéknak, hogy találkozzanak. A fejedelem megengedte. Midőn azonban a templomba vezették őket, ahol, mint rendesen, most is tartattak a gyűlések, Perneszy Erzsébet összerogyott. Szilvássy és neje kegyelemért könyörögtek, s ezt november 3-án meg is kapták, de jószágaik tetemes részét elvesztették. Csak Bolyát és a hozzátartozó birtokokat hagyta meg nekik a fejedelem. Később azonban többi birtokaikat is visszakapták.[50] Perneszy Erzsébetnek Gálfitól voltak ugyan gyermekei, de ezek utódok nélkül haltak meg ; Keserű Jánostól és Szilvássy Boldizsártól pedig nem születtek gyermekei. Ezért férjével együtt 1627-ben egyezséget kötött Nagyszalontai Tholdy Györggyel, mely szerint leszármazottak hátrahagyása nélkül történő elhalálozásuk esetén a bolyai várkastélyt és hozzátartozó birtokokat reáhagyják, de tartozik a kastélyon eszközölt javítások kárpótlásául 1000 frt-ot fizetni és a javak haszonélvezetében Szilvássyékat életük fogytáig meghagyni ; amennyiben pedig Tholdy is gyermektelenül halna el, ezt a vagyont Bethlen Anna és Druzsina fogja örökölni.[51] Tholdy György Bethlen Gábor végnapjaiban, 1629. június 5-én, a száldobosi fürdőben, ahol gyógyulást keresett a beteg fejedelem, tőle adománylevelet szerzett, s ebben Bolya, Ingodály, Isztina, Rovás, Sáldorf és Salkó faluk vannak felsorolva mint a kastély tartozékai.[52] Szilvássy Boldizsár még 1629-ben meghalt, ellenben Perneszy Erzsébet 1639-ig élt. Így csak ezután vehette birtokba Bolyát Tholdy György. Ezt ő azért szerezte meg, mert a folytonos török rajtaütések következtében nagyszalontai kastélya és birtoka igen sok károsodásnak volt kitéve. Utóbbit el is adta 1625-ben az oda már régebben letelepített hajdúknak két részletben fizetendő 1000 tallér vételárért.[53] Egyelőre azonban özv. Szilvássyné Perneszy Erzsébet lakott a bolyai kastélyban és bírta a jószágokat ; azokat is, melyeket Bolyai Jánostól ennek török fogsága alatt jogtalanul elfoglalt. Bolyai János perrel akarta visszakövetelni birtokait. Ezt azonban Szilvássyné nem várta meg, hanem Gerendy István és Koszta Mátyás nemes urak jelenlétében 1633. okt. 10-én egyezségre lépett vele, melynek értelmében «mivel Bolyai Györgynek két fia maradván, János és Zsigmond, mindketten az atyjuktól kisdeden maradván, senki gondviselőjük nem lévén, egyszer és másszor is foglaltak el szántóföldeiket, réteiket, szőllőiket, erdeiket az árváknak itthon nem létükben, az mely jókat mikor Bolyai János uram haza jött volna idegen ország-

[45] Bolyai VI. György és Tötöri Erzsébet leánya.

[46] Keserü István és Mojsze Zaffira, havaselvi fejedelem híres leányának fia.

[47] Száz. 1887. évf. 404.

[48] Száz. 1888. évf. 507.

[49] U. o.

[50] U. o.

[51] Kolozsm. konv. levt. és Gyfr. kápt. Alb. F. 1. 1627 ; Száz. 1886. évf. 639 ; Gyfr. Lib. Reg. 14. fol. 106.

[52] U. o. Ebből látjuk, hogy ekkor már a bolyai kastélyhoz ama birtokok közül, amelyeket B. Ádám és Gáspár elvesztettek, nem tartoztak : Mihályfalva, Vesződ, Hidegvíz, Ivánfalva, Embertelke, Bürdkös és Kövesd.

[53] Rozvány Gy. : Nagyszalonta tört. 46.

ból, talált Szilvássy Boldizsárné Perneszy Erzsébet kezén... mivel Bolyai János uramnak, a bolyai határban az ő kegyelme mostani értékéhez képest elegendő földi vadnak, Bolyai János uram Szilvássy Boldizsárné asszonyomat életéig meg ne háborgassa, halála után pedig Perneszy Erzsébet asszonyomnak mind azok a jók, a melyek Bolyai György uraméi voltak és fiára Jánosra maradtak, úgymint szántóföldek, rétek, erdők és szőllők, Bolyai János uramra és ő kegyelme maradékaira visszaszálljanak». Ezek birtokbavétele azonban csak hat év mulva következett be.[54]

Bolyai János jó gazda és ügyes ember volt, aki a családi vagyonból az idők folyamán zálogba adott részeket visszaváltogatta. Így ő váltotta vissza Radák Imrétől a mikeszászi határban azt a Bolyai-birtokot, amelyet még édesatyja, György zálogosított el.[55] Özv. Szilvássy Boldizsárné Perneszy Erzsébet 1639 aug. 12-én 77 éves korában Bolyában meghalt és rá három napra várkápolnájában a szentély alatt általa építtetett sírboltba temették.[56] Temetésén az akkori fejedelemasszony, I. Rákóczy Györgyné Lorántfy Zsuzsanna is jelen volt.[57] Halála után egy évvel Bolyai János, a gyulafehérvári káptalanhoz tiltakozást adott be, amelyben hivatkozva a létrejött egyezségre, ellentmond annak, hogy az egyezményben foglalt javak a bolyai várkastély tartozékainak tekintessenek. És valóban az ingatlanok vissza is szálltak rá.[58]

Bolyai János felesége Hidalmási Almásy Ilona volt, akivel Kolozs vármegyében Hidalmáson és Doboka vármegyében Kispetriben részjószágokat és sok ingóságot kapott.[59]

Mikor halt meg János, nem tudjuk. Négy gyermeke maradt: két fiú és két leány. Közülök VI. János 1650-ben a kolozsmonostori konvent előtt a maga és testvérei nevében ellenmond annak, hogy édesanyja bizonyos birtokokat elidegenítsen. Ezután nem szerepel minthogy Nagyszebenben agyonlőtték. Véletlenül történt-e ez, vagy szándékosan, nem állapítható meg.[60] Három testvére: I. Gábor, Judit és Ilona között nagy korkülönbség lehetett, mert Gábor, mikor szülei meghaltak, még kis gyermek volt, s nővére Ilona és ennek férje gondnoksága alá került.[61]

Ilona férje Radnóthfái Székely András volt. Mindketten igen könnyelmű, pazarló emberek voltak. Úgy a saját, mint a gondjaikra bízott Gábor vagyonát, Küküllő, Fehér és Kolozs vármegyékben, elpazarolták, sok ingóságot és ingatlant eladogattak. Eleinte a Küküllő vármegyében Mikeszászа közelében fekvő, Bolyai-örökségből való Keszlér községben laktak; miután azonban ezt a birtokot Szakmári Samunak és testvérei utódainak, Iszlai Istvánnak és Jármi Mihálynak eladták, Bolyába költöztek az apai házba. A gondnokságukra bízott szerencsétlen öccsüknek, Gábornak neveltetését elhanyagolták, vagyonával pedig éppen olyan könnyelműen bántak, mint a sajátjukkal, és azokat az értékeket, amelyeket anyjuk, Almásy Ilona vitt a házhoz, eladogatták. Annyira nem gondozták Gábort, hogy ez jobbágyoknál és részben távoli rokonoknál húzta meg magát.

Nővérüket, Juditot a törökök rabságba hurcolták Törökországba. Ilona a rokonoktól kiváltására pénzt kért kölcsön, amit a rokonok össze is adtak. Székely András el is utazott, hogy kiváltsa és magával hazahozza, «de veres csótáros hátas török lovat hozott, nem rabot», amin a rokonok roppant felháborodtak; feljelentették, megbüntetés végett kikérték, talyigára kötözték, úgy hordozták körül.[62] A házaspár erre Vizaknára küldött egy jobbágyot Nagy Péter deákhoz, akinek a fogságban levő Judit hidegvizi részjószágát elzálogosították, és az így szerzett pénzzel elégítették ki a rokonságot. Szegény Juditot azonban nem váltották ki. Ő török rabságban pusztult el. Úgy a közeli, mint a távoli rokonság sokat intette és korholta őket, de eredmény nélkül. Ilona egy időben férjétől is szabadulni akart, ami oly nagy port vert fel, hogy még a ref. papok gyülésén is megbeszélés tárgya volt. Ott értesült erről egyik

[54] Bolyai G. egész terjedelmében közli a megállapodást.

[55] Bolyai G. és Bakk E. kézirata.

[56] Bolyában lévő síremlék.

[57] Száz. 1885. évf. 507. l. jegyzetben.

[58] Gyfr. kápt. Cott. Alb. cist. IV. fasc. 4. no. 51.

[59] Bolyai G. kéziratában, családi levelekre hivatkozva.

[60] Bolyai G. és Bakk kézirata.

[61] Bolyai G. és Bakk E. egyöntetűen állítják ezt. Tekintve, hogy Gábor csak 1677-ben kezd szerepelni, holott édesatyja 1650-ben már nem élt, atyja halálakor még csak csecsemő lehetett.

[62] ...«a tisztektől kézbe kérték». (Bakk E. hivatkozva Inqu. Relatoria 1695. szept. 1.)

közeli rokonuk, Radák Imre. 1670. nov. 29. kelettel dorgáló levelet intézett hozzá, amelyben megírja, hogy a papok gyűlésén tárgyalták az ő kicsapongó és tékozló életmódját és férjével való áldatlan viszonyát. Kemény szemrehányást tesz neki, s inti, térjen jó útra, mert «ha továbbra is így megyen, bizony sok keserves könyhullatásokkal fogja nagy kárait szemlélni, de ezzel se mehet az dolog véghez, hanem a világ előtt mocskolódással telik el, holta után emlékezete is hasonló marad. Kegyelmedet azért, mint én nekem tagadhatatlan Atyámfiát feljebb való írásom szerint igen atyafiságos szándékkal meg is intem s kérem szép gyermekeidnek szántszándékkal torkokat megmetszeni, nemzetségedet és atyafiaidat elevenen eltemetni ne igyekezzél.» Ez a kemény levél annyiban használt, hogy férjével továbbra is együtt maradt, de életmódjukban nem változtak meg; úgy a Judit, mint a Nagyszebenben agyonlőtt János testvérük vagyonát elpazarolták.[63] Bolyában Szilvássyné által elfoglalt, de halála után atyjukra, Bolyai Jánosra visszaszállt Csákány (mai nevén Csokána) nevű erdőt, amely közel 1000 hold volt, Tholdy Györgynek 300 frt-ért eladták; azonkívül úgy Bolyában, mint a többi falukban több ingatlant, sok jobbágytelket, kb. 100-at, eladtak. Ezekhez később, kénytelenkelletlen, utólag Gábor is beleegyezését adta, mert hiszen egyebet nem is tehetett.[64] Miután Ilona Bolyában lévő részét elpazarolta, és minthogy bizonyára kénytelen volt az időközben felnőtt Gábornak az apai házat és birtokot átadni, férjével és gyermekeivel Salkóra költözött, mely birtok utódaira is átszállott. Ez az 1670-es évek közepe táján történhetett, amikor Gábor számításunk szerint nagykorúvá válhatott. Ő aztán igyekezett visszaperelni, amit lehetett, perrel támadván meg gondnokait. A kihallgatott tanuktól szerzett bizonyítékok hatása alatt nővére, Ilona egyezkedni kezdett, s az egyezség 1678. febr. 20-án Száva Péter és János, valamint Szokonyai János előtt Szászörményesen meg is történt. Ennek értelmében az addig fennállott ellentéteket megszüntették.[65] Az ingó és ingatlan vagyontárgyakon kívül Ilona és férje még a családi iratokat is eladogatta. Nyoma van, hogy Gábor 1695-ben követelte a családi «leveleket», de eredménytelenül. 1712-ben panaszt adott be a kir. főkormányszékhez, amelyben követelte, hogy a Székely András által eladogatott és zálogba vetett családi leveleket neki adják vissza. A főkormányszék el is rendelte azok visszaadását és Felső-Fehér vármegye ugyanazon év júl. 6-án Medgyesen kelt határozatával elrendelte, hogy azok a családi iratok, amelyeket Székely András eladott vagy elzálogosított «a Bolyai-család nem csekély kárára», Bolyai Gábornak, mint törvényes jogutódnak visszaszereztessenek. Azonban ennek a rendeletnek sem lett foganatja.[66] A Keresden lakó gr. Bethlen Eleknek 1725. okt. 16-ról keltezett levelét idézi Bolyai Gergely, amelyben nevezett felhívja Székely Andrást, hogy amennyiben volnának birtokában még Bolyai-családi levelek, azokat vigye el hozzá Keresdre, nem lesz hiábavaló a fáradsága.[67]

Gábor az atyjától örökölt birtokoknak — Ilona lelkiismeretlen és tékozló gazdálkodása miatt — immár csak kis töredékét bírta. Ám ebbe nem tudott belenyugodni és állandóan kísérletezett, hogy azokat, akárcsak részben is, visszaszerezze. E célból 1695- és 1697-ben tanukat hallgattatott ki. Megindította-e a pert, és ha igen, milyen eredménnyel, erre nézve semmit sem tudunk; bizonyos azonban, hogy ettől az időtől fogva a Bolyai-család kisbirtokúvá vált és utódai mind szűkös viszonyok között éltek.[68]

Gábornak feleségétől, Osgyáni Nagy Erzsébettől hat gyermeke született, akik közül csak VII. Jánosról és II. Gáborról szólunk külön. VII. János

[63] Bolyai G. kéziratában egész terjedelmében közli Radák Imre levelét. Az eseményeket úgy ő, mint Bakk E. egyezően adják elő.

[64] Bolyai G. és Bakk E. hivatkozva 1695. és 1697. évi esketésekre.

[65] Bolyai G. és Bakk E. kézirata. Hogy ez a kiegyezés milyen kérdések körül forgott, forrásaink nem említik. Azt hiszem, csak a Bolyában lévő ház és birtok átadása lehetett a tárgya, a többi ellentét nem, mert később is igyekszik Gábor elpazarolt vagyonához jutni.

[66] Bolyai G. és Bakk E. kézirata.

[67] Bolyai G. kéziratában közli gr. Bethlen Elek levelét; a kelet azonban hibás, mert Bethlen Elek 1724. febr. 18—20. között meghalt. Neki azért volt szüksége ilyen levelekre, mert akkor készült a Bethlen-család az Apaffi-hagyaték kiperlésére és Elek szorgalmasan gyüjtötte az adatokat. Lásd «Causa Apaffyana» c. értekezésemet.

[68] Tehát az 1678. évi egyezkedés ellenére Gábor további lépéseket tett.

a «szakálas», 1678 táján született. Neve először 1696- és 1698-ban fordul elő bizonyos birtokügyekben. 1733-ban fivéreivel együtt, a szintén Bolyában lakó Gáborral, meg Györggyel, valamint nővérével, Thoroszkay Andrásné Bolyai Erzsébettel és az elhalt Csapi Istvánné Bolyai Krisztina hajadon leányával, Csapi Erzsébettel, végül a Salkón lakó Székely-testvérekkel, kik a föntebb tárgyalt Bolyai Ilonának voltak a leszármazottai, Mikeszászán az ott lakó Radák Ádám rokonukkal egyezségre léptek, amelyben 100 frt ellenében felhatalmazták őt, hogy az idegen kézre került, Fehér és Küküllő megyékben fekvő ősi Bolyai-javakat magához válthassa. Ennek alapján Radák, aki vagyonos és szerző ember volt, sokat visszaszerzett a Bolyai-elődök által elzálogosított ingatlanokból.[69] Ezt a Jánost torzonborz szakála miatt «*szakálos*»-nak nevezték. Nagyszemű, mérges és igen nehéz természetű ember volt. A kastélyban lakó Tholdyakkal állandóan civakodott, amire főleg az adott alkalmat, hogy birtokaik többhelyütt szomszédosak voltak. Egy alkalommal János olyan módfelett feldühödött, hogy kardot ragadva egymaga azzal a szándékkal, hogy a kastélyban lévőket összevagdalja, fölment a kastélyhoz. A bentlakók észrevették közeledését és a nagykaput előtte bezárták.[70]

János felesége Abrudbányai Fodor Pál és nemes Onodi Ilona leánya, Mária volt,[71] kitől három leánya származott. A családot tehát férfi-ágon nem ő, hanem öccse, II. Gábor vitte tovább. Feleségével, Mihályfalvi Debreczeni Júliával — a saját birtokán kívül — közösen bírt Kövesden egy nemesi kúriát négy sessióval, ezenkívül rétet Alsógezésen jobbágytelkekkel, Isztinán, Mihályfalván és Hidegvizen is néhány jobbágyot, Mihályfalván pedig egy nemesi kúriát. Gábor 1752- vagy 53-ban halt meg; hét gyermeke ugyanis ez utóbbi évben osztozkodik meg hagyatékán. Bolyában a nemesi kúria és a hozzátartozó jobbágyok három fiának: Gábornak, Sándornak és Zsigmondnak jutottak. A Csóra felőli faluvégen egy sessiót Gáspár és György, míg Júlia és Borbála a mihályfalvi kúriát kapták a hozzátartozó kevés földdel, szőllővel és jobbággyal.[72] Ebből az osztályból láthatjuk, hogy a hajdan nagykiterjedésű Bolyai-vagyon idők folyamán, de főleg Székely Andrásné Bolyai Ilona pazarlása miatt, mennyire összezsugorodott, mert hiszen a felsorolt vagyonrészek nagyon kis értékűek voltak. A fiúk közül Gáspárt tárgyaljuk külön.

II. Gábor fiai közül VII. Gáspár 1732-ben született, meghalt 1804-ben. Fiatal korában ítélőmesteri cancellista, később szolgabíró és kir. arendae perceptor, majd 1770-ben gr. Bethlen János zágori birtokán jószágfelügyelő volt.[73] Családi vagyon visszaszerzése érdekében 1763- és 1766-ban Bolyában és Küküllő megyében tanúkihallgatásokat végeztetett, amelyekkel azokat a tanúvallomásokat igyekezett kiegészíteni, amelyeket még nagyatyja, I. Gábor 1695-ben vétetett fel a pazarló Ilona és férje ellen. Ugyanezt a célt szolgálhatta az is, hogy 1803-ban több családi iratot kimásoltatott a kolozsmonostori konventből.[74] Neje Pávai Vajna Krisztina, kivel anyósa halála után Domáldon birtokot kapott. Vajna Miklósné Szentkápolnai Kakutsi Klára 1777. febr. 5-én halt meg, s két gyermeke: a nevezett Krisztina és Ferenc úgy osztoztak meg, hogy Krisztina kapta Domáldot, amely állt egy nemesi kúriából, szántókból, kaszálókból, szőllőből, erdőből és korcsmáltatási jogból, valamint hat ház jobbágyból, Ferenc pedig a Doboka megyében fekvő Melegföldvárt. Ettől az időtől Bolyai Gáspárék többnyire Domáldon laktak, amely nagyobb és értékesebb birtok volt, mint a Bolyában lévő.[75] Egyik unokanővére, Gergely Józsefné Csapi Judit, a már említett Csapi Istvánné Bolyai Krisztina leánya, elhalván, Bolyában bírt vagyonát Bolyai Júliának, a Gáspár nővérének hagyományozta. Ezt a vagyont Gáspár 1799. szeptember 7-én «négyrend jóféle gyöngy, 18 drb. boglár és egypár arany fülbevalóért» megvásárolta, ezzel növelvén bolyai birtokát. Úgy látszik, ekkor ideiglenesen Bolyába ment lakni, de szerencsétlenségére, mert 1800-ban lakóháza kigyulladt, s ő maga is csak úgy tudott a lángokból kimenekülni, hogy az ablakon ugrott ki; ingóságai azonban mind odavesztek. Ez évben a telet a szőllőkertjében lévő filagóriájában volt kénytelen

[69] Br. Radák levt.
[70] Bolyai G. és Bakk E. kézirata.
[71] Orsz. Levt. Gyfvári Prot. XXXI. 87.
[72] Bolyai G. és Bakk E. kézirata
[73] Bolyai G. hivatkozva az 1776. lustrára. — Orsz. Levt., Prot. J 8 Felső-Fehér vm. 40 l.
[74] Ezek az iratok az 1302., 1647., 1650., 1654., 1606 évekből valók.
[75] Bolyai G. és Bakk E. kéziratai.

tölteni, mert csak a következő évben építhette fel újra házát. Ezt megelőzőleg is már kétszer volt tűzesete, melyek nagy károkat okoztak neki.[76] Nejét korán elvesztette. Általában szerencsétlen ember volt ; de az anyagi csapások és elemi károk mellett legalább fiaiban telt öröme. Idősebbik fiáról, Farkasról már tudta, hogy rendkívüli tehetség és megélte tanárrá történt meghívatását. Ifjabb fia, Antal is jeles ember volt, ki tanulmányait Nagyenyeden jelesen végezte, majd jogot tanult, melynek elvégzése után a kir. táblához ment írnoknak, később Felső-Fehér vármegyének lett al-, majd főjegyzője. Antal nőtlen maradt, így vagyona Farkasra szállt. Gáspár 1804-ben halt meg. Halálos ágyán kijelentette, hogy nyugodtan hal meg, mert fiai már el vannak helyezve.[77]

Farkas 1775. febr. 9-én született Bolyában.[78] 1781 szeptemberében hat és féléves korában atyja elvitte Nagyenyedre, ahol körülbelül kilenc évig tanult. Itt került össze báró Kemény Simonnal, akinek praeceptora volt. 1790 táján mindketten Kolozsvárra mentek, ahonnan együtt indultak el 1796-ban Jénába egyetemi tanulmányaik folytatására. Majd Göttingenbe mentek át s itt együtt tanultak Gauss K. F. későbbi híres csillagásszal és matematikussal, akivel Farkas egész életére terjedő barátságot kötött. 1799 szeptemberig maradt Göttingenben, ahonnan gyalog indult haza ; de elérvén a Dunát, hajón folytatta útját Budapestig. Ide báró Kemény Simon kocsit küldött érte, amellyel hazaért és Kolozsvárt maradt. Itt 1801. szept. 28-án feleségül vette Árkosi Benkő Zsuzsannát, egy kolozsvári chirurgus leányát, s vele anyjától örökölt birtokára, Domáldra költözött, s ott leginkább pomológiával foglalkozott. Már ekkor ismert nevű matematikus volt, s 1804. febr. 4-én meghívták a marosvásárhelyi ref. kollégiumban megüresedett matematika-fizikai és kémiai tanszékre. Beköltözött Marosvásárhelyre a természetben kapott tanári házba, és haláláig ebben lakott.[79]

A családi vonatkozású iratok megszerzésén ő is fáradozott. A kolozsmonostori konvent és a gyulafehérvári káptalan levéltáraiból több okiratot jegyzett ki és vett ki másolatban. Tudomása volt arról is, hogy Bolyai Ilona és férje, Székely András gróf Bethlen Eleknek Bolyai-iratokat adott el, s ezt szóba hozta gróf Bethlen Elek[80] előtt, aki ezt mondta neki : «Professzor úr, nálam egész láda Bolyai-családi levél van.» Farkas később gróf Bethlen Kálmántól[81] kérdezősködött az iratok felől, s tőle azt a választ kapta, «hogy a gróf Bethlen Eleknél volt levéltár háromfelé oszlott. Egy rész ment gróf Bethlen Sándorhoz, a Kálmán atyjához, melyek Árokalján 1848-ban az oláhok által elpusztíttattak, más rész ment Bethlenbe az ott lakó gróf Bethlenekhez, a harmadik rész Kolozsvárt a minoritákhoz tétetett le.»[82]

1809-ben, az utolsó nemesi felkelés alkalmával Farkas és testvére Antal maguk helyett 300 frt-ért megfogadták insurgensnek Méra Györgyöt, akit elláttak lóval és egyéb szükséges felszereléssel.[83] A domáldi birtokán kívül Bolyában is volt, Antal-

[76] Bolyai G. kézirata.

[77] U. o.

[78] Úgy Farkas, mint fia János élet- és jellemrajzát többen megírták ; így felesleges, hogy részletesen foglalkozzam életrajzukkal és tudományos munkálkodásukkal. Ezért inkább csak olyan adatokat használok fel, amelyeket életrajzíróik vagy nem ismertek, vagy mellőztek, de amelyeket fia, Gergely feljegyzett. Élet- és jellemrajzukat legkimerítőbben Bedőházi János írta meg «A két Bolyai» c. művében, az addig ismert más életrajzok felhasználásával. Főleg ezt és Koncz József : A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története c. munkáját használtam forrásul.

[79] Bolyai G. és Bedőházi i. m.

[80] Gr. Bethlen Pál tábornok és br. Kemény Krisztina fia.

[81] Gr. Bethlen Sándor és Tholdalaghy Zsófia grófnő fia.

[82] Bolyai G. kézirata. Abban a helyzetben vagyok, hogy ezt a bemondást részben helyreigazíthatom. Valóban tény, hogy a gr. Bethlen-család ősi levéltára három részre oszlott és az egyik rész tűzvész martaléka lett, de *nem* Árokalján, hanem Küküllővárt. Szerencsére ennek a levéltárnak fennmaradt két teljes, 3—3 vaskos kötetet kitevő bő elanchusa, szép bőrkötésben ; egyik teljes példány a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, a másik teljes példány Keresden van. Kb. 4000—4000 oldalra terjednek. Ezeket ismerem, de Bolyai-leveleket nem láttam bennük. A másik rész, a hajdan Bunon őrzött Bethlen-levéltár Keresden őriztetik, az eredeti keresdi levéltárral együtt. De Keresden van az a szépen fiókokba rakott, meglehetősen rendezett rész is, amelyet 1848-ban Kolozsvárt az óvári ferencrendi zárdába, tehát nem a minoritáknál, helyeztek biztonságba, és amelyet id. gr. Bethlen Bálint kb. 40—45 évvel ezelőtt visszavittetett Keresdre. Ebben a levéltárban is búvárkodtam, de Bolyai-iratokat itt sem találtam. A harmadik rész Bethlenben volt s most az Országos Levéltár őrizetében van. Lehet, hogy ebben vannak a Bolyai-iratok.

[83] Bolyai G. kézirata.

lal közösen, elég szép kis birtoka, éspedig 11 jobbágytelke, míg unokatestvéreinek, id. és ifj. Bolyai Józsefnek 6 és fél jobbágytelkük volt.[84]

Farkas családi élete első feleségével boldogtalan volt. Ez nemcsak hogy nem állt a műveltség azon fokán, mint férje, de amellett idegbeteg is volt, amely betegsége később nagyfokú elmebajjá fejlődött. Midőn fia, János 1817-ben Bécsbe ment a katonai akadémiára, elméje teljesen elborult és haláláig pokollá tette hozzátartozóinak életét. Ebből a házasságból két gyermek született : János, a híres matematikus, és Anna, aki még kiskorában elhúnyt. Neje, Benkő Zsuzsanna 1821 szept. 18-án, 44 éves korában halt meg és Domáldon temették el. Farkas, jóllehet «megfordított paradicsomnak» nevezte a házas életet, másodszor is megnősült : elvette Somorjai Nagy Terézt, egy marosvásárhelyt köztiszteletben álló vaskereskedő 28-ik évében járó, szép és művelt leányát. Esküvőjük 1824. dec. 31-én ment végbe. Nagy Teréz 1797. febr. 11. született ; így közöttük 22 év korkülönbség volt, mégis házasságuk csendes, nyugodt, boldog volt. De sajnos, rövid ideig tartott, mert felesége tüdővészbe esett és hosszas betegeskedés után 1833. ápr. 2-án elhúnyt. Ebből a házasságból is három gyermek született : a korán meghalt legidősebb fiú, Farkas, továbbá Gergely, akinek kézirata szolgált egyik forrásomul, és leánya, Berta, aki gyermekkorában húnyt el. Sok bánata volt János fia miatt is, aki igen nehéz természetű ember volt ; atyjával is sokat torzsalkodott, sőt még párbajra is kihívta. Anyagi gondjai is voltak, mert csekély tanári fizetésén kívül kis birtokából alig húzott valami jövedelmet, abból is sokat főleg jótékony célokra osztogatott. Midőn már 82-ik évében járt, 1856. június havában először érte kisebb szélhüdés, augusztus hóban újabb hűdést kapott, míg végül november második felében érte a harmadik agyvérzés, mely után még napokig szenvedett. Betegágyánál a kollégium deákjai felváltva őrködtek éjjel-nappal egész haláláig, amely nov. 20-án éjjel 10 óra tájban következett be. Ekkor ágyánál Koncz József, akkor kollégiumi köztanító, később ugyanott tanár, állott, ki megírta a kollégium és annak keretében Farkas élete történetét. Síremlékére hagyatékából nem telt, ezért a következő év tavaszán, kívánságának megfelelően, Dicső Lajos, egykori hálás tanítványa, almafát ültetett sírjára, és e kis fa jelezte sírhelyét 23 évig. Síremlékét 1884-ben közadakozásból állították fel.[85]

VIII. János, Farkas és Benkő Zsuzsanna fia, 1802. dec. 15-én született Kolozsvárt. Apjától matematikai tehetséget, de — sajnos — anyjától bizonyos fokú terheltséget örökölt. Már gyermekkorában feltűnt kiváló tehetségével. 12 éves korában elvégezte Marosvásárhelyt a 6-ik osztályt. Atyja tele volt szép reményekkel és azt tervezte, hogy majd, ha fia eléri a megfelelő kort, kiküldi Göttingenbe Gausshoz tovább tanulni. Hosszas töprengés után 1817-ben végül is úgy határozott, hogy fiát Bécsbe a katonai műszaki akadémiába adja. Ott is első matematikus, nagyszerű zenész és kitűnő vívó volt. Az ötévi tanfolyamot 1822-ben kitűnő eredménnyel elvégezvén, mint mérnökkari kadét lépett a hadseregbe. Temesvárra osztották be. 1823-ban hadnagy, egy év mulva főhadnagy, majd 24 éves korában kapitány. Izgága, nyugtalan és elbizakodott modora miatt sok párbaja volt, köztük halállal végződő is. Később unni kezdte a katonai fegyelmet, és midőn áthelyezték Lembergbe, onnan pedig nemsokára Olmützbe, nyugdíjazását kérte, amit 1833-ban teljesítettek is. Így 11 évi szolgálat után hazament és — a tudomány nagy kárára — többé érdemleges munkát nem végzett. Nagyszerű geometriai felfedezése, amely nevét megörökítette, temesvári tartózkodása idejére esik. Azonnal elküldte atyjának, de csak később tette közzé «Appendix» cím alatt. Nyugdíjba vonulása után Marosvásárhelyre atyjához költözött, de lehetetlen természete miatt mindenki kerülte és félt tőle, s midőn atyjával is összezördült, ennek engedelmével Domáldra ment ki lakni ; de nem gazdálkodott, hanem idejét elfecsérelte. Nyugdíja havi 33 rajnai frt és 20 kr volt, amiből megélt, anélkül, hogy adósságot csinált volna. Takarékos volt, de nem fösvény. Vadházasságban élt gazdasszonyával, Kibédi Orbán Rózával, egy nemes származású, de műveletlen nővel. Mostohatestvére, Gergely erre vonatkozólag ezt írja : «Vadházasságban élt egy Orbán Rozália nevű kóródszentmártoni nővel, kitől Dé-

[84] Bereczky Boldizsár Nagyküküllő megyei irodatiszt által 1892-ben kinyomatott kimutatása az 1831-ben Felső-Fehér vm. által az árvák bírái részére a birtokosokra kivetett összegek elosztásáról.

[85] Bedőházi János és Koncz József i. m.

nes és Amália nevű törvénytelen gyermekei születtek. Mint nyugdíjas tiszt kaució nélkül nem vehetvén el, 1849-ben, a rövid ideig tartott magyar világ hónapjaiban, nevezett nővel — cassiroztatás, nyugdíjvesztés következményeivel nem gondolva — megesküdött. Az abszolutizmus rövid időn minden rémeivel ránehezedett a szerencsétlen hazára, s akkor ébredt fel s látta be a nagy mathematikus rosszul számított lépését. Folyamodott Őfelségéhez is nősülhetési engedélyért, de nem nyerte meg. Különköltözött a különben is ellenszenvessé vált Orbán Rozáliától, házát, bútorait neki hagyván s egy közönséges székely asszonnyal élt, s homályosította élete végéig egykori fényes és sokat ígért életét. Halálakor a katonai törvényszék tárgyalta le a hagyatékát, mint nőtlen cs. kir. nyugdíjas századosnak és szavatolta be testvéröccsének, Gergelynek. A polgári törvényszék véleménye szerint a házasság érvényesnek tartatik, szemben a katonai törvénnyel, mind ezideig érvényben tartott arra vonatkozó rendelkezéseivel, törvénycikkeivel».

János 1843-ban körülbelül tízévi Domáldon való tartózkodás után bement atyjához Marosvásárhelyre, megkérlelte, aki megbocsátott neki és magához fogadta ; de alig néhány hét mulva ismét civakodni kezdett, majd elköltözött atyjától, s azontúl egész haláláig a világtól és tudománytól még jobban visszavonulva élt. Életének utolsó éveiből alig maradt valami érdemleges írása hátra, ámbár igen sokat írt, de csak álmodozásait és agyrémeit vetette papírra. Napokat elheverészett ágyán s annyira fázékony volt, hogy nyáron is báránybőrkucsmát viselt és abban is hált. Egészen elaggott s 1859. év telén ágynak dőlt, honnan többé nem is kelt fel. 1860. jan. 27-én meghalt. Péterfi Károly ref. esperes az anyakönyvbe így vezette be a halálesetet : «1860. január 29-én temettetett Bolyai János nyug. ingenieur kapitány. Meghalt agy- és tüdőgyulladásban. Híres nagy elméjű matematikus volt, az elsők között is első, kár, hogy nagy talentuma használatlanul ásatott el.»[86]

Fia, Dénes, ki házasság által törvényesítve lett, Nagykanizsán volt kir. törvényszéki irodatiszt, de hogy mi lett vele és maradtak-e utódai, nem tudjuk.[87]

[86] Bedőházi J. i. m.

[87] Bakk E. kézirata és Koncz J. i. m.

Gergely, Farkas és Somorjai Nagy Teréz fia, Marosvásárhelyt született 1826. május 13-án. Az ottani ref. kollégiumban végezte tanulmányait, majd a jog elvégzése után, 1846-ban a kir. táblához került irnoknak ; de az 1848. évi mozgalmak, miatt a táblán a vizsgát nem tehette le. Jókedélyű, jószívű és jómodorú ember volt, de tehetség dolgában messze elmaradt atyja és János bátyja mögött. Atyja ezt jól tudta és leginkább attól féltette, ami be is következett, hogy nem lesz egyéb, csak olyan kicsi, falusi «nemes ember».[88] 1849. őszén feleségül vette rokonát, Torboszlói Bereczky Karolinát, Bereczky László és Bolyai Karolina leányát, és — mint őmaga írja — «az akkori nehéz napokban azon csalékony gondolattal beatus ille, qui procul negotiis, Bolyában húzódott meg kevés birtokán, a hajdani nagyterjedelmű Bolyaianumnak csak kis töredékén». A következő 1850. év tavaszán, midőn a viszonyok kissé lecsendesedtek, Marosvásárhelyre mentek atyjához, ahol huzamosabb ideig tartózkodtak. Az öreg Farkas nagyon szivesen látta őket, öregségét az unokák, különösen a kicsi Berta, valósággal felvidították. De a sors még egy utolsó nagy bánatot tartogatott számára, mert a kis Berta 1854-ben, szüleinek Bolyába költözése után, hirtelen meghalt. Farkast ez a csapás nagyon lesujtotta és haláláig sem vigasztalódott meg.

Gergely, minthogy az abszolutizmus alatt hivatalt vállalni nem akart, állandóan a «legroszszabb» nép között — s mint Farkas nevezte — az «utálatos» Bolyában, a «hálátlan» gazdai pályán maradt.[89] A megyék helyreállításával Felső-Fehér vármegye levéltárnoka lett, de egészségi okokból már 1862-ben lemondott. 1868-ban a bólyai járásban alszolgabíró, 1869-ben szolgabíró lett, amely hivatalt 1877 végéig viselte. Ekkor végleg elvonult «a hálátlan szeszélytől függő megyei hivatalból» s

[88] Bedőházi J. i. m.

[89] Bolyai G. kézirata. Valóban Bolya nem kellemes lakóhely, különösen rideg, északi fekvésű volt Gergely szegényes kis kétszobás háza. A nép is igen rossz, aminek talán az az oka, hogy a falu keleti szélén, egy nagy hegy oldalába vágott putrikban oláh cigányok tanyáznak, akik nyáron át, Isten tudja, merre barangolnak, télire hazavándorolnak Bolyába és ott lopásokból tartják fenn magukat. Lehet, hogy a cigány erkölcsök fertőzték meg századok alatt az ott lakó népet. A lakosság vegyes, többségük oláh, de van szép számmal magyar és szász lakos is.

maradt az ekeszarvánál, hol «anyagilag teljesen meg is bukott.»[99] 1890-ben halt meg Bólyában és ott is temették el. Gyermekei közül Farkas és Berta kiskorukban haltak el. Családját fia, VIII. Gáspár tartotta fenn tovább. 1855. jan. 4-én született. Iskoláit Székelykeresztúron kezdte, majd Nagyenyeden és Nagyszebenben folytatta, de közbejött betegsége miatt csupán hét osztályból szerzett bizonyítványt. Később magánúton egészítette ki tanulmányait. Felesége Kadicsfalvi Török Irma volt. Bizonyára ezért költözött Székelyudvarhelyre. Atyja halála után a Bolyában lévő kis belsőségét, házát és kevés megmaradt földjét eladta. Így a XIX. század utolsó tizedében az ősi birtokból az utolsó darab föld is kicsúszott a család kezéből. Gyermekei nem maradtak. Veletehát, amennyiben János fia Dénesnek sem maradtak volna utódai, a Bolyai-család kihalt.

Befejezésül még a Bolyai-kastély sorsáról is meg kell emlékeznem. A Tholdy-család, amelyet 1755-ben Mária Terézia királynő grófi rangra emelt, fiágon kihalt ; de, hogy neve fennmaradjon, 1858-ban királyi engedéllyel a gróf Tholdy név átszállt Tholdy Mária grófnő egyik leszármazottjára, báró Petrichevich-Horváth János Miklósra, aki a két nevet egyesítette. A kastélynak azonban nem ez az ág lett a tulajdonosa, hanem Tholdy Krisztina grófnő, aki Ürmösi Maurer Gáborhoz ment feleségül. Ettől egy fia, Maurer Béla született. Ekkor azonban már nem is közép-, hanem csak kisbirtok volt, a kastély tartozéka. Maurer Béla 1911-ben elhúnyt. Utána két fiú- és két leányörökös maradt ; de ők vagyon hiányában már nem tudták a kastélyt karban tartani. A megszállás elején a falusi és járási román hatóságok sokat kellemetlenkedtek a Maurer-örökösöknek, és azon a címen, hogy ez a kastély valamikor Mihály oláh vajdéá volt, igényt tartottak rá, kisajátítással fenyegetőztek, míg végre Maurerék a román kincstárnak mérsékelt összegért eladták. A testvérek közül egyedül Maurer Rózsika mentett meg a kastéllyal szemben lévő dombon, ahol a családi sírkert is van, pár hold gyümölcsöst egy kis vincellérházzal. Ide hozatta át a kastély kápolnájából még az eladás előtt Perneszy Erzsébet epitáfiumát. Mindössze ennyi maradt meg a hajdan tekintélyes Bolyai- és gróf Tholdy-családok bolyai birtokából.

A Bolyai-család leszármazását a túloldali tábla szemlélteti.

RÓNAY ELEMÉR.

[99] Bolyai G. nagybátyjától, Antaltól is örökölte Bolyában ennek a részét. Antal gyüjtő ember volt, s azt hiszem, neki köszönhető, hogy az 1831. évi összeíráskor 11 jobbágytelkük volt. Antal Farkasnak 9445 frt követelést is hagyományozott, aki azt a marosvásárhelyi kollégiumnak adományozta. Gergely János testvérétől is magához váltotta annak domáldi részét, de hogy azzal mit csinált, mikor adta el, nem tudom (Bedőházi J. i. m.).

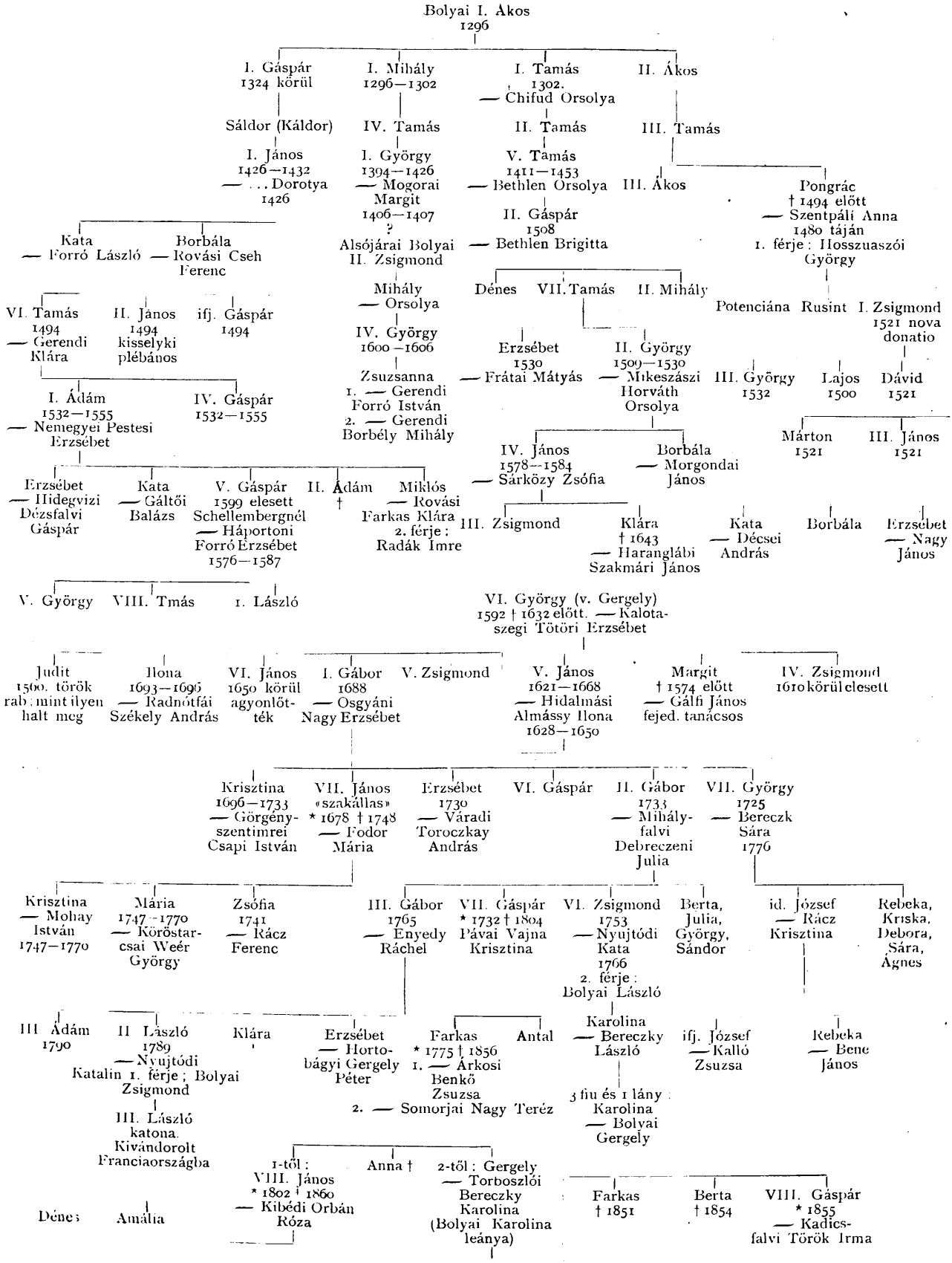
Bolyai I. Ákos
1296
I. Gáspár
1324 körül
I. Mihály
1296—1302
I. Tamás
1302.
— Chifud Orsolya
II. Ákos
Sáldor (Káldor)
IV. Tamás
II. Tamás
III. Tamás
I. János
1426—1432
— ... Dorotya
1426
I. György
1394—1426
— Mogorai
Margit
1406—1407
?
V. Tamás
1411—1453
— Bethlen Orsolya
III. Ákos
Pongrác
† 1494 előtt
— Szentpáli Anna
1480 táján
1. férje: Hosszuaszói
György
Kata
— Forró László
Borbála
— Rovási Cseh
Ferenc
II. Gáspár
1508
— Bethlen Brigitta
Alsójárai Bolyai
II. Zsigmond
Dénes
VII. Tamás
II. Mihály
Potenciána
Rusint
I. Zsigmond
1521 nova
donatio
Mihály
— Orsolya
VI. Tamás
1494
— Gerendi
Klára
II. János
1494
kisselyki
plébános
ifj. Gáspár
1494
IV. György
1600—1606
Erzsébet
1530
— Frátai Mátyás
II. György
1509—1530
— Mikeszászi
Horváth
Orsolya
III. György
1532
Lajos
1500
Dávid
1521
Zsuzsanna
1. — Gerendi
Forró István
2. — Gerendi
Borbély Mihály
I. Ádám
1532—1555
— Nemegyei Pestesi
Erzsébet
IV. Gáspár
1532—1555
Márton
1521
III. János
1521
IV. János
1578—1584
— Sárközy Zsófia
Borbála
— Morgondai
János
Erzsébet
— Hidegvizi
Dézsfalvi
Gáspár
Kata
— Gáltői
Balázs
V. Gáspár
1599 elesett
Schellembergnél
— Háportoni
Forró Erzsébet
1576—1587
II. Ádám
†
Miklós
— Rovási
Farkas Klára
2. férje:
Radák Imre
III. Zsigmond
Klára
† 1643
— Haranglábi
Szakmári János
Kata
— Décsei
András
Borbála
Erzsébet
— Nagy
János
V. György
VIII. Tmás
I. László
VI. György (v. Gergely)
1592 † 1632 előtt. — Kalotaszegi Tötöri Erzsébet
Judit
1560. török
rab; mint ilyen
halt meg
Ilona
1693—1696
— Radnótfái
Székely András
VI. János
1650 körül
agyonlőtték
I. Gábor
1688
— Osgyáni
Nagy Erzsébet
V. Zsigmond
V. János
1621—1668
— Hidalmási
Almássy Ilona
1628—1650
Margit
† 1574 előtt
— Gálfi János
fejed. tanácsos
IV. Zsigmond
1610 körül elesett
Krisztina
1696—1733
— Görgényszentimrei
Csapi István
VII. János
«szakállas»
* 1678 † 1748
— Fodor
Mária
Erzsébet
1730
— Váradi
Toroczkay
András
VI. Gáspár
II. Gábor
1733
— Mihályfalvi
Debreczeni
Julia
VII. György
1725
— Bereczk
Sára
1776
Krisztina
— Mohay
István
1747—1770
Mária
1747—1770
— Körösfarcsai Weér
György
Zsófia
1741
— Rácz
Ferenc
III. Gábor
1765
— Enyedy
Ráchel
VII. Gáspár
* 1732 † 1804
Pávai Vajna
Krisztina
VI. Zsigmond
1753
— Nyujtódi
Kata
1766
2. férje:
Bolyai László
Berta,
Julia,
György,
Sándor
id. József
— Rácz
Krisztina
Rebeka,
Kriska,
Debora,
Sára,
Ágnes
III. Ádám
1790
II. László
1789
— Nyujtódi
Katalin
1. férje; Bolyai
Zsigmond
III. László
katona.
Kivándorolt
Franciaországba
Klára
Erzsébet
— Hortobágyi Gergely
Péter
Farkas
* 1775 † 1856
1. — Árkosi
Benkő
Zsuzsa
2. — Somorjai Nagy Teréz
Antal
Karolina
— Bereczky
László
3 fiu és 1 lány:
Karolina
— Bolyai
Gergely
ifj. József
— Kalló
Zsuzsa
Rebeka
— Bene
János
Dénes
Amália
1-től:
VIII. János
* 1802 † 1860
— Kibédi Orbán
Róza
Anna †
2-től: Gergely
— Torboszlói
Bereczky
Karolina
(Bolyai Karolina
leánya)
Farkas
† 1851
Berta
† 1854
VIII. Gáspár
* 1855
— Kadicsfalvi Török Irma

A FELSŐLENDVAI SZÉCHY-CSALÁD.

Második közlemény.

IV. Miklós tárnokmester elsőszülött fia, III. János abban a két, 1403. november 5-én és 19-én kelt oklevélben fordul elő először, amelyekben Zsigmond király a zalai pártütők birtokait atyjának és fiainak adományozta. 1419-ben testvéreivel együtt ő is beleegyezik abba, hogy atyja Kesző (Dunakeszi) birtokát elcserélje Garai Miklós nádor Szentmárton nevű birtokával.[111] 1425-ben is, amikor Zsigmond Garai Miklós nádort és nejét Lánzsér vára, valamint tartozékainak birtokában megerősíti, szintén ott látjuk testvérei társaságában.[112] Zsigmond király még atyja életében, 1429-ben Szenterzsébetet (Zalában) és Csatár részeit adományozta neki.[113] 1432-ben Tamás testvérével együtt nagybátyja, II. Herczeg Péter özvegyével egyezkedik.[114] A közpályára 1438-ban lépett, midőn Vas és Zala vármegyék főispánja lett. Kétségtelen, hogy III. Jánost Albert király még 1438 évelején nevezte ki Vas és Zala vármegyék főispánjává, de a főispáni széket csak 1438. április 18. után foglalhatta el, mert a zalavári konvent ekkor Gersei Pethő Lászlót és Pethőt még mint e két vármegye főispánjait iktatja be Tátika birtokába ;[115] de szeptember 5-én már Zalavármegye főispánjaként szerepel.[116] Albert halála után († 1439. okt. 27.) Erzsébet özvegy királyné, aki az ország kormányát magához ragadta, Széchy Jánoson kívül ennek testvéreit is megbízta Vas és Zala vármegyék kormányzatával. 1439. december 27-én Óbudáról Vas vármegye alispánjaihoz és szolgabíráihoz intézett leiratában Széchy Jánost, Tamást és Miklóst — többek között — Vas és Zala vármegyék főispánjának nevezi.[117]

A testvérek közül János volt a legnépszerűbb. Köréje csoportosultak Erzsébet királyné hívei Vas és Zala vármegyékben. Midőn Erzsébetnek 1440. február 22-én Komáromban fia született, úgy volt elhatározva, hogy az uralkodói jogokat fia, László nevében ő fogja gyakorolni. A Széchy-család tagjai önzetlenül hozzá csatlakoztak. Midőn azonban a rendek többsége Ulászlót ismerte el magyar királynak, Széchy Jánosra hárult a súlyos feladat, hogy Vas és Zala vármegyék hűségét Erzsébet királyné részére biztosítsa. A királyné hű szolgálataiert 1440. október 7-én Márványkő várát adományozta neki, melyet a Gersei Pethő testvérektől vett el.[118] Ez alkalommal Széchy Jánost étekfogómesterének, Vas és Zala vármegyék főispánjának címezi.

Hunyadi János és Ujlaki Miklós időközben Szekszárdnál Garai László és társai fölött fényes győzelmet aratott. Erre a dunántúli vármegyék is Ulászlónak fogadtak hűséget. I. Ulászló, aki a kiengesztelődés terére lépett, 1441. április 9-én a Körmend melletti táborban több Széchy Jánossal tartó zalai nemesnek megkegyelmezett,[119] de neki távoznia kellett a két vármegye éléről. Hunyadi Jánosnak kormányzóvá történt megválasztása után főtörekvése a pártviszályok megszüntetése és a kibékülés volt. Ez a nemes törekvése lehetővé tette, hogy a Széchyek visszakapják korábban viselt méltóságaikat. Mikor az országos rendek Buda várát Hunyadi János kormányzónak átadván, Héderváry Imrét — a vár előbbi őrzőjét — felmentik eddigi tisztsége alól, az erről 1447. szeptember 20-án kiállított oklevél Széchy Jánost is felsorolja Tamás nevű fivérével együtt a megjelentek között.[120] 1448 április 26-án Széchy János Rozgonyi Jánossal együtt Zala vármegye főispánja ; alig néhány hét mulva, az 1448. május

[111] Bártfai-Szabó L. i. m. 145.
[112] Sopron vm. oklt. II. 93.
[113] Zala vm. oklt. II. 459—460.
[114] U. o. II. 476—477.
[115] U. o. II. 493—496.
[116] Holub i. m. I. 466.
[117] Magyar Nemzeti Múzeum lt. Törzsanyag.
[118] Orsz. Levt. Dl. 13.585.
[119] Zala vm. oklt. II. 507.
[120] Héderváry-oklt. I. 251.

20-án tartott pesti országgyűlésen Miklós és Tamás testvéreivel együtts zintén mint Vas és Zala, továbbá Komárom vármegyék főispánja vesz részt. Zala vármegye főispánja 1450. augusztusában is.[121] 1453. június 6-án[122] és 1454. május 5-én is Vas és Komárom vármegyék főispáni székében találjuk.[123]

Mátyás király uralkodásának első évében, az 1458. évi országgyűlés eloszlása után, az elégületlenek Garai László vezetése alatt, akit a király megfosztott a nádorságtól, szervezkedni kezdtek. Az elégületlenek, akikhez Széchy János veje, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, szlavon bán, és főleg egyes dunántúli urak csatlakoztak, 1459. február 17-én Németújvárott gyűltek egybe, ahol a magyar trónt III. Frigyes császárnak ajánlották fel. Ezen az összejövetelen résztvett Széchy Miklós is, akit az elégületlenek, már korára való tekintettel is, megkülönböztetett tisztelettel vettek körül. A határozatot aláíró főurak között mint Zala vármegye főispánja Garai László nádor után következett.[124] Mátyás hadai csakhamar legyőzték a pártütőket. A király a megbékélt Ujlaki János vajdát és pártjait 1459. július 30-án kelt levelében biztosította kegyelméről.[125] Széchy János azonban végképpen eltűnik a közéletből, többé nem esik szó róla.

Széchy III. Jánosnak két leánya volt: Borbála és Dorottya. Borbála 1457 körül ment férjhez Monyorókeréki Ellerbach Bertoldhoz, aki 1462—64-ben Veröce vármegye főispánja, 1465—67-ben erdélyi vajda, székely ispán, 1469-ben Vas vármegye főispánja. Férjének 1471. június 18-a előtt bekövetkezett halála után ő fejezte be a pálosrend letelepítését Monyorókerék környékén.[126] IV. Sixtus pápának Monyorókeréki Ellerbach Bertold örökösei és Enyingi Török Ambrus között keletkezett peres ügyben 1479. január 2-án kiállított bullájából kivehetőleg ekkor még életben volt.[127]

Dorottya Ujlaki Miklós, 1438—1471. macsói, 1449. horvát-szlavon, 1459—66. szlavon bán és 1441—65. erdélyi vajda, neje volt. Férjével, valamint ennek Lőrinc nevű fiával együtt 1471. január 7-én a veszprémi káptalan előtt kölcsönös örökösödési szerződést kötött Széchy IV. Miklós fiával, VII. Miklós királyi főlovászmesterrel. Ennek megkötése után Ujlaki Miklós, mint Thelchak (Teočak) örökös ispánja, Ozora ura és macsói bán, 1471. február 14-én Rahowcza (Raholcza) várában végrendelkezett. A végrendeletben különösen kifejezésre jutott felesége, Széchy Dorottya iránti ragaszkodása, akinek — úgy látszik — jelentékeny része volt a szerződés létrejövetelében. Mátyás király őt, hogy ingadozó hűségét megszilárdítsa, az 1471. szeptember elejére egybehívott országgyűlés megnyitása előtt Bosznia kormányzójává nevezte ki és a királyi címmel is felruházta. Mikor még ez év őszén Jajcza várában megkoronáztatta magát, Dorottya asszonynak is kijutott abból az ünneplésből, amelyre férje oly régen vágyott. Ujlaki Miklós az 1477. év folyamán húnyt el. 1477. február 6-án még Ujlak várában keltezi tiszttartójához, Surányi Jánoshoz intézett utasításait. 1477. november 23-án Széchy Dorottya már mint özvegye tiltakozik a budai káptalan előtt, hogy fia, Lőrinc, Dudar és Tinnye birtokokat, úgyszintén a kenesei szőlőket (Veszprém megyében) elidegenítse vagy elzálogosítsa. A kenesei szőlők miatt hosszadalmas per folyt, egyfelől Dorottya asszony, másfelől Kinizsi Oszváld között. Ebben az ügyben az érdekeltek 1495. május 5-én jelentek meg II. Ulászló király előtt. Akkor már súlyos anyagi gondjai voltak. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, kincstárnok, a király utasítására 1494. december 16-án egyszáz forintot utalt ki számára segély címén.[128]

IV. Miklós tárnokmester második fiát, I. Istvánt elsőízben az 1403. november 5-én kelt adománylevélben említik. Atyjának 1419. évi cseréjéhez is hozzájárult.[129]

A harmadik testvér, VI. Miklós, szintén az 1403. évi adománylevélben fordul elő először. Önállóan alig szerepel. Látjuk az 1419. évi birtok-

[121] Zala vm. oklt. II. 536., 539., 548.
[122] Nemzeti Múzeum lt. Törzsanyag.
[123] Hazai Okmt. IV. 380—381.
[124] Kaprinay: Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, II. 249.
[125] Károlyi-oklt. II. 326.
[126] Turul, 1940. 31—35.
[127] Veszprémi püspökség római oklt. III. 253—254,

[128] Bártfai-Szabó i. m. 260. — Orsz. Levt. Dl. 17,162. és 17,994. — Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III. 340. 357. — Collectio Kaprinayana. Tomi in Qu. I. Pag. 79. — Thallóczy Lajos: Jajcza. 49,108.
[129] Zala vm. oklt. III. 316—317. — Bártfai-Szabó i. m. 145.

cserénél ; 1428-ban pedig atyjával és János bátyjával együtt őt is eltiltják Bernáldfölde nevű birtok elfoglalásától.[130] továbbá amikor testvérei : János és Tamás 1432-ben Széchy Herczeg Péter özvegyével egyezkednek, ő is kötelezettséget vállal az özvegy eltartására.[131] Még Albert király nevezte ki főispánná. Egy 1439. július 21-én kelt oklevél szerint nevezett testvéreivel Zala, 1439. október 4-én Vas és 1439. december 27-én, ismét testvéreivel együtt, Vas és Zala vármegyék főispánja ;[132] 1448. május 20-án a pesti országgyűlésen János és Tamás testvéreivel együtt mint Vas, Zala és Komárom vármegyék főispánja jelent meg. 1450. június 9-én Komárom vármegye főispánja. 1457-ben Marczali Istvánnal együtt töltötte be a főispáni méltóságot Zalában.[133] Neje Vereskői és Óvári Wolfart (Wolfurt) Zsuzsanna (Suskó), Monyorókeréki Elderbach (Ellerbach) Burkard özvegye, akitől egyetlen fia, VII. Miklós született. Feleségének halála után Wolfart Pál özvegyének második férje, Szentgyörgyi és Bazini György gróf a Wolfart-család összes birtokait magához ragadta. Széchy VI. Miklós, hogy zsengekorú fia érdekeit megvédje, Wolfart Zsuzsannának első házasságából származó fiával, Elderbach Bertolddal együtt 1450 előtt pert indított ellene és fiai ellen. Ez a per csak harminc év múltán, az 1481-ben létrejött egyességgel ért véget.[134]

IV. Miklós tárnokmester negyedik fia, György, csupán Zsigmond király 1403. november 19-én kelt adománylevelében fordul elő.[135]

Ötödik fia II. Tamás, 1403. november 19. után születhetett, mert Zsigmond királynak ezen a napon kelt adománylevelében még nem fordul elő. Elsőízben az 1419. évi cserelevélben szerepel.[136] 1429-ben testvéreivel együtt Szenterzsébet és Csatár birtokokat kapta adományba. 1432-ben pedig János bátyjával együtt, családja megbízásából ő is egyezkedik Széchy Herczeg Péter özvegyével.[137] Mint udvari vitézt Zsigmond király megbízta, hogy a görög császárnak a baseli zsinatra utazó követétől elrabolt értéktárgyakat, lovakat és készpénzt, melyeket Gersei Pethő László, Vas és Zala vármegye főispánja összeszedetett, a királyhoz szállítsa. Széchy Tamás, miként ezt Zsigmond 1434. augusztus 6-án Ulmban kelt elismervénye tanusítja, eleget tett a király parancsának.[138] Zsigmond halála után II. Tamás a királyi udvarban maradt és 1438-ban már a királyné kincstartója volt.[139] Albert király még 1439-ben testvéreivel, Jánossal és Miklóssal együtt Zala vármegye főispánjává nevezte ki. Ezt a méltóságot a király halála után is megtartotta, de emellett továbbra is megmaradt a királyi udvarban.[140] 1439. december 27-én Erzsébet özvegy királyné testvéreivel együtt őt is Vas és Zala vármegyék főispánjának címezi.[141] Ugyanakkor, méltányolván szolgálatait, a Göd birtokához tartozó szigetet, amelyet Zsigmond király tőle kárpótlás nélkül elvett, visszaadta neki.[142] Mint az özvegy királyné egyik legféktelenebb híve, 1440-ben tömérdek kárt okozott azoknak, akik I. Ulászlónak fogadtak hűséget. Az ő nevéhez fűződik Budafelhévíz városának 1440. év őszén történt felgyújtása és kirablása is.[143] A várnai vereséget (1444. nov. 10.) követő országos fejetlenség lehetővé tette, hogy a főispáni széket Komárom vármegyében ismét elfoglalja. 1444. december 4-én Komáromban kelt levelét, melyet a bakonybéli apáthoz intézett, mint Komárom vármegye főispánja írta alá.[144] Hunyadi János kormányzóvá történt választása után nem viselt köztisztséget. Mikor panaszára Pálóczi László országbíró 1446. szeptember 26-án a váradi káptalant kiküldötte, hogy Losonczi István ellen vizsgálatot tartson, úgy az országbírói rendeletben, mint a káptalan

[130] Bakonybéli regeszták a XV. század első feléből. Tört. Tár, 1903. évf. 362. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 466–467.

[131] Zala vm. oklt. II. 476.

[132] Holub i. m. I. 466. — Csánki i. m. II. 860. — M. N. M. lt.

[133] Zala vm. oklt. II., 539. — Hazai okmt. III. 391.— Holub i. m. I. 468.

[134] Turul, 1940. LIV. 30—31.

[135] Zala vm. oklt. II. 317.

[136] Bártfai-Szabó i. m. 145.

[137] Zala vm. oklt. II. 476.

[138] U. o. II. 482–483.

[139] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört., VIII 507.

[140] Holub i. m. I. 466. — Zichy-okmt. VIII. 673

[141] M. N. M. lt.

[142] Bártfai-Szabó i. m. 178.

[143] Horváth Mihály : Magyarország tört. II. 545. Rupp Jakab : Budapest Helyr. Tört. 54.

[144] Hazai Okmt. IV. 338. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 512.

nak október 31-én tett jelentésében Széchy Tamást csupán magnificusnak címezik.[145]

Széchy Tamás, miként testvérei, a nyugati igazodás híve volt. Mikor azonban a gyermek László király kiadása érdekében III. Frigyessel megindított tárgyalások meghiusultak s a növekvő bizalmatlanság Hunyadi Jánost egy új király keresésére késztette, ekkor ő is felajánlotta szolgálatait a kormányzónak. Hunyadi János Frangepán Istvánt és Lasocki Miklóst küldte V. Alfonz aragoniai, nápolyi és sziciliai királyhoz, aki 1447. december 11-én Bariban kelt levelében értesítette Széchy Tamást a tárgyalásokról.[146] A tárgyalások folyamán némi közeledés jött létre a kormányzó és a Széchy-testvérek között. Az 1448 május havában tartott pesti országgyűlésen Tamás, János és Miklós testvéreivel együtt már mint Zala, Vas és Komárom vármegyék főispánja vett részt.[147] Mikor Hunyadi János a törökök ellen élet-halálharcot folytató Skander bég segítségére sietett, László nevű testvérével ő is hadaihoz csatlakozott és az 1448. október 18—19-én Rigómezőn vívott csatában hősiesen küzdve elesett.[148]

II. Dénes, IV. Miklós tárnokmester hatodik fia, szintén az 1419. évi birtokcserénél tűnik fel először.[149] Úgy Zsigmond király 1425. jún. 9-én kelt megerősítőlevelében, mint III. János bátyja részére 1429. jan. 2-án kiállított adománylevélben, végül a Széchy Herczeg Péter özvegyével kötött egyezségről szóló hiteles helyi kiadványban őt is felsorolják testvérei között.[150] Egyházi pályára lépett. 1437-ben már nyitrai püspök.[151] Kelemen győri püspök halála után lépéseket tett a győri püspökség elnyerésére, sőt 1438. okt. 19-én felszólította János győri őrkanonokot, hogy, mivel a megüresedett győri püsköségre ő van kijelölve, a soproni kerületben a tizedet hűségesen szedje be. Albert király, akinek, úgy látszik, más jelöltje volt, 1439. jan. 25-én Boroszlóból kelt rendeletében megparancsolja a soproni polgároknak, hogy Széchy Dénes nyitrai püspöknek, aki tudta és beleegyezése nélkül rendelkezett a győri püspökség jövedelmeivel, a tizedet ne adják át. Időközben azonban IV. Jenő pápa 1439. jan. 8-án a sokkal gazdagabb egri püspökségre helyezte át.[152] Ugyanebben az évben december 18-án pedig bíbornokká nevezte ki.[153] Pálóczi György esztergomi érseknek 1439. október havában bekövetkezett halála után Erzsébet özvegy királyné Rozgonyi Simon veszprémi püspök ellenében az esztergomi érseki székbe emelte.[154] Testvéreivel, valamint unokatestvérével, Garai Lászlóval együtt a legnagyobb odaadással támogatta az özvegy és az utószülött László érdekeit. 1440. máj. 15-én a rendek hozzájárulása nélkül Székesfehérvárott megkoronázta a kis Lászlót ; de elment az I. Ulászló által egybehívott rákosi országgyűlésre is. Az általános közhangulat nyomása alatt kénytelen volt meghódolni, és júl. 17-én ő koronázta meg I. Ulászlót ; de arra való hivatkozással, hogy hűségesküjét kikényszerítették tőle, kevéssel utóbb.[155] visszatért Erzsébet és fia László táborába. Erzsébet hirtelen halála (1442. dec. 19.) után egyike volt azoknak, akik az ellentétek kiegyenlítésére törekedtek. A várnai csatavesztés után már I. Ulászló híveivel, Hédervári Lőrinc nádorral, Mátyás veszprémi püspökkel, Ujlaki Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdákkal együtt hívta egybe a rendeket az 1445. húsvét utáni első vasárnapon tartandó országgyűlésre. Addig is a nádorral, az országbíróval és a két erdélyi vajdával együtt gyakorolta a kormányhatalmat. Az országgyűlés után tagja volt annak a küldöttségnek, mely III. Frigyestől a gyermek király kiadását kérte.[156] Mikor Hunyadi János V. Alfonz aragoniai királynak ajánlotta fel a magyar koronát, ebben az ügyben az 1447. év második felében megindított tárgyalásokról a király Frangepán István

[145] Bánffy Oklt. I. 655—658.

[146] Frangepán-család oklt. I. 358. — Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III., 294.

[147] Zala vm. oklt. II. 539.

[148] Horváth M.: Magyarország tört. II. kiad. III. 20. — Fraknói V.: A Magyar Nemzet Tört. IV. 96. — Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III., 295.

[149] Bártfai Szabó i. m. 145.

[150] Sopron vm. oklt. II. 93. — Zala vm. oklt. II. 467., 476.

[151] Gams: Series Episc. Eccl. Cath. 375.

[152] Házi i. m. I. 3., 178., 180—181. — Gams i. m. 367.

[153] Smitth Miklós: Episc. Agr. II. 33. — Memoria Basilicae Strigoniensis, 77.

[154] Smitth i. m. II. 33. — Veszpr. pp. római oklt. III. LXXVI. lap (bevezetés).

[155] Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III. 269., 273.

[156] Zala vm. oklt. II. 524. — Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III. 294.

útján értesítette.[157] Ezekben az években az egyházi ügyek is nagyon lekötötték. V. Miklós pápa még 1447. nov. 25-én megbízta a dömösi monostornak pálos perjelséggé leendő átalakításával[158]; 1449. márc. 17-én pedig felhívta, hogy néhány magyarországi és a hozzátartozó részekben fennálló bencés monostort személyesen, vagy mások útján vizsgáljon meg és a szükséghez képest reformálja azokat. 1452. ápr. 23-án újból utasítja, hogy ahol eddig nem gyakorolta egyházhatósági jogát, mint prímás és az apostoli szentszék követe, Magyarországon és a hozzátartozó részekben gondoskodjék a szükséges reformok keresztülviteléről, és erre nézve teljhatalommal ruházta fel.[159]

Széchy Dénes főtörekvése ebben az időtájban az esztergomi bazilika felépítése volt. Kérésére V. Miklós pápa 1449. ápr. 23-án megengedte, hogy az érseki tartományban a világi papságra és a szerzetesekre 2000 aranyat vethessen ki. Bár a fizetési kedv gyenge volt, a nagy mű két év leforgása alatt mégis elkészült, a azt 1453-ban Szent Márton ünnepét követő vasárnapon felszentelte.[160] V. Miklós pápa 1452. márc. 24-én kelt bullájával, V. László előterjesztésére, aki római tartózkodása alatt Széchy Dénes hű szolgálatait a pápa előtt különösen kiemelte, a magyar prímás apostoli szentszék született követének címét és jogát megerősítette mindazokra a tartományokra kiterjedőleg, amelyek valaha a magyar szentkorona alá tartoztak.[161] Mikor III. Frigyes császár 1452. szept. 1-én kiadta V. Lászlót, Széchy Dénes is a hódoló küldöttséghez csatlakozott. 1453. okt. 28-án ő koronázta meg Prágában. V. Lászlót cseh királlyá, mert a prágai érsek kelyhes lévén, nem végezhette a koronázási szertartásokat.[162]

Amikor a fenyegető török veszedelem az udvari párt és a Hunyadi-ház híveit közelebb hozta egymáshoz, az 1455. máj. 26-án Budán egybegyűlt egyházi és világi főurakkal az ország rendeit Győrbe tanácskozásra hívta egybe. A június havában megtartott győri gyűlésen megjelent Kapisztrán János is, aki a törökök elleni keresztes hadjáratra buzdította az egybegyűlt rendeket.[163] A pártoskodó főuraktól magárahagyott Hunyadi János Kapisztrán kereszteseivel 1456. júl. 21—22-én fényes győzelmet aratott a törökökön. Erről Széchy Dénes, aki Hunyadi János küzdelmeit mindenkor különös figyelemmel kísérte, úgy III. Calixtus pápát, mint a velencei doget tudósította.[164] Hunyadi János fiainak és a család híveinek 1457. március havában történt elfogatása után Vitéz János püspök Széchy Dénes prímás őrizete alá került. V. Lászlónak 1457. nov. 23-án bekövetkezett halála után Carvajal János bíboros pápai követ, aki sikeresen támogatta Szilágyi Mihály tevékenységét, Széchy Dénest is megnyerte Mátyás jelöltségének. Azon a szentmisén, amelyet 1458. jan. 23-án bemutatott, megjelentek mindkét párt vezérférfiai, mintegy szentesítve a Mátyás királlyá választása érdekében közöttük létrejött megállapodásokat. Mátyás uralkodásának első évében, mikor az elégületlenek: Garai László, Szilágyi Mihály és Ujlaki Miklós, egymás támogatására szövetkeztek és III. Frigyesnek ajánlották fel a magyar trónt, Mátyás erről idejekorán értesülvén, 1459. jan. második felében egybehívta az egyházi és világi főurakat, hogy megtudja, kikre számíthat. Ekkor Széchy Dénessel 12 főpap jelent meg Buda várában. Az egybegyűltek ünnepélyes esküvel megerősített nyilatkozatban tettek tanúságot hűségükről és ragaszkodásukról s ezt 1459. február 10-én okiratba foglalták.[165]

Széchy Dénes életének utolsó éveiből még a következőket említjük: 1460-ban beiktatják Komárom várának birtokába, amelyet 1456-ban 8000 frt.-ért V. László király zálogosított el neki.[166] Gergely milkói püspöknek 1462-ben javadalmaitól történt megfosztása után a bakonybéli apátság kormányzója lett, és ezt a tisztét még 1464.

[157] Frangepán-cs. oklt. I. 358.

[158] Veszprémi püsp. róm. oklt. III. 132.

[159] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. III. 514—515., 524.

[160] U. o. XII./B. 29. — Török János: Magyarország Primása. I. 97.

[161] Török János i. m. I. 94.; II. 65.

[162] Hóman—Szekfű i. m. I. kiad. III. 301—303.

[163] Zichy Okmt. IX. 498—499. — Hóman Szekfű i. m. I. kiad. III. 310—311.

[164] Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklt. 213—219.

[165] Hóman - Szekfű i. m. I. kiad. III. 320. — Fraknói Vilmos: A magyar nemzet tört. IV. 195. Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon III. 124. — Fessler A.: Die Geschichten der Ungern. V. 41.

[166] Zichy okmt. X. 114. — Csánki i. m. III. 487.

júl. 1-én is gyakorolja.[167] 1464. márc. 29-én ő koronázta meg a III. Frigyestől visszaszerzett szent koronával Székesfehérvárott Mátyás királyt. Néhány nap mulva (ápr. 3-án) pedig elsőnek ő írta alá azt az okiratot, amelyben a Székesfehérvárott egybegyűlt egyházi és világi főurak a III. Frigyes és Mátyás között kötött békét megerősítették[168]. Kérésére 1464. jún. 12-én II. Pius pápa az esztergomi érsek és a magyar prímás jogait, kiváltságait, egyházhatósági felsőbbségét megerősítette.[169] 1465. febr. 1-én húnyt el.[170] Történetíróink szerint magas kort ért el. Minthogy azonban sem ő, sem idősebb testvére, Tamás 1403-ban még nem volt életben, halálakor legfeljebb 60—61 éves lehetett.

II. László, IV. Miklós tárnokmester legfiatalabb fia, akivel Zsigmond király 1429. jan. 2-án kelt adománylevelében találkozunk elsőízben, a[171] Rigómezőn 1448. október 18—19-én vívott csatában élete virágjában elesett.

VI. Miklós egyetlen fia, VII. Miklós 1450-ben még zsenge korban (in tenera aetate) volt. A következő évben mostohatestvérével, Monyorókeréki Ellerbach Bertolddal együtt Vöröskő, Óvár és Sárfenék várak tartozékainak birtokába iktatják.[172] 1469. júl. 1-én ő és neje, Zederich Dorottya II. Pál pápától azt a kiváltságot kapja, hogy gyóntatójukat szabadon választhatják.[173] Ebben az évben lépett közpályára. Mátyás király 1469. szept. 13-án kelt oklevelének záradékában, mint királyi főlovászmestert sorolja fel a méltóságok között.[174] Ezután csakhamar átvette a főispáni méltóságot Vas vármegyében mostohatestvérétől, Monyorókeréki Ellerbach Bertoldtól. 1470. ápr. 3-án Vas- és Zala vármegye főispánja, egyúttal királyi főlovászmester.[175] Mátyás király ugyanez évi dec. 5-én kelt oklevelének záradékában csak mint királyi főlovászmester szerepel. Ezt a méltóságot 1471. febr. 25-én is betöltötte. 1471. aug. 1-én ismét Zala vármegye főispánjaként említik.[176] Ugyanebben az évben a veszprémi káptalan előtt kölcsönös örökbefogadási szerződést kötött unokatestvérének, Széchy Dorottyának férjével, Ujlaki Miklós macsói bánnal.[177]

Még az 1470. év folyamán több meghitt emberével bepanaszolta Rómában Szlavóniai Imre ciszterci rendi szerzetest, hogy a szentgotthárdi apátságot sokban megkárosította. II. Pál pápa ebben az ügyben a veszprémi és a csanádi püspököket küldte ki bírákul.[178] 1472-ben vette kezdetét Dömötör győri püspök és a káptalan által ellene indított tizedper, mely két évtizedig elhúzódott. Ugyanis a belmurai (Muraszombat) kerületben jobbágyainak a tizedek fizetését megtiltotta. IV. Sixtus pápa a vizsgálat megtartásával a veszprémi püspököt és a székesfehérvári prépostot bízta meg.[179] Alig néhány év mulva ismét foglalkoztatja a római szentszéket. A pápa 1474-ben Széchy Miklós és Lotombergi (Lothombergh) Swampek (Swampeck) György perében bírákul a veszprémi olvasó kanonokot és a budai főesperest küldte ki.[180]

Az 1477—1479. években nagyanyja, Garai Miklós leánya, Ilona után őt megillető leány negyed kiadása végett indított keresetet.[181] 1481-ben legidősebb fiával, VIII. Miklóssal megjelenvén Báthori István országbíró előtt, a többi, névszerint felsorolt gyermekei nevében is, János és Zsigmond Szentgyörgyi és Bazini grófokkal az Óvár, Vöröskő és Sárfenék várak birtokáért folytatott perben kiegyezett olykép, hogy utóbbiak 3000 aranyforint megfizetésére és négy ezüst tál átadására kötelezték magukat.[182] Ezzel az egyességgel egy, az 1450. esztendő óta folyt per ért véget.

Mátyás király halála után Széchy VII. Miklós is azokhoz a dunántúli és délvidéki urakhoz csat-

[167] Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 160., 526.

[168] Házi i. m. I. 5. 85.

[169] Török János i. m. II. 73—74. — Veszprémi püspökség római oklt. III. 173—174.

[170] Török J. i. m. I. 105. — Memoria Basilicae Strigoniensis. 80.

[171] Zala vm. oklt. II. 459—461.

[172] Sopron vm. oklt. II. 350., 364., 366.

[173] Veszpr. püsp. róm. oklt. III. 213. A pápai bullában nejeként feltűntetett Zederich Dorottya tévedés lehet, mert Alsólendvai Bánffy Pál leányától, Borbálától született legidősebb fia: Miklós 1471. január 7-én már életben volt. Bártfai Szabó i. m. 260.

[174] Gr. Teleki i. m. XI. 393.

[175] Holub i. m. I. 470.

[176] Zichy okmt. XI. 534. — Alsó-Szlavóniai Okmt. 205.

[177] Bártfai Szabó i. m. 260.

[178] Veszprémi püspöks. római oklt. III. 204.

[179] U. o. III. 219. — Tört. Tár, 1899. 5.

[180] U. o. III. 224.—225. Swampek György Szentgyörgyvárát bírta Zalában. Csánki i. m. III. 16., 182.

[181] O. L.: Dl. 18,145. és 18,297.

[182] Sopron vm. oklt. II. 534.

lakozott, akik unokaöccse, az elbízakodott és garázda Uljaki Lőrinc vezérlete alatt Budára vonultak, ahol 1490. jún. 12-én a trónkövetelő Corvin Jánossal megkötötték az alkut.[183] Corvin János ügyének bukása után egyidőre félreállt ugyan, de mikor a másik trónkövetelő, Miksa római király zsoldosaival egészen Székesfehérvárig nyomult, Margit leányának férjével, Kövendi Székely Jakabbal, ennek testvérével Miklóssal, továbbá unokatestvéreivel, Kanizsai Istvánnal és Jánossal szövetkezve, úgy ezeknek, mint mostohatestvére fiainak, Monyorókeréki Ellerbach Istvánnak és Jánosnak fegyvereseivel a Dunántúlon II. Ulászló híveinek birtokait pusztította és a Gersei Pethők várait : Márványkőt (Vas vm.) és Kemendet (Zala vm.) elfoglalta. Ám nem sokáig garázdálkodhattak, mert II. Ulászló vezérei : Kinizsi Pál, Báthori István és Geréb Péter csakhamar visszafoglalták Miksa hódításait. II. Ulászló 1490. dec. 30-án a hűtlen Széchy Miklós budai házát, továbbá a pestmegyei Szecső (Sződ) és Göde (Göd) birtokait Losonczi Lászlónak adományozta.[184] Utóbb azonban a király megbocsátott neki ; Gersei Pethő Miklós és János pedig 1492. márc. 15-én Báthori István országbíró előtt Kemend és Márványkő váraik visszafoglalása alkalmával szenvedett káruk megtérítéséről nagylelkűen lemondtak.[185]

Utolsó éveiben sok gondot okozott neki az ellene folyó tizedper. Bár mindent elkövetett, hogy a döntést késleltesse, attól kezdve, hogy az erélyes Erdődi Bakócz Tamás foglalta el a győri püspöki széket, be kellett látnia, hogy ily hatalmas ellenféllel szemben nem sokra megy. Ismételt felebbezései következtében az ebben az ügyben a veszprémi püspök megbízásából eljáró Csepely Benedek és Miley (Mileji) János kanonokok a győri püspöknek és a káptalannak adtak igazat. Széchy Miklós ekkor újból a pápához felebbezett ; de nemsokára meghajolt az előbbi ítélet előtt, s ezt Angelo ortei püspök, a római szentszék követe, meghatalmazása alapján megerősítette. Ugyanekkor a győri püspök és a káptalan arra kérték a pápát, hogy a per folyamán felmerült költségek és az elszenvedett károk megállapítására bírákat nevezzen ki. Mire azonban Rómában erről határoztak, Széchy Miklós meghalt. VI. Sándor pápa 1494. máj. 13-án az esztergomi, veszprémi és fehérvári prépostok által felbecsülendő károk megtérítését már örököseinek teszi kötelességévé.[186]

VII. Miklósnak Alsólendvai Bánffy Borbálától öt gyermeke született : VIII. Miklós, II. István, III. Tamás, Erzsébet és Margit.

VIII. Miklós elsőízben annál az örökösödési szerződésnél jön elénk, amelyet nagynénje ennek férje, Ujlaki Miklós bán atyjával kötött 1471. jan. 7-én.[187] Báthori István országbírónak Sarád (Csanád vm.) birtok ügyében 1479. dec. 16-án kelt oklevelében is meg van nevezve másik két fiútestvérével együtt.[188] Úgyszintén 1481-ben, atyjának a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal történt kiegyezése alkalmával.[189] Önállóan 1494. máj. 6-án, amikor már atyja már aligha volt életben, szerepel először, amikor egy Csebi Pogány Péterrel, Györggyel és Zsigmonddal fennforgó ügyét választott bírák elhalasztják.[190] Atyja halála után több nagykiterjedésű uradalom birtokába jutott. Minthogy öccse II. István ekkor már nem élt, csupán másik testvérével, a tékozló és kalandokra vágyó III. Tamással kellett megosztoznia. Ez nyomasztó adósságainak fedezésére Felsőlendva és Dobra várának, valamint a hozzá tartozó uradalmaknak felerészét, a Pest, Zala és Veszprém vármegyékben fekvő családi birtokok felerészével együtt 1499-ben 15,000 arany forintért átengedte testvérének, VIII. Miklósnak, akinek ezeken kívül még Pozsega, Nógrád, Győr, Gömör és Kraszna vármegyékben is voltak birtokai, úgyhogy az 1498. évi országgyűlés a bandérium tartására kötelezett főurak közé sorozta.[191] Mikor II. Ulászló király, tekintettel arra, hogy a török hadak Jajczát fenyegetik és az erősen megrongált vár helyreállításához szükséges pénzzel nem rendelkezik, Budára hívta egybe az egyházi és világi főurakat, s tanácsukra és kezességükre 2000 forintot vett kölcsön a Thúz Oszváld zágrábi püspök által a végvárak helyreállítására hagyott alapítványból, az ekkor 11500.

[183] Schönherr Gyula : Hunyadi Corvin János. 138.
[184] Bánffy oklt. II. 289.
[185] Zala vm. oklt. II. 633.
[186] Veszprémi püspöks. róm. oklt. IV., 23–25. – Történelmi Tár, 1904. 169.
[187] Bártfai Szabó i. m. 260.
[188] O. L. Dl. 18,297.
[189] Sopron vm. oklt. II. 534–537.
[190] Iványi Béla : A gróf Teleki-cs. gyömrői lt. 179.
[191] Bártfai Szabó i. m. 313. — 1498 : XXII. tc. 25. §.

máj. 15-én) Budán megjelent főurak között ott látjuk Széchy Miklóst is.[192] Ez volt utolsó közéleti szereplése. Ezután még anyja nővérének, Alsólendvai Bánffy Dorottyának, Rozgonyi Jánosnénak leányaival perrel támadta meg Bánffy Pál fiát Jánost, hogy adja ki Bolondos (Bolondóc, másként Beczkó, Trencsén vm.), Alsólendva és Lenti várakból és a hozzájuk tartozó uradalmakból, melyek a női ágat is illetik, az ő részüket. Ez a per közel egy évszázadon át tartott és csak Báthori István országbírónak 1589. nov. 28-án kelt ítéletével ért véget.[193]

II. Istvánnal először 1479-ben, másodízben pedig az 1481. évi egyesség megkötése alkalmával találkozunk.[194] Ugyanekkor vele együtt III. Tamást is említik. Utóbbi atyja halálakor még kiskorú volt, s már ekkor féktelen kicsapongó életet folytatott, Miután 1499. júl. 25-én örökrészét eladta bátyjának Miklósnak, nem volt többé otthon maradása. Kalandozásai közben előbb Rodos szigetére, majd Egyptomba hajózott. Kalózok kezébe került, majd sok viszontagság után visszatért hazájába. 1502-ben már itthon volt. Ez év ápr. 24-én és máj. 12-én a Budán összegyűlt rendek között találjuk, akik Erdődi Bakócz Tamás prímást és rokonságát, másfelől Alsólendvai Bánffy Miklós özvegyét és fiát, Jánost a Thúz Oszváld zágrábi püspök hagyományából Jajcza és a többi végvár fenntartására átadott összegek elszámolásáról nyugtatják.[195] Bátyja, VIII. Miklós azonban ellenséges indulattal fogadta a visszatérőt. Mikor rövid idő mulva VIII. Miklós elhúnyt, özvegye azzal gyanusította, hogy meggyilkolta bátyját. Tamás ekkor Erdődi Bakócz Tamáshoz folyamodott, akinek pártfogásával sikerült magát tisztáznia a szörnyű vád alól. Két évig tartó küzdelem után a családi birtokokat is visszakapta. Ugyanekkor Bakócz Tamás testvérévé fogadta és unokahugával, Ágotával jegyezte el, akinek 8000 frt, készpénzt, továbbá 4000 frt. értékű ékszert és kelengyét adott hozományul. Az esküvő után, 1506. jún. 26-án Széchy Tamás Bakócz Tamásnak és családjának a vele szemben gyakorolt sok jótéteményért hálából halála esetére összes birtokait leköti 12,000 frt erejéig.[196] Bakócz Tamás úgylátszik azt hitte, hogy a felsőlendvai uradalmat is époly könnyűszerrel meg fogja szerezni családjának, mint Monyorókeréket az Ellerbachoktól. Ezúttal azonban elszámította magát. Unokahuga Ágota, miután fiút szült, csakhamar elhúnyt. Tamás újból megnősült. Második neje, Ormósdi Székely Miklós leánya: Magdolna új helyzetet teremtett Felsőlendván.[197]

III. Tamás 1512-ben már Vas vármegye főispánja. II. Ulászló király október 6-án kelt parancsának végrehajtását, mellyel meghagyta a soproniaknak, hogy csapataikat Lánzsér vára visszafoglalására állítsák ki, Széchy Tamás főispánra bízta.[198] A következő évtől a fiatal Kanisay Lászlóval tizenkét éven át együtt kormányozta Vas vármegyét. II. Lajos király 1519. febr. 7-én nekik adja Desnicze várát Körös vármegyében tartozékaival.[199] Széchy Tamás, hogy kedvében járjon királyának, Jajcza vára szükségleteire 2000 forintot előlegezett, mire a király 1520. ápr. 2-án Vas és Zala vármegyék ezévi adóját biztosítja neki a kölcsönösszeg erejéig.[200] Ugyanebben az évben máj. 9-én a két főispán szerződést kötött, amelyben kötelezettséget vállaltak, hogy egymást — a királyt kivéve — bárki ellen támogatni fogják.[201] Kevéssel utóbb Báthori István országbíró a Széchyek között Csaba (Pest vm.) birtokáért folyt perben Rimaszécsi Széchy János javára hozott ítéletet, egyúttal felhívta az egri káptalant, hogy Tamás tiltakozásával nem törődve, Széchy Jánost Csaba birtokába vezesse be.[202] Csaba elvesztéséért azonban néhány év mulva bőséges kárpótlást kapott II. Lajos királytól, aki 1524-ben Ostffy

[192] Thallóczy Lajos: Jajcza tört. 145—147. — Lukinich Imre: A Podmaniczky-cs. oklt. I. 347.

[193] Karácsonyi János: Oklevelek a Szentmiklósi és Óvári gr. Pongrácz-cs. levéltárából. Tört. Tár, 1897. 705—706. — Bánffy Dorottyának, Rozgonyi János nejének két leánya volt: Rozgonyi Klára, Egerváry László, majd Kanisay György, és Borbála, gróf Frangepán Mihály felesége.

[194] O. L.: Dl. 18,297. — Sopron vm. oklt. II. 534—537.

[195] Thallóczy i. m. 159., 161—163.

[196] Fraknói Vilmos: Bakocs Tamás prímás birtokszerzeményei. Századok, 1888. 119—120.

[197] O. L.: N. R. A., fasc. 992. 5. Ormósd a drávaparti Friedau szlovén nevének (Ormuš) magyarosított alakja. Tört. Tár, 1905. 257.

[198] Házi i. m. I. 6., 283.

[199] O. L.: Dl. 33,846.

[200] Thallóczy i. m. 286. — O. L.: Dl. 23,360.

[201] Tört. Tár, 1887. 563.

[202] Bártfai Szabó i. m. 313.

László birtokait adományozta neki.[203] Ugyanez év aug. 27-én a király Széchy Tamást a Vas vármegyei főispáni méltóságba, melyet tőle pár hónappal azelőtt elvett, visszahelyezte s egyúttal felhívta Kanisay László főispánt, hogy a főispáni tisztet Széchy Tamással ossza meg.[204] Ennek ellenére II. Lajos király 1525. márc. 31-én a vasvári káptalanhoz intézett rendeletében és a káptalan máj. 1-én kelt hiteles helyi kiadványában Széchy Tamást csupán magnificusnak címezi.[205] Ez az utolsó eddig ismert adat róla. 1526. júl. 13-a előtt húnyt el.[206]

Özvegye, Ormosdi Székely Magdolna 1527. máj. 20. és 1533. szept. 3. között gróf Bethlenfalvi Thurzó Elek kir. helytartó, országbíróhoz ment nőül, akitől két leánya született: Anna és Erzsébet.[207] Második férje már 1542. elején betegeskedett és 1543. jan. 25-én halt meg.[208] Özvegye ettől kezdve közel két éven át viszálykodott Thurzó Ferenc nyitrai püspökkel, akinek csak úgy volt hajlandó a nyitrai várat átengedi, ha Thurzó Elek végrendeletét elfogadja. Az 1544. ápr. 24-én a nyitrai káptalan előtt végbement egyesség értelmében Thurzó Ferenc megelégedett a nyitrai püspökség birtokaival, egyéb jogairól az özvegy és két leánya javára lemondott.[209] Székely Magdolna, amint biztosította Thurzó Elektől született leányai örökségét, még ugyanebben az évben harmadszor is férjhez ment. 1544. aug. 24-én, már Pernstein János (Ioannes a Pernstein et Helfenstein) neje.[210] De harmadik férje alig öt évi házasság után szintén elhúnyt. 1549. jan. 3-án már újból özvegy.[211]

VII. Miklós leányai közül Erzsébet csupán az 1481. augusztus 2-án kelt egyességlevélben fordul elő.[212] Másik leányát, Margitot is ebben az oklevélben sorolják fel elsőízben. Kövendi Székely Jakabhoz ment nőül, aki 1489-ben Radkersburg és Pettau kapitánya, Zágráb vármegye főispánja, 1490-ben pedig Pettau kapitánya és Zala vármegye főispánja. 1504. augusztus 23-án kelt végrendeletében gyermekei gyámjául sógorát, Széchy Tamást jelöli meg. Egy év mulva Székely Miklós és nővérének gyermekei a pozsegai káptalan előtt tiltakoznak amiatt, hogy Széchy Margit elhalt urának, Székely Jakabnak váraiból őket ki akarja rekeszteni.[213]

III. Tamás egyetlen fia, III. István, aki első nejétől, Ágotától született, gyermek- és ifjúkorát Felsőlendván töltötte. Ott volt ekkor mostohaanyjának testvéröccse, Székely Mihály is, mindketten egy tanító felügyelete alatt. Székely Magdolnának 1524. április 2-án anyjához, Ráthóti Gyulaffy Orsolyához intézett levele szerint István éppoly indulatos természetű volt, mint atyja. Ezért Felsőlendván elhatározták, hogy amint atyja Budáról hazaérkezik, László szentgotthárdi apáttal Grácba küldik a német nyelv elsajátítása végett, s hogy megszelídüljön.[214] III. István szereplése 1526-ban kezdődik, midőn a csornai konvent előtt tiltakozik az ellen, hogy néhai atyja egyes családi birtokokat az ő kiskorúsága alatt elidegenített.[215] Okulva nagyatyja kárán, melyet neki és családjának a győri püspökséggel és káptalannal két évtizeden át folytatott viszálykodások okoztak, 1531-ben kérdést intéz a győri káptalanhoz, hogy az általa bérelt belmurai (muraszombati) tizedekért járó 200 frtot hová küldje, kinek fizesse ki.[216] De már a zágrábi egyházmegyéhez tartozó birtokai után esedékes tizedek lefizetése körül bonyodalmak támadtak, mert 1532-ben az egyház a legszigorúbb fenyítéket alkalmazta vele szemben.[217]

Azután, hogy mostohaanyja újból férjhezment, első házasságából született leánya, Széchy Margit örökséget igyekezett biztosítani. E célból I. Ferdinánd parancsára 1533-ban a pozsonyi

[203] Sopron vm. oklt. II. 622—624.
[204] Tört. Tár, 1887. 563.
[205] O. L.: Dl. 24121.
[206] M. N. M. lt. 1526—48. Dr. Ányos Lajos orsz. levt. igazgató úr szíves közlése.
[207] O. L.: N. R. A. fasc. 10: 46 és 996: 7. — Egyháztört. Eml., III. 478., 492. — A Thurzó-család előneve a XVI. században de Bethlehenfalva, Betlemfalva alakban fordul elő. O. L.: N. R. A. fasc. 712: 7. és 11; Dl. 22,949.
[208] Nagy Iván: Magyarország Családai. XI. 204.
[209] Egyháztört. Eml. IV. 341., 347., 351., 354.
[210] O. L.: N. R. A. fasc. 21: 38.
[211] O. L.: N. R. A. fasc. 17: 84.
[212] Sopron vm. oklt. II. 534—537.
[213] Zala vm. oklt. II. 629. — Tört. Tár. 1905. 261., 266—271.; 1897. 521.
[214] Tört. Tár. 1897. 688—689.
[215] M. N. M. lt. 1526—48. Dr. Ányos Lajos orsz. levt. igazgató úr szíves közlése.
[216] Egyháztört. Eml. II. 114.
[217] O. L.: N. R. A. fasc. 68: 52.

káptalan előtt mostohája és közte tárgyalások folytak.[218] 1535. május 14. előtt húnyt el. E napon ugyanis Rimaszécsi Széchy Miklós a jászói konvent előtt úgy a saját, mint testvérei nevében tiltakozik az elhalt Széchy István hagyatékának elfoglalása ellen s egyben bejelenti igényét Széchy István összes váraira, várkastélyaira és minden más birtokára.[219] Ám olyan rendkívül ügyes, ravasz és erélyes ellenféllel szemben, aki még hozzá ekkor az országbíró és a királyi helytartó neje volt, nem sokra ment.

III. István özvegye, a vasvári káptalan 1544. május 3-án kelt kiadványa szerint Sthwmbergher (Stubenberg) Orsolya volt.[220] A dr. Constant von Wurzbach által közzétett leszármazási táblán Stubenberg Gáspár († 1524.) első nejéül Bánffy Borbála, második nejéül Hyppolyta von Pollheim van feltűntetve. Második nejétől született Erzsébet Katalin nevű leánya († 1544. szept. 15.) férjéül pedig Széchy István szerepel a táblázaton.[221] Ezzel szemben ugyanebben a kötetben a 125. lapon azt írja, hogy Stubenberg Gáspár második nejét Auersperg Annának hívták, akitől egyetlen fia, Ferenc született. Minthogy forrásait nem közli, ezeknek az eltérő adatoknak hitelességét nem áll módunkban ellenőrizni.

III. Tamásnak második nejétől egy leánya volt: Margit. Valószínűleg az ő közelgő születését jelezte Székely Magdolna az anyjához intézett fenti, 1524. április 2-án Felsőlendván kelt levelében.[222] Mikor Székely Magdolna másodszor Bethlenfalvi Thurzó Elekhez ment nőül, Margitot magával vitte Galgócra, s ez itt kötött házasságot gróf Salm Miklós főkamarással, Bécs hős védőjének fiával, aki — ha Wurzbach adatainak hitelt lehet adni —, bár akkor még csak 18 éves volt, mégis már magas méltóságokat töltött be.[223] Az 1540 szeptember 26-ára kitűzött lakodalomra mostohaatyja többek között Selmecbánya város tanácsát is meghívta.[224] Hogy a házasságkötés megtörtént, igazolja I. Ferdinánd király 1540. szeptember 29-én kelt adománylevele, amelyben Széchy Margitot már mint gróf Salm Miklós főkamarás nejét említi.[225] Gróf Salm Miklós alig tízévi házasság után, 1550. március 5-én Egerben elhúnyt. A fiatal özvegy, aki ekkor a Felsőlendvai Széchy-család összes uradalmainak birtokában volt, újból férjhezment. Gersei Pethő János 1551. június 8-án Egerből arról tudósítja Nádasdy Tamást, hogy Széchy Margit aznap kötött házasságot gróf Arco Pyrrhussal.[226] Utóbbi, akit az 1559. évi országgyűlés honfiúsított, még ebben az évben február 10-én tette le a honfiúsítási esküt.[227] Széchy Margit 13 évi házasság után második férjét is elvesztette. 1564. december 15-én Trencsénben kelt bevallólevelét már mint gróf Arco Pyrrhus özvegye állította ki.[228] 1570. június 9-én még élt.[229] 1570. július 3-án már mint néhairól emlékeznek meg róla.[230] Széchy Margit utolsó sarja volt nagynevű családjának.

Az elmondottak alapján a Felsőlendvai Széchy-család leszármazása a következő:

[218] U. o. fasc. 10 : 46.
[219] U. o. fasc. 21 : 1.
[220] U. o. fasc. 10 : 47.
[221] Biographisches Lexikon, XL. 116—117.
[222] Tört. Tár, 1897. 688—689.
[223] Dr. Constant von Wurzbach i. m. XXVIII. 135—138.
[224] Egyháztört. Eml. III. 478.
[225] U. o. III. 492.
[226] Tört. Tár, 1904. 268.
[227] 1559 : LV. tc. — Illéssy—Pettkó : A Királyi Könyvek, 18. l.
[228] O. L. : N. R. A. fasc. 330 : 38.
[229] U. o. fasc. 18 : 1.
[230] U. o. fasc. 300 : 15.

Balog nb, Ananias comes

I. Tamás
1214

Balogi I. Ivánka
1214

Balogi v. Szécsi I. Miklós comes
1297—1301

I. Péter (Pethew) mester
1297—1331
1326—1331. Nógrád vm. főisp.
1331. szandai várnagy

I. János
1297 körül

III. Miklós
1341. † 1387. VII. 8. előtt
1342—1345. étekfogómester; 1343—1345. egyúttal Nógrád-, Szepes vm. főispánja; 1346—1349. horvát-szlavon bán; 1348. Dubicza vm. főisp.; 1350—1355. szörényi bán; 1355—1358. országbíró, Túróc vm. főisp.; 1359—1366. dalmát-horvát bán, Zára grófja; 1366—1368. szlavon bán; 1369—1372. országbíró; 1372—1373. szlavon bán; 1374. Arbe grófja; 1374. országbíró; 1376—1377. horvát bán; 1377—1380. dalmát-horvát bán; 1381—1385. országbíró; 1381—1382. Pozsony vm. főisp.; 1385—1387. nádor; a *Félsőlendvai Széchy-cs. őse*; — Debreczeni Pál leánya, Margit

I. Dénes
1317—1341
1323. kir. étekfogómester Miháld és Zsidóvár várnagya 1329. kir. étekfogómester Hasznos és Miháld várnagya 1331—1341. kir. étekfogómester, szörényi bán
a *Rimaszécsi Szécchy-cs. őse*

Beke (Benedek)
1313

I. László
1313—1324

II. Miklós
1323
Hasznos várnagya

Pál
elesett 1353 III. 29. előtt

II. Ivánka
1341—1347
1347. étekfogómester és gimesi várnagy

Jakab
1347

Domonkos
1344—1368
1344—1356. erdélyi prépost
1356. vál. erdélyi püspök
1357—1368. erdélyi püspök

Jona (Ilona)
1 — Losonczi Dénes dalmát-horvát bán 1388—1389
2 — Batthyány János

II. János mester
1383—1419
1. — Stubenberg Wülfing leánya, Borbála.
2. — Katalin 1433

Ferenc (Frank)
1383—1394.
† 1398. XI. 1. előtt

IV. Miklós
1383—1429. † 1432 XII. 2. előtt; 1402. Zala vm. főisp.; 1403—1406. veszprémi püspökség kormányzója; 1406. királynéi, 1407. királyi főajtónálló; 1408—1409. királynéi főajtónálló, Vas- és Sopron vm. főisp.; 1409. tárnokmester, Vas- és Sopron vm. főisp.; 1411—1417. Vas vm. főisp.
— Dorozsmai nb. Garai I. Miklós nádor leánya, Ilona

II. Herczeg Péter mester
1483—1432
1. — Ákos nb. Peleskei Micsk mester leánya, Sára 1394—1412.; 2. — Margit 1426; 3. — Salamonvári Harkály Beatka 1428.; 4 — Asszonyfalvi Lökös János leánya, Ilka 1432

Anna
1424—1426
1. — Szécsényi Frank vajda fia, László; 2. — Perényi Péter országbíró 1424

V. Miklós
1432

Margit
1. — Türje nb. Szentgróti László. † 1433. III. 13.
2. — Berekszói Hagymás László 1433

Anna
1436
— Asszonyfalvi Ostfi László
1436

III. János
1403—1459
1438—1439. Vas- és Zala vm. főisp.; 1439. étekfogómest. Zala vm. főisp.; 1440. Vas vm. főisp.

I. István
1403—1419

VI. Miklós
1403—1457
1439. Vas és Zala vm. főisp.; 1448. Komárom vm. főisp. is; 1450. Komárom vm. főisp.; 1457. Zala vm. főisp.; — Wolfart Zsuzsanna (Suskó)

György
1403

II. Tamás
1419—1448
1434. udvari vitéz; 1438—1440. királynéi kincstartó; 1439. Zala és Vas vm. főisp.; 1444. Komárom vm. főisp.; 1448. Komárom vm. főisp. is; elesett 1448. okt. 18—19.

II. Dénes
1419. † 1465 II. 1
1437—1439. nyitrai püspök; 1439 egri püspök, bíboros, 1440. esztergomi érsek, Magyarország primása

II. László
1429
elesett 1448 X. 18—19.

Borbála
1457—1479
— Monyorókeréki Ellerbach Bertold 1462—1464. Verőcze vm. főisp.; 1465—1467. erdélyi vajda, székely ispán; 1469. Vas vm. főisp.

Dorottya
1471—1495
— Ujlaki Miklós
1438—1471. macsói bán; 1441—1465. erdélyi vajda; 1459—1406. szlavon bán; 1467—1471. Thelchak (Teočak) örökös ispánja; 1471—1477. bosnyák király, † 1477

VII. Miklós
1450—1494
1469—1471. kir. főlovászmest.; 1470. Vas és Zala vm. főisp.; 1481. királynéi főlovászmest.
— Alsólendvai Bánffy Pál leánya, Borbála

VIII. Herczeg Miklós
1471—1500

II. István
1479—1481

III. Tamás
1479—1526
1512—1524. Vas vm. főisp.
1. — Ágota, Erdődi Bakócz Tamás unokahúga
2. — Ormósdi Székely Miklós leánya, Magdolna
† 1554

Erzsébet
1481

Margit
1481—1505
— Kovendi Székely Jakab 1489 Radkersburg. Pettau kapitánya; 1490. Zala vm. főisp., végrend 1504. VIII. 23.

III. István
1524—1533
— Stubenberg Orsolya
1544. V. 3.

Margit
1524. † 1570
1. — Gr. Salm Miklós főkamarás
1522 † 1550. III. 5.
2. — Gr. Arco Pyrrhus 1551—1564.

A HATHALMY-CSALÁD ÉS KÖZÉPKORI CÍMERESLEVELE.

Veszprém vármegye északi részében, Bakonytamási és Dém között, nem messze Gictől Hathalom pusztát találjuk, mely a középkorban «possessio» volt és legföljebb arról volt nevezetes, hogy 1274-ben, a győri várnak az ellenség által történt elfoglalása után itt, «prope Hotholm» a magyar és cseh hadak közt ütközet volt ;[1] továbbá arról is ismert, hogy 1360-ban itt sérült meg III. István király egyik oklevelének pecsétje, amit János itteni plébános a falu népével együtt bizonyított.[2]

Ez a Hathalom névadója volt egy, már a XIII. században előtűnő magyar családnak, mely azonban a *Hathalmi* nevet csak a XIV. század második felében vette föl és viselte a XVIII. század első felében történt kihalásáig. A XIII. században még a Laki, majd Dalkai nevet használta. A család ősei állítólag egy 1214-ben kelt oklevélben tűnnek föl először. Ezt az oklevelet II. Endre király adta ki és benne a király János fia Hektornak — akik tehát a Hathalmi-család első ismert tagjai lennének — a soproni várhoz tartozott hat ekealjnyi kiterjedésű Norap földet adományozza. Az eddig tudomásunk szerint ismeretlen 1214. évi oklevél szövege — sajnos — eredetiben nem maradt ránk, hanem azt a győri káptalan 1387. december 30-án kelt átiratából újabbkori másolatban ismerjük.[3] Ámde az imént említett állítólagos ősök ma már okleveles bizonyítékok alapján a Hathalmi-család későbbi tagjaival össze nem köthetők. Merő véletlen ugyanis, hogy a XIV. század elején, II. Endre ez oklevelének keltétől számított kerek száz év mulva, 1317-ben ugyancsak feltűnik egy Laki (de Lok) János, kinek fia véletlenül szintén Hektor, s aki már szabályszerűen kapcsolatba hozható a Laki-, Dálkai-, illetve később Hathalmi-családdal. Egészen természetes azonban, hogy az 1217-ben előforduló János fia Hektor, ha egyébként Hathalmi-családbeli ős volna is, semmiképpen sem egy és ugyanaz a személy az 1317. évi János fia Hektorral. Így tehát bele kell nyugodnunk abba, hogy a Hathalmi-család első ismert és a családdal összeköthető őse az a János, aki úgylátszik a XIII. század második felében még élt, s akiről csak annyit tudunk, hogy a Laki nevet viselte és Hektornak atyja volt.

János fia Hektor 1317-ben már nincs életben. Két felesége volt. Az elsőnek nevét nem ismerjük ; második felesége, illetőleg 1317-ben özvegye, a «Heydrech»-, azaz Héder-nemzetségbeli Dénes leánya Margit, akinek első férje a Csák-nembeli Agar János fia Domonkos comes volt, akitől egy János nevű fia származott. János fia Hektortól azonban valószínűleg nem volt gyermeke. Az 1317. évi oklevél szerint ugyanis Margit, Hektor özvegye, Hektor fiainak, Zonkornak (Zunkur), Istvánnak, Miklósnak, Mochnak «et *aliis filiis* eiusdem comitis Hectoris *ex alia domina consorte sua procreatis*» a hitbér és jegyajándék kifizetését «propter honestam et favorabilem conservationem persone sue» elengedi.[4]

Későbbi, XIV. századi oklevelek Hektornak rendszerint csak három fiát emlegetik : Miklóst, aki a jelek szerint a legidősebb fiú volt, továbbá Zonkort és Györgyöt.[5] A XV. század második feléből származó genealogiai följegyzés négy fiát említi : Zonkort, Miklóst, *Pétert* és Györgyöt.[6] Közülök Zonkor és György leszármazók nélkül halt el, s csak Miklósnak és Péternek voltak gyer-

[1] Hazai Okmt. VIII. 167.

[2] A Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. VIII. 105, 346.

[3] Ez a nem éppen hibátlan másolat a herceg Festetics-levéltár (Keszthely) tolnai részében : VII. B. 26. jelzet alatt őriztetik.

[4] Hg. Festetics-levéltár, Keszthely, tolnai rész : VII. B. 1.

[5] U. o. VII. B. 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10.

[6] U. o. VII. B. 74.

mekei. Így tehát e följegyzésből megtudjuk, hogy a névtelen Hektor-fiak egyike Péter volt, viszont István, Moch és a többi meg nem nevezettek 1317. után hihetőleg csakhamar meghaltak, s ezért végleg el is tűnnek.

Hektor fiai közül a források legtöbbször Miklóst emlegetik, aki mint I. Károly király «familiaris aule iuvenis»-e a királytól 1337-ben a Veszprém vármegyei «Hothalmfeuldu» nevű királyi ingatlant adományozásra fölkérte és azt meg is kapta; sőt a veszprémi káptalan még ugyanebben az évben Miklóst annak birtokába ellenmondás nélkül be is iktatta.[7] Mindazonáltal Hektor leszármazói a XIV. század közepén még a Dálkai nevet használják, valószínűleg azért, mert a dálkai birtok talán ősidőktől fogva a családé volt.[8] Miklósnak két fia volt: György és János. Ezek 1385-ben már a «Hathalmi» nevet használják.[9] E nevet azonban csak György utódai tartották meg; János leszármazói a korábbi, Dálkai néven szerepelnek. Laki János fia Hektor fiai közül tehát Miklósnak György nevű fia a *Hathalmi-*, János nevű fia pedig a *Dálkai*-ág, míg a Hektor fia Pétertől leszármazó Ferenc a *Laki* (de Laak)-ág megalapítója. Közülök bennünket elsősorban a Hathalmi-ág megalapítója érdekel: Hektor fia I. Miklós fia I. György, akinek 1378-ban, illetve 1385-ben fivérét, Jánost is említik az oklevelek.[10] Györgynek egy fia volt: I. László, akiről a források 1410-ben, majd 1422-ben szólnak.[11] Ennek pedig egy 1446-ban kelt oklevél szerint két fia maradt: II. László és Mihály.[12] Így tehát az okleveles források is igazolják annak a XV. századi genealogiai följegyzésnek a helyességét, amelyre már hivatkoztunk, s amely az egykori Hathalmy-levéltárban ma is megvan. Ez a családfa voltaképpen fiskális érdekből készült és az illetékesek ezzel akarták bizonyítani, hogy a XV. században kihalt Dálkai-ág vagyona a Hathalmi-ágat, mint legközelebbit illeti, s ez a vagyon erre át is szállott.[13]

[7] U. o. VII. B. 4, 5.

[8] U. o. VII. B. 7, 8, 9, 10, 11, 18, 21.

[9] U. o. VII. B. 24.

[10] U. o. VII. B. 21, 24.

[11] U. o. VII. B. 28, 29.

[12] U. o. VII. B. 30, 31, 35.

[13] U. o. VII. B. 74. A táblázat a XV. sz. közepe táján készülhetett. II. László gyermekei ugyanis még nincsenek rajta.

Hathalmi II. László fiait első ízben egy 1480. évi oklevél sorolja föl. Feleségétől, Hetyei István leánya Mártától három fia született: Szilveszter, Lázár és Viktorin.[14] A három fiú közül Szilveszter volt a legidősebb, de 1499-ben már csak özvegye, Kapucsi Benedek leánya Katalin neve fordul elő.[15] Viktorin 1507-ben még él ugyan,[16] de a későbbi oklevelek már csak egyedül Hathalmi Lázár nevét emlegetik. Lázár már a Dálkai Hathalmi nevet használja. 1505-ben mint Veszprém vármegye követe résztvett az ez évi országgyűlésen.[17] A XVI. század első felében előttünk ismeretlen érdemeket szerezhetett, mert ezeknek jutalmául 1517. november 5-én Budán kelt oklevéllel II. Lajos királytól címeres levelet és szabad ispánságot kapott.[18]

A Hathalmy-családdal és címeres levelével eddig igen röviden Áldásy Antal és Ernyey József foglalkoztak. Az előbbi a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött címeres levelekről készült jól ismert gyűjteményes művében (II 1. kötet 80. l.) Hathalmy Lázár 1517. évi címeres leveléből pusztán csak a címerleírást közli, viszont Ernyey József egy kis cikkecskében (Turul, XXXIX. kötet 30. l.) a címereslevél többi szövegéből idéz néhány sort, s egészen röviden magáról a családról is megemlékezik. Tehát sem Áldásy, sem Ernyey a Hathalmy-armális teljes szövegét nem adják, sem pedig a család genealogiájával behatóan nem foglalkoznak. Ernyey cikkéből azonban bennünket főleg az érdekel, hogy szerinte az eredeti Hathalmy-armális 1730-ban a Garamszegi Géczy-család birtokában Garamszegen volt, de hogy ez az armális ma hol van, vagy hová került, megmondani nem tudjuk. Meg kell végül még jegyeznünk, hogy az Ernyey által közölt szövegtöredék és a Keszthelyen őrzött armálismásolat szövege között eltéréseket találunk.

[14] U. o. VII. B. 44.

[15] U. o. VII. B. 47. Kapucsi Katalin második férje Kisfaludy Mihály volt.

[16] U. o. VII. B. 48, 49.

[17] 1513. május 12. Vásárhely. Veszprém vármegye hatósága előtt Dálkai Hathalmi Lázár ügyvédeket vall. (Hg. Festetics-levéltár, Keszthely, egyelőre jelzetlen középkori oklevelek közt. — *Nagy Iván*. Magyarország családai, V. 69.)

[18] Csánki szerint a Hathalmi-család már 1455-ben kapott volna vérhatalmat. Magyarország történelmi földrajza, III. 273.

A Dálkai Hathalmi Lázárnak adományozott címereslevél szövege a következő:

Armales et jus gladii familiae Hathalmi.

Ludovicus Dei gratia rex Hungariae et Bohemiae etc. Tibi fideli nostro egregio Lazaro Hathalmi de Dalka salutem gratiaeque et favoris nostri regii incrementum. Non ignoramus id maxime ad regiae munificentiae munus attinere, ut subditorum suorum meritis aequa lance pensatis, quos praeclara fide morumque integritate, ingenii dexteritate et certarum virtutum praestantia praeditos, ac de se suoque regno bene meritos ostenderit, illos cumulationibus gratiae et munificentiae suae donis decore ac condignis honorum accessionibus prosequatur, quo fit, ut tales sic honestatos et gloriam suarum virtutum praemia consecutos caeteri contuentes amore gloriae consequendae, cuius maxime avidos omnes mortales esse non dubium est, allecti virtutes sectentur et ad similia arduioraque ac limini regio praestanda ferventius accendantur, stimulentur et excitentur. Nos itaque animadvertentes cum tuae vitae integritatem, morumque gravitatem in rebus agendis ingenii dexteritatem et marte militari sufficientem peritiam, quibus et pace et bello claruisti, et sic te nobis merito gratum et acceptum reddidisti, considerantes praeterea tua praeclara servitia, non minus fidelia quam utilia, quae tu per multos jam annos patrio solo, liberisque relictis et privatis commodis posthabitis, defendendae patriae et Christianae religionis amore in confiniis militando et viriliter pugnando teque mille fortunae casibus et ejusdem periculis obiiciendo ac adversa plurima forti animo tollerando sacrae imprimis hujus regni nostri Hungariae coronae ac deinde majestati nostrae indefessae exhibuisti, tum vero ad nonnullorum fidelium nostrorum supplicationem nostrae majestati in tui favorem porrectam hujusmodi tua servitia tibi aliqua ex parte recompensare volentes, ut tu tantarum virtutum tuarum gloriam vivis adhuc consequaris nostraeque regiae liberalitais et munificentiae singulari honore te tuosque haeredes et posteros honestatos fore gaudeas, haec arma seu nobilitatis insignia videlicet: Scutum polypon (!) saphyreo colore infectum, excepto imo gono, quem campus viridanti cespite vernans occupat, in quo quercus arbor glandifera radices fixisse cernitur, quam ursus pedibus anterioribus sublevatis incubuisse et eam ascendere intercernitur, quod te a servitiis dudum inceptis, non solum non abdicare, sed majori desiderio niti et incumbere velle ostendit, a levo arboris latere luna figura clara cernitur, tuorum majorum attavorum nobilitatem testificans, a dextro vero stella auricoma suis radiis micat, quae te majorum tuorum stemmata insigni gloria tuis virtutibus parta illustrasse repraesentat, superna vero ipsi scuto galea incumbit argentea, e cujus cono lilium hianti simili extat, quod suis flosculis e radice desperis insignia ipsa forinsecus decorare videtur, quae omnia in fronte praesentium literarum nostrarum artifici manu depicta sunt et distinctius efficta cernitur, animo deliberato et ex certa nostra scientia tibi tuisque haeredibus et posteris universis dedimus et contulimus, imo damus et praesentibus conferimus, ut tu dictique haeredes et posteri tui universi praescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum nobilium armis utentium a modo inposterum ubique in praeliis hastiludiis, torneamentis, duellis ac aliis omnibus exercitiis nobilitaribus et militaribus, necnon anulis, velis, tentoriis, cortinis, papilionibus, generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus ferre, gestare omnibusque illis praerogativis, honoribus et libertatibus, quibus caeteri nobiles armis utentes quomodolibet de jure et consvetudine utuntur et fruuntur, uti frui et gaudere possis et valeas, dictique haeredes et posteri tui valeant atque possint. Praeterea ut majoris gratiae nostrae munus tibi tuisque haeredibus et posteris universis obvenisse gaudeas, id duximus gratiose annuendum et concedendum, imo annuimus et praesentibus plenariam facultatem tribuimus, ut tu tuique haeredes et posteri universi in territorio bonorum et jurium suorum possessionariorum ubivis in hoc regno nostro habitorum patibulum, rotas, palos et aliorum quorumlibet tormentorum genera erigere universosque fures, latrones, vespiliones, incendiarios, homicidas, intoxicatrices, sacrilegos et alios quoscunque malefactores inquirere seu inquiri facere, inventosque et inquisitos prachabita justa et sufficienti exa[mina]tione merita et justa poena punire atque afficere possis et valeas, tuique haeredes et posteri valeant atque possint. In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, imperdenti consignatas duximus dandas et concedendas. Datum Budae in festo beati Emerici ducis et confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo decimo septimo, regnorum nostrorum Hungariae et Bohemiae etc. anno secundo.

XVIII. századi egyszerű másolatban. Az oklevél másolója a magyar kir. udv. kamara vagy kancelláriatisztviselője lehetett. A herceg Festetics-család levéltárában, Keszthelyen, tolnai rész: VII. B. 50. jelzet alatt.

A címereslevél csak I. Lázár és utódai részére lett kiállítva. Nyilvánvaló tehát, hogy Lázár fivérei közül ekkor már egyik sem élt. Ezeknek leszármazói sem voltak; sőt bizonyos, hogy ekkor

már a Dálkai- és Laki-oldalág is kihalt vagy kihalófélben volt.[19] A család címere — sajnos — sem lefestve, sem lerajzolva nem lett ; a kamara vagy kancellária tisztviselője pusztán csak az armálist másolta le. A Hathalmy-családdal és címerével Nagy Iván közismert művében szintén foglalkozik és ő — mivel a címereslevelet aligha ismerhette — a család címerét így határozza meg : «Egy függőleges és két vízirányos fehér csíkolat. A vértfölötti sisak koronáján hattyú áll szétterjesztett szárnyakkal, jobb lábában nyilat tartva.»[20] Nagy Iván tehát sem a tölgyfára mászni készülő medvéről, sem pedig a nyíló liliom sisakdíszről nem tud. Az armálist szerző I. Lázárról annyit tudunk, hogy 1519-ben Veszprém vármegye alispánja volt, 1520-ban pedig Szarka Kelemennel együtt veszprémi várnagy.[21] 1523-ban ő is kéri Jakab bakonybéli apátot, hogy bizonyos interdictum ügyében vele tárgyaljon.[22] 1527-ben még mindig, vagy már megint veszprémi alispán, és ekkor János király őt a maga pártjára csábítja.[23] 1534-ben még él,[24] de azután a források elhallgatnak róla. Három fia volt : György, László és Péter. Györgyöt, a legidősebbet, 1542-ben Turzó Elek nyitrai várnagynak szerződteti.[25] A három fiú közül csak Györgynek és Lászlónak voltak leszármazói. *György* első felesége Sávoli Jósa Erzsébet, második neje Némai Kolos László fia Ambrus leánya Erzsébet volt, akiktől négy fia és négy leánya született : Miklós, István, Mátyás, Pál, Anna, Zsófia, Erzsébet és Orsolya.[26] *László*nak három fia volt : Pál, II. Lázár és Mihály.[27] I. Lázár harmadik fiának *Péter*nek leszármazói nem voltak.

György föntnevezett fiai közül Hathalmy *Mátyás* 1589-ben Piski István után tihanyi porkoláb, majd várnagy lett, Miklós pedig a pápai várban katonai szolgálatot teljesített. György leányai közül Anna első férje Lósi Viczay Balázs, a második Nebojszai Balogh Lukács volt, Zsófia előbb Thury György, majd Tóti Lengyel István felesége, Erzsébet Pogrányi Benedekhez ment nőül. Orsolya, úgy látszik, még leánykorában meghalt. György másik fiának, *Miklós*nak két fia maradt, György és Sándor. Ez a György magtalanul halt el. Sándor 1621-ben sümegi várnagy, aki ebben a minőségében Batthyányi Ferenc dunántúli főkapitánynak ezeket írta : «Az Magiar Nemzetnek feÿem fel allasaygh hiuen igazan akarunk zolgalni.»[29] Sándornak feleségétől, Csáby Krisztinától egy Katalin nevű leánya született, aki Thury Benedek felesége lett.[30] György *István* nevű fia magtalanul halt meg. Ellenben *Mátyás*nak, a tihanyi várnagynak volt egy fia : Miklós. Ennek a felesége Kubinyi Zsófia, akitől egy György nevű fia és egy Anna nevű leánya született. Utóbbi György felesége egy Szmrecsányi leány volt, de ettől utódok nem maradtak. Anna első férje Veglai Horváth Gáspár, a második Baán Sándor volt. Végül I. Lázár fia György fia *Pál* csak egy leányt hagyott hátra : Erzsébetet, aki Kornichi Szobek Henrikhez ment nőül. Így tehát I. Lázár fia György ága részint már fiaiban, részint pedig unokáiban a XVII. században kihalt.

I. Lázár fia György fia László fiai közül *Pál*nak és *Mihály*nak leszármazói nem voltak. Azonban László harmadik fiának II. *Lázár*nak feleségétől, Sitkey Fruzsinától[31] két fia és egy leánya született : László, György és Judit. Ezek közül László magtalanul, Judit pedig, úgy látszik, még leánykorában halt el, s így csak Györgynek

[19] 1519-ben élt még egy Hathalmi János, kiről nem lehet megállapítani, kinek a fia. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy János egyházi férfiú volt, mert egy veszprémi kanonia után érdeklődik. 1519. október 1. Buda. (Hg. Festetics-levéltár, egyelőre jelzetlen középkori oklevelek közt.)

[20] I. m. V. 70.

[21] 1519. ápr. 4. Szent-Girót. Hg. Festetics-ltár, egyelőre jelzetlen középkori oklevél. — U. o. Tolnai rész : VII. B. 54, 55.

[22] A pannonhalmi Szent Benedekrend története, VIII. 188.

[23] H . Festetics-ltár, Tolnai rész : VII. B. 54, 55.

[24] U. o. VII. B. 56.

[25] U. o. VII. B. 57.

[26] U. o. VII. I. 12. VII. B. 87.

[27] U. o. VII. A. 48.

[28] A pánnonhalmi Szent Benedekrend tört. X. k. 176,. 181., 218., 225—226., 720., 778. ll. — Hathalmy Miklós levele 1587. április 8. Pápa. A hg. Batthyány-család körmendi levéltárában : Missilisek.

[29] Hathalmy Sándor levelei : 1621. jan. 3. 11., márc. 5. 7 ; jún. 23 ; dec. 21 ; mind Sümeg várából keltezve. A hg. Batthyány-család körmendi levéltárában, a missilisek közt.

[30] H . Festetics-levéltár, Tolnai rész : VII. A. 54.

[31] U. o. VII. B. 58. Nagy Iván (V. k. 67. l.) Sitkey Fruzsinát tévesen Hathalmi I. Lázár feleségének mondja, holott a II. Lázáré volt.

voltak gyermekei. Ennek első felesége Démy másképp Bornemissza Katalin, a második pedig Szent Andrássy Katalin volt.[32] A két asszonytól Györgynek nyolc fia született: Mihály, László, György, Sándor, István, János, Ferenc és Pál. Közülök László, György, Sándor, István, János és Pál utódok nélkül haltak el és csak Mihálynak és Ferencnek voltak leszármazói. Mihály felesége Fölső Katalin volt. Ettől származott a Hathalmy-család utolsó sarja: *Farkas*, aki a XVIII. század első felében húnyt el. Ferencnek két fia volt, de ezek a jelek szerint még fiatalon elhaltak. A XVIII. század elején tehát a Hathalmy-család kihalt. Leszármazása a következő:

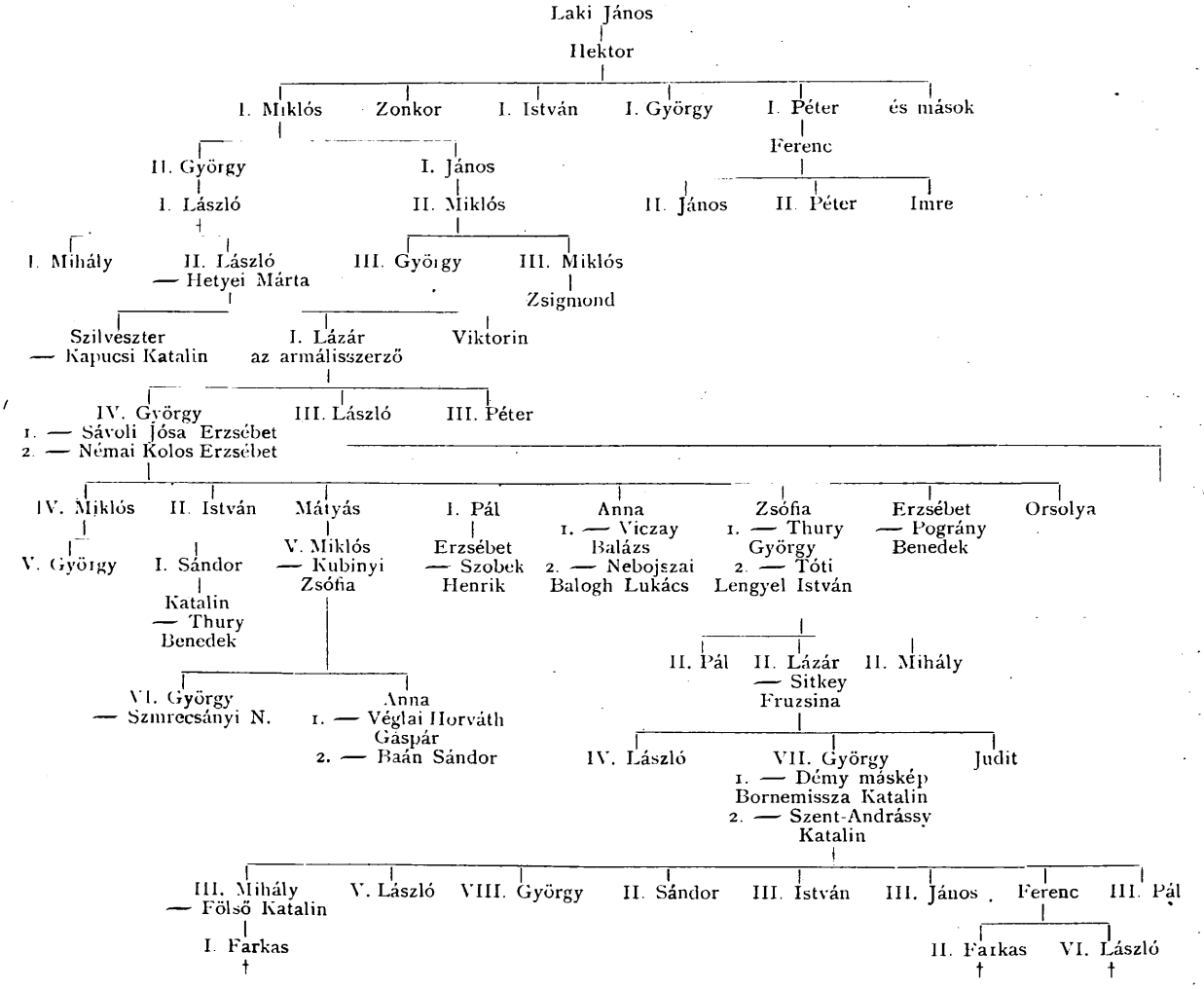

Hathalmy Farkas halála után 1738. április 29-én Festetics József generális a Hathalmy-család névadó ingatlanát a királytól adományozásra fölkérvén, azt III. Károly ez év május 2-án Bécsben kelt adománylevelével Festeticsnek oda is adományozta.[34] Mivel az adományozás után ál-Hathalmyak jelentkeztek, Festetics nem könnyen jutott Hathalom birtokába. Ámde a vizsgálat során a jelentkezők ál-Hathalmy volta kiderülvén, Festetics úgy az ingatlant, mint pedig a Hathalmy-levéltár romjait megkapta,[35] s e levéltárat Tolnán helyezte el. Ez a levéltár, mely 1—158. tételszámból áll, ma is megvan és a keszthelyi herceg Festetics-levéltár úgynevezett tolnai részében VII. B. jelzet alatt őriztetik.

IVÁNYI BÉLA.

[32] U. o. VII. B. 58.
[33] U. o. VII. B. 83, 84, 87.
[34] U. o. VII. B. 89, 90.
[35] U. o. VII. B. 94, 98, 118, 139, 154.

A MÁRIÁSSY-CÍMER.

A Máriássy-levéltár tudós rendezője, Máriássy József István 1803-ban írt «Historia Secretior» c. kéziratában megemlékezik családja címerének eredetéről is.[1] Szerinte Márk comes fiai, Botiz comes és tesrvérei a IV. Béla király által részükre 1264. július 23-án kiadott adománylevélen [2] függő királyi kettőspecsét apostoli kettőskeresztjét maguknak jelvényül választották, s azt utódaik 1504-ig használták.

Idők folyamán 236 darab Máriássy-pecsétet, illetve ezek gipszmásolatát gyüjtöttem össze. Közülök az 1. képen V. János 1417-ből fennmaradt kettőskeresztes viaszpecsétjét mutatom be. A Máriássy-levéltár «idegen családi rész»-ében, amely levéltár még e század elején a Nemzeti Múzeumban helyeztetett el, 27 év előtt még több olyan családi pecsétet is találtam, amelyeken a kettőskeresztet alul vagy felül tolldísz kísérte. Azonban — sajnos — legnagyobb részük a levéltári anyag használata következtében azóta szétporladt. Ezek a tollszerű díszek kétségkívül — a nem ábrázolt sisak és sisakdísz helyett — a sisakdísz structollait ábrázolják, amelyeket, ha önkényesen is, de valahol mégis el akartak helyezni. A heraldiakilag rekonstruált ősi címer tehát ez lenne : Balra dőlt pajzs vörös mezejében lebegő ezüst apostoli kettőskereszt. Csöbörsisakon a sisakdísz : ezüst és vörös strucctollak. Takaró : vörös-ezüst.

Kettőskeresztes címert használ 1494-ben VI. István is ; de 1498-ból fennmaradt pecsétjén már a hat év mulva kapott új címerére emlékeztető, félemberhez hasonló alak vehető ki (2. kép).

Új jelenség : buzogányt tartó páncélos kar, mely II. Szaniszló 1439-ből való töredezett viaszpecsétjén látható (3. kép). Talán ez is ősi jelvény volt, mert — mint látni fogjuk — még a XVII. században is voltak Máriássyak, akik ezt használták.

A klasszikus, szép, egyszerű heraldikai címerek a lovagkorban, a heraldika fénykorában keletkeztek. A lovagkor letűntével, amikor a címer már csak külső dísz volt, a heraldika is hanyatlásnak indult. S míg a külföldi régi családok ma is viselik egyszerű, ősi címereiket, nálunk azokat túlnyomóan megváltoztatták, mert őseink címerükben is a tarkát, csillogót szerették. Ezért ősi

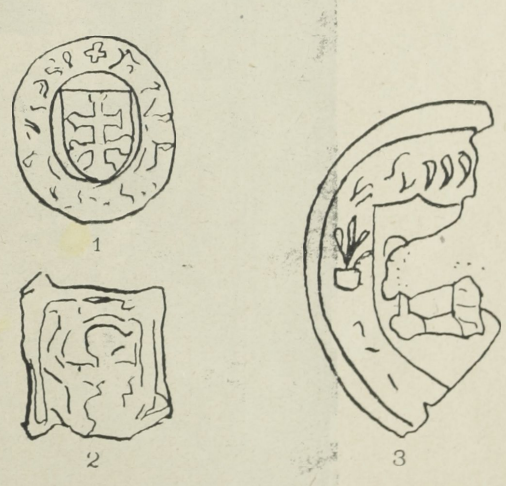

címereiket elvetve, ezeket tetszetősebb, divatosabb címerekkel cserélték fel. Ahol pedig az ősi címerekben rózsa, liliom, kereszt stb. lebegő formában szállott rájuk őseiktől, ott természetesebbnek tartották, ha azt valamivel alátámasztják, vagy valamivel tartatják. A reneszánsz heraldikájának legnagyobb hanyatlása éppen az, hogy teljesen szakított a hagyományos stilizált formákkal és mindent természetesen ábrázolt. Ebben a fényes, csillogó, de heraldikailag hanyatló reneszánszkorban élt Márkusfalvi Máriássy István szepesi, sárosi főkapitány és alispán, aki a Szapolyaiak kíséretében sokat fordult meg a királyi udvarban. Ott a külföldiek és az udvari méltóságok pompázó, tarka címereit látva, feltehető, hogy úgy gondolta,

[1] Máriássy-levéltár. (1936 óta az egész egyesített Máriássy-levéltár az Országos Levéltárban van elhelyezve.)

[2] Máriássy-lt. rendezett rész, 2. sz. oklevél.

nagyobb fényt ad családjának, ha királyától a kor divatjának megfelelőbb címert kér, vagyis ha ősi jelvényeit egy csillogó páncélzatú vitéz markába téteti. Kérésére 1504. febr. 29-én II. Ulászló királytól érdemei jutalmául az így ábrázolt címert meg is kapta. A teljesen épen megmaradt címereslevél szövege a következő :

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. tibi fideli nostro dilecto egregio Stephano de Maryas salutem gratiamque nostram regiam et favorem. Regalis sublimitas, que regnis et gentibus est prefecta, ea potissimum re subditorum sibi animos conciliat et ad oppetenda quecumque pericula pronos reddit atque inflammat, si virtutes et merita eorundem provida circumspectionis lance moderatur, et cuique prout expedit de liberali sua largitur munificentia, quo fit, ut etiam torpentes et desides ad virtutum zelum atque fidelia regum attendant obsequia : hinc etiam reges alios aliis preferre consueverunt, prout videlicet illos virtutum facinorumque preclarorum varietate ceteros antecellere cognoscunt. Sane fidelis charissime, dum in te mentis nostre figimus aciem, consideramusque tuam fidem et fidelia servitia, que imprimis sacre huius regni nostri Hungarie corone et deinde maiestati nostre pro locorum et temporum diversitate cum omni fidelitatis perseverantia exhibuisti, dignum duximus fidelitatis, et servitiorum tuorum rationem habere et regie nostre liberalitatis gratitudine te extollere. Tibi igitur Stephane de Maryas, tuisque heredibus et posteritatibus universis in signum vere et perfecte nobilitatis hec arma seu nobilitatis insignia : videlicet scutum seu clipeum erectum rubri coloris, in ima parte sui rupem quandam naturali suo colore depictam habentem, in cuius vertice vir quidam armis et galea indutus, ab umbilico supra conspicuus, in dextra manu in altum erecta clavam ferream supra caput gestare, in sinista vero geminam crucem ad latus tenere conspicitur, prout hec in capite seu principio

presentium literarum nostrarum suis appropriatis coloribus pictoris arte subtiliter figurata sunt et distinctius expressata : animo deliberato et ex certa nostra scientia, deque liberalitate regia dedimus, donavimus et contulimus, immo donamus et elargimur, ut tu tuique masculini sexus legitimi heredes universi, cunctaque tua posteritas predicta arma seu nobilitatis insignia more aliorum armis utentium a modo in posterum ubique in preliis, hastiludiis, duellis, torneamentis, anulis, velis, vexillis, cortinis, auleis, papilionibus, tentoriis et aliis quibuscumque rerum et expeditionum generibus et exercitiis nobilitaribus et militaribus, sub mere et sincere nobilitatis titulo, quali vos ab universis et singulis cuiuscumque preeminentie, status, gradus et dignitatis existant, insignitos dici, ac veros nobiles nominari et tueri volumus, ac etiam reputari, ferre et gestare, omnibusque et singulis gratiis, honoribus, privilegiis, indultis, prerogativis et libertatibus, quibus ceteri proceres, nobiles, militesque et clientes regni nostri armis utentes quolibet consuetudine vel de iure usi sunt vel gavisi, frui et gaudere possitis atque valeatis, de huiusmodique singulari et speciali gratia nostra merito exultetis, et tanto ampliori studio ad honorem regie maiestatis vestra de cetero solidetur intentio, quanto vos largiori favore preventos conspicitis et munere gratiarum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras, secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, impendenti communitas duximus concedendas. Datum Bude feria quinta proxima post festum beati Mathie apostoli anno domini millesimo quingentesimo quarto, regnorum nostrorum Hungarie etc. quartodecimo, Bohemie vero tricesimo tertio.»[3]

Relatio reverendi domini Sigismundi episcopi Nittriensis, secretarii regie maiestatis.

A címereslevél élére festett és itt fényképes hasonmásban bemutatott címer színei is teljesen épen, frissen maradtak meg. Csupán a páncél ezüst színe sötétedett meg kevéssé és a sziklák ezüstje lett teljesen sötét. Ennek alapján a címer leírása a következő : Tárcsapajzs vörös mezejében természetes színű hármas szikla (tehát ezüst és nem zöld, mint ahogyan hibásan használják) középsőjén növekvő, zárt sisakú, ezüst páncélzatú vitéz jobbjában vízszintesen feje fölé emelt buzogányt, baljában teste előtt arany apostoli kettőskeresztet tart. Az adománylevél szövege nem említi, de a festett címerképen a szélső sziklákból 3—3 zöldleveles rózsaszál is nő ki. A címerpajzs arannyal szegélyezett és díszített kék alapra van helyezve, s ezt balról stilizált leveles, virágos, zöld-kék-vörös-arany reneszánsz díszítés kíséri.

Különös és tudomásom szerint a magyar heraldikában egyedülálló a páncélos vitéz sisakja, amely a német «Schallern»-re, a francia «Salade»-ra emlékeztet. Különlegessé teszi a sisak formáját az a körülmény is, hogy míg a páncélos alak szemben fekvőnek van ábrázolva, feje egészen jobbra, a buzogányos kar ütése irányába fordul. Ezért látszik az alak baloldalán a hátsó nyakszirtvédő annyira elnyujtottnak.

Bár ez a címer egyike a reneszánszkor legheraldikusabb címereinek, mint címer mégis hiányos ; mert miként e kor legtöbb címeréről, erről

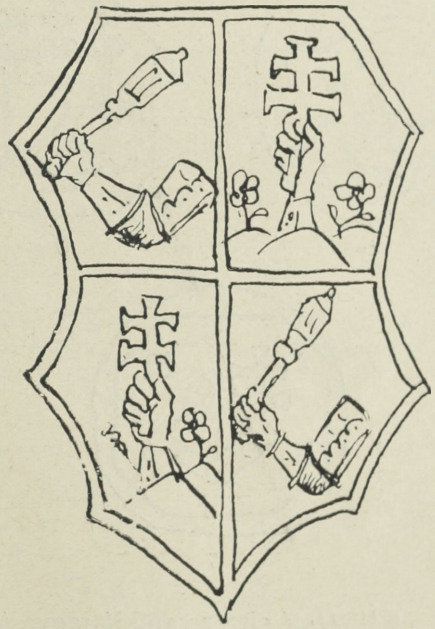

4

is hiányzik a sisak, a sisakdísz és a takaró. A «Turul» 1898. évf. 161—162. lapján erre vonatkozólag ezt olvassuk : «Hogy milyen hátrányos az ilyen hiányosan adományozott címer, azt fejtegetni sem kell. Ha a megadományozott, címerét a közéletben is használni akarta, — különösen az újabb nyugati heraldikai áramlat Ferdinánd-kori bejövetelekor — ahhoz, hogy teljes címert használhasson, önként felvett sisakkal, sisakdísszel, meg takaróval kellett magán segíteni. Az önként felvett sisakdísz többnyire maga a pajzsalak ismétlése volt. Ilyen a Máriássyak helyzete is, akik a pajzsalakot, ritkábban annak buzogányos jobbját használták fel sisakdísz gyanánt . . . a ta-

[3] Máriássy-lt. rendezett rész, 197. sz. oklevél.

karókat pedig szabályszerűen a címerpajzs és a címeralak színeiből állították össze.»

A címeradományban részesült Máriássy Istvánnak az új címerrel ellátott pecsétje nem maradt fenn ; ezért nem is tudjuk, milyen formában használta azt. Mindenesetre érdekes, hogy a márkusfalvi templomban 1516-ban felállított, életnagyságúnál nagyobb vörösmárvány sírkövén nem ez a címer, hanem négyelt pajzsban az első és negyedik mezőben buzogányt tartó páncélos kart, a harmadikban és negyedikben pedig hármas halom középsőjéből a két szélső halomból kinövő egy-egy rózsaszál között kinyúló, kettős keresztet

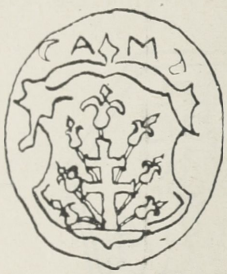

5

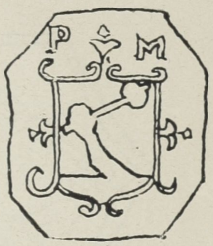

6

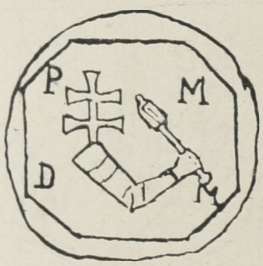

7

tartó kezet ábrázoló címer van kifaragva (4. kép). István fiától, a János király pártján 1533-ban hősi halált halt (III.) Ferenctől sem maradt pecsét. Csak unokájánál, Pálnál találkozunk elsőízben az 1504. évi címernek — már sisakkal és sisakdísszel kiegészített — formájával. Az ő ezüstserlegén (mely leányáról, Csetneki-Monoki réven a gróf Andrássyakra szállt és jelenleg is Betléren van) a címerpajzsra helyezett sisakon sisakdíszként már a címer páncélos vitéze van kivésve. A föntebb elmondottak igazolják, hogy Pál teljes joggal egészíthette ki hiányos címerét, amit azóta 400 éves gyakorlat szentesített.

A Pál fiairól ránkmaradt címeres pecsétek nagyon különbözők. Közülök András hat liliom között az ősi kettőskeresztes címert használta egészen 1600-ig (5. kép). Később ő is felvette az 1504. évi címert, mégpedig a páncélos vitézt feltüntető sisakdísszel kiegészítve. Ugyanezt használták IV. Ferenc és Zsigmond is, hol sisakdísszel, hol anélkül. De a legfiatalabb testvér, II. Pál 1609-ből maradt sárga viaszpecsétje és fehér papiron átnyomott pecsétje már egészen mást mutat. (6. kép). Ezt csak II. Szaniszló 1439. évi pecsétje közelíti meg cölöpösen álló, buzogányt tartó páncélos karjával 1638-ból való pecsétjén azonban már ő is testvéreivel egyező címert használ. Még különösebb V. Pál 1650. évi pecsétje, ahol a buzogányos kar és a kettős kereszt egymáshoz illesztve látható (7. kép). Buzogány a sisakdísz Máriássy Krisztina sírkövén is (Turul, 1887. évf. 187. l.). Ezekből láthattuk, hogy a Máriássyak közül egyesek majdnem 150 évvel az új címer adományozása után is még mindig az ősi jelvényekhez ragaszkodtak.

A XVII., XVIII., XIX. századokból fennmaradt rengeteg családi pecsét, bár lényegében megegyezik az 1504. évi címerrel, számtalan címerváltozatot mutat. A pajzsok alakja, a tárcsapajzstól a legdíszesebb barokk és rokokó pajzsig, minden formát képvisel. Maga a címeralak, a növekvő páncélos vitéz, néhol mint ¾ alak, sőt mint egész ember is előfordul. A páncélzat többnyire helyes ; gyakran a címerpajzzsal együtt az 1504. évi címer hű mása. Változatok leginkább a sisakokban vannak, úgyhogy több nyílt sisakot, bajuszos emberfővel is találunk. A vitézek között még kucsmás kurucot, sőt római centuriót is látunk. A páncélos vitéz többhelyütt nem az ütés irányában, hanem hátrafelé néz. A buzogányt tartó jobbkar helyzete legtöbbször helytelen, mert a buzogányt nem emeli föl a fej fölé, hanem azt vagy a test előtt tartja, vagy hátul a fej mögött leereszti, ami által kétségtelenül több mozgást visz az ütésbe. Az apostoli kettőskeresztet helyzetét a pecsétek legtöbbször helyesen ábrázolják, de vannak olyanok, amelyeken a kereszt nagyalakú és a vállra van téve, mint például IX. László szepesi alispán 1622-ből maradt pecsétjén. Ilyen III. Ádám kuruc testőrbrigadéros 1696. évi és II. Imre szepesi alispán 1676. évi pecsétje is. Az utóbbi két pecsétnél még az is szabálytalan, hogy a címeralakok várfalból nőnek ki. A nagykeresztes pecséteknek szöges ellentéte az a néhány pecsét, ahol kereszt egyáltalán nincs

ábrázolva, a balkéz pedig a csípőhöz van támasztva. A vitéz többnyire a hármashalomból nő ki, de többször leveles aranykoronából, sőt — mint imént említettük — várfalból is. A címerpajzs színe mindenütt vörös; csak III. Sándor tinini püspöknek, szepesi nagyprépostnak és öcsének, Farkasnak, Rákóczi apródjának a címere kivételek, amennyiben a címerpajzs színe ezeken kék. Valamennyi eddigitől eltér XIV. János 1801-ből való négyelt pecsétje, melyben a buzogányt tartó páncélos vitéz és ugyancsak buzogányt tartó páncélos kar váltakoznak egymással. Teljesen önkényes és zavaros címerpecsét a XI. Miklósé 1748-ból és 1778-ból. Ebben a buzogányt tartó páncélos kart ennek hajlásában egyszerű kereszt, kétoldalt egy-egy madár, továbbá hold és csillag kíséri. A sisakdísz azonban mindkettőn az 1504-ben adományozott pajzsalak. Több pecséten rózsák helyett liliomok láthatók. Ahol sisakdíszt ábrázolnak, ott mindenütt a pajzsalak szerepel és csak három esetben páncélos kar. Püspöksüveg és papi kalap négy pecséten fordul elő sisakdísz gyanánt. Négy pecséten hétágú bárói, haton pedig grófi korona látható. Utóbbi mind Napoleon korából való, és tulajdonosaik valószínűleg abban a téves hitben voltak, hogy mint kamarásokat ez megilleti őket.

MÁRIÁSSY LÁSZLÓ

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság új munkaterve.

Attól a közismert ténytől indíttatva, hogy míg a gyakorlati célokat szolgáló őskutatás mindinkább virágzik, addig a genealogia tudományos művelése Európaszerte hanyatlásnak indult, Társulatunk elnöksége az 1942. október 8-án tartott ig. választmányi ülésen javaslatot tett a tudományos genealogia fellendítése érdekében. Főként a munkálatok tervszerű és módszeres megindítása, valamint az elhez szükséges anyagi alapok biztosítása mutatkozott szükségesnek. Az ig. választmány, egyhangúan csatlakozva az elnöknek erre vonatkozó előterjesztéséhez, az ügynek részletes tárgyalása céljából és megfelelő javaslattétel végett bizottságot alakított, mely a Társaság elnökének elnöklése mellett az elnökségen kívül nyolc ig. választmányi tagból áll.

Ez a bizottság 1942. október 27-én tartott első ülésében részletes megbeszélés eredményeképpen abban állapodott meg, hogy a tervbe vett munkálatokat legcélszerűbb a családi levéltárak regesztaszerű feldolgozásával és az ezen alapuló történeti tanulmányokkal megindítanai, s mind a regesztákat, mind a tanulmányokat sorozatban kiadni. Az anyagi alap megszerzése céljából a bizottság megbízta az elnököt, hogy a tervezett vállalat anyagi támogatása iránt beadványt nyújtson be a Vall. és Közokt. Miniszter úr Ónagyméltóságához.

A december hó 22-én tartott második bizottsági ülésen az elnök jelentette, hogy a beadványt a VKMin. úrhoz benyújtotta, s erre december 11-i kelettel VKM. 82155. — 1942. IV. 3. sz. a. Szinyei Merse Jenő VKMiniszter úr Ónagyméltóságától azt az értesítést kapta, hogy a «családi levéltárak regesztaszerű feldolgozásának és a regeszták kinyomtatásának, valamint az ezek alapján készülő tudományos dolgozatok közzétételének költségeire» a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság részére a jövő évi költségvetésben 10,000 pengőt irányzott elő.

A bizottság ezt a bejelentést örömmel véve tudomásul, magáévá tette az elnök javaslatát, hogy az ig. választmány a VKMiniszter úrnak jegyzőkönyvileg fejezze ki hálás köszönetét nagyjelentőségű elhatározásáért.

Ezzel kapcsolatban az elnök nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a jelzett összeg, amint az a leiratban is határozottan ki van fejezve, nem a Heraldikai és Genealogiai Társaság segélyezésére szolgál és semmiképp sem fogható fel ekként, hanem kizárólag a Társaság aegise alatt megindítandó munkálatok megvalósítására van rendelve, s ekként kezelendő. A Társaság segélyeként továbbra is a Tudom. Társulatok Szövetsége útján eddig nyújtott szerény összeg marad. A bizottság az Elnök kijelentését teljesen magáévá tette s azt ilyen értelemben terjesztette az ig. választmány elé.

A bizottsági ülés azután ugyancsak az ig. választmány elé terjesztendő javaslatokban állapodott meg arra nézve, hogy

1. a megindítandó munkálatok vezetésével, irányításával és állandó ellenőrzésével, valamint a munkatársakkal való megállapodásokkal, tehát a munkálatok teljes adminisztrálásával a Társaság elnöke bízassék meg.

2. A közlésre kész anyag «A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai» című sorozatban füzetenkint tétessék közzé.

3. A családi levéltárak tulajdonosaihoz felhívás intézendő a vállalat anyagi támogatása céljából.

A levéltárak feldolgozásának s a közzétételnek részleteiről is folyt megbeszélés a bizottságban. Ezekre vonatkozólag azonban a bizottság azt javasolta, hogy az ig. választmány mindezekre nézve a döntést és intézkedést bízza az Elnökre.

A két bizottsági ülés jegyzőkönyve az 1942. december 22-én tartott ig. választmányi ülés elé terjesztetvén, az ig. választmány igaz örömmel vette tudomásul a VKMiniszter úr Ónagyméltóságának a Társaságunk által művelt tudományágak jelentősége iránti nagy megértését és a genealogia tudományos művelésének fellendítését célzó, de a történettudomány számára általában is kétségtele-

nül nagyon hasznos munkálatok támogatása érdekében tett elhatározásáért jegyzőkönyvileg fejezte ki hálás köszönetét.

Magáévá tette s a maga részéről is hangsúlyozta az ig. választmány a bizottságnak a megindítandó munkálatokra nyert összeg jellegére és rendeltetésére vonatkozó értelmezését.

A bizottság javaslata alapján az ig. választmány a megindítandó munkálatok vezetésével, irányításával, állandó ellenőrzésével s egész adminisztrálásával, ideértve a munkatársak megbízását s a velük való megállapodásokat is, egyhangulag a Társaság elnökét bízta meg.

A többi, fentebb felsorolt pontra nézve is ugyancsak egyhangúan fogadta el az ig. választmány a bizottság által tett javaslatokat és a munkálatok vezetésével megbízott Elnököt felkérte, hogy a munkálatok mielőbbi megindításáról a lehetőség szerint gondoskodjék.

A bizottságot az ig. választmány tovább is fennállónak tekinti, hogy az Elnök által esetleg eléje terjesztendő ügyekben neki tanáccsal szolgálhasson.

Örömmel közölhetjük tisztelt tagtársainkkal és olvasóinkkal, hogy a munkálatok megindítása érdekében a szükséges lépések már megtörténtek és remélhetőleg az 1943. év második felében a munka eredményeinek közzététele is meg fog indulni.

Az elnökség.

A *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* 1942. évi október hó 8-án tartotta rendes évi közgyűlését. *Szentpétery Imre* elnök a közgyűlés megnyitása előtt helyéről felemelkedve, az országszerte átérzett mélységes gyászt és fájdalmat kifejező szavakkal emlékezett meg arról a súlyos veszteségről, amely a Főméltóságú Kormányzó Urat, családját és az egész nemzetet *vitéz nagybányai Horthy István* Úr Őfőméltóságának, Magyarország Kormányzóhelyettesének hősi halálával sújtotta. Bejelentette, hogy a megrendítő hír megérkezése után az elnökség a Társaság nevében táviratilag fejezte ki legmélyebb részvétét a Kormányzó Úr Őfőméltóságának, s hogy ezt a Főméltóságú Úr kabinetirodája útján megköszönte. A megjelentek a nagygyászban való osztozásuk és hódolatteljes tiszteletük jeléül állva hallgatták az elnök beszédét.

Ezután az elnök rövid bevezető beszéd kíséretében a közgyűlést megnyitotta. Napirendre először az ebben az évben alapszabályszerűen kilépő és az időközben elhunyt igazgató-választmányi tagok helyeinek titkos szavazással való betöltése volt kitűzve. A szavazás eredményeképpen a közgyűlés a kilépő *Eckhart Ferenc, Holub József, Jalsoviczky Károly, Jánossy Dénes, R. Kiss István, Mályusz Elemér, Szabó István, Ugron István, Végh Gyula és gróf Zichy István* eddigi igazgató-választmányi tagokat további hat évre (1948-ig) újból megválasztotta, a Fógel József, Herzog József és Pettkó Béla halála következtében megürült igazgató-választmányi tagsági helyeket pedig *Bottló Béla, Ila Bálint és Timon Béla* rendes tagokkal töltötte be. A számvizsgálóbizottság elnökéül ezúttal is *Borzsák István*, tagjaiul pedig *Donászy Ferenc és Fügedy Erik* választattak.

A titkár a Társaságnak a lefolyt évben kifejtett működéséről és életéből a következőket jelentette:

Múlt évi rendes közgyűlésünket szintén ősszel, október hó 23-án tartottuk. Társaságunknak az eltelt esztendő folyamán kifejtett működését és életét van szerencsém röviden összefoglalva a következőkben vázolni:

Igazgató-választmányi üléseinket 1941. évi december 19-én, a folyó évi március 12-én és a mai közgyűlésünket megelőzőleg tartottuk. A folyó ügyek megtárgyalásán kívül valamennyi ülésünk felolvasásokkal volt egybekapcsolva. Múlt évi közgyűlésünkön *Tóth László* igazgató-választmányi tagunk «Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát» c. tanulmányát olvasta fel; decemberi választmányi ülésünket megelőzőleg *Ludwig Oszkár Vince* «Corvin János anyja» c. értekezését, melyben a szerző Corvin János anyjának kilétét és élete körülményeit véglegesen tisztázza, Istványi Géza ig. vál. tag olvasta fel; ez év március 12-én tartott felolvasó ülésünkben pedig *Elekes* Lajos a havaselvi vajdáknak a középkorban használt címeréről értekezett. Mind a három felolvasás a Turul legutóbbi két füzetében jelent meg. Turul folyóiratunk egyébként a már jó ideje szokásos terjedelemben és időben látott napvilágot.

Taglétszámunk a letelt esztendő folyamán huszonhárom új taggal gyarapodott. E szaporulat számbelileg jóval túlhaladja bármely okból előállott veszteségeinket. Utóbbiak közül különösen érzékeny és fájdalmas a múlt év végén elhunyt *Herzog József*nek, az Országos Levéltár főigazgatójának, Társaságunk melegszívű barátjának, választmányunk régi, buzgó tagjának az elvesztése. Szellemi és anyagi téren egyaránt mindenkor a legnagyobb készséget tanusította Társaságunk iránt, s üléseinknek legszorgalmasabb látogatói közé tartozott. Nem sokkal halála előtt jelent meg a Turulban két nagyszabású és kiváló értékű dolgozata: Egyikben a történetirodalomban nyilvánított téves megállapításokkal szemben hatalmas forrásanyag alapján megvilágítja a való tényállást Skóciai Szent Margit származásának kérdésében; a másikban gondos kutatások és összevetések végzésével a Kápolnai-család hamis okleveleit ismerteti. — Legutóbb elhalt *Pettkó Béla* is, aki a múlt század vége óta volt szakadatlanul választmányunk tagja. Mindkettőjük emlékét az igazgató-választmány jegyzőkönyvben örökítette meg.

Végül ami anyagi helyzetünket illeti, ennek egyensúlyban tartását elsősorban az a támogatás teszi lehetővé, melyben a Magyar Nemzeti Múzeum és a Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetsége Társaságunkat részesíti. Fogadják érte őszinte hálánkat és köszönetünket. És köszönetet mondunk buzgó tagtársainknak is, akik tagdíjaiknak idejében való beküldésével tudományos célú törekvéseinknek szintén nagy segítségére vannak, úgyszintén a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának az Akadémia helyiségeinek Társaságunk ülései számára való szíves átengedéséért.

A titkár.

SZAKIRODALOM.

Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. Sajtó alá rendezte: *Czobor Alfréd.* 8. kötet. Budapest, 1942. 588 lap.

Áldásy művének ez a befejező kötete 412 hazai és 8 külföldi armális, illetve rangemelő oklevél leírását foglalja magában az 1826—1909 időközből. Pótlékában még 33 hazai és 3 külföldi oklevelet tartalmaz azokból a darabokból, melyek Áldásy kézirati gyűjtésébe a megfelelő évkörök közzététele után jutva, onnan kimaradtak. Ezekből a hazaiak közül egy középkori (II. László királynak Prágában 1497-ben kelt címeradománya alkincstárnoka, Kubinyi László deák részére), 7 darab XVI., a többi XVII. és XVIII. századi. Függelékében további 65, köztük 4 külföldi címereslevelet sorol fel, leírásuk mellőzésével, de a rövid regeszták minden kellékével. Ezek a darabok u. i. Áldásy kéziratának lezárása, tehát 1930. július vége után, de a Múzeum Levéltári Osztályának az Országos Levéltárral való egyesítése, vagyis 1934. júliusa előtt jutottak a múzeumi levéltárba. A sajtó alá rendezés áldozatos munkáját vállaló Czobor gondosságát dícséri, hogy ebben a formában felvette őket; mint megjegyzi, Áldásy is kétségtelenül felvette volna őket kéziratába, de ebben 1932-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

Czobor egyébként, mint az eddigi köteteknél, e kötethez írt Bevezetésében is kiemeli a közölt anyag társadalom-, művelődés-, gazdasági, had- és köztörténeti vonatkozásait. Művelődési, közéleti és egyéb történeti nagyságaink sorában szerepel többek közt Czech János, az Érsekújvári Kódex felfedezője, továbbá Klapka György atyja, egyházfejedelmeink közül Szcitovszky János, Lonovics József, Haulik György címereslevelei. A rangemelő oklevelek csoportjában Vay Ábrahám és Zay Imre grófi, Nyáry Antal bárói oklevelét tartalmazza e kötet. Czobor címertani szempontból méltatja, hogy a magyar nyelv, mint hivatalos államnyelv 1845-től kezdve az armalisoknál is a latin nyelv örökébe lép. Rámutat ennek kapcsán arra is, hogy e magyarnyelvű oklevelek még nem tudnak elődeiknek latin stílus- és tartalmi sajátosságaitól szabadulni. Az első magyarnyelvű címereslevél Janics Jánosé 1840-ből, négy évvel megelőzve ezzel a törvény szentesítette követelményt. Ugyancsak e törvénnyel és előzményeivel vonatkozásban 1836-tól kezdve tömegesen újítják meg pecsétjeiket a törvényhatóságok és egyéb közületek, latin köriratuknak magyarral való felcserélése végett. Végül megjelöli Czobor bevezetése e kötetben is a közöltek sorából a legjellegzetesebb beszélő és jelképes címereket. Egészen különleges ezek közt is Urm János pétervárad őrnagy címerének sisakdísze: ebben 12 zászlócska — egy török és 11 francia — utal ugyanennyi hadjáratban való részvételére.

A nyolc kötet bevezetéseinek ezek a részei nélkülözhetetlenek és szinte vezérfonalát nyujtják egy modern magyar címertani kézikönyv megírásához. Utal erre folyóiratunkban már e munka III. kötetének bírálója is (Turul 1937. évf. 3—4. sz.), amidőn címertani irodalmunknak nagy heraldikusaink, báró Nyáry, Csergheő, Csoma elhalálozását követő ellanyhulásáról panaszkodik, bár kisebb közlemények, főleg aktuális kérdésekkel kapcsolatos címertani tanulmányok — akárcsak ma — azóta is jelentek meg időnkint. De címertani irodalmunk nem áll arányban címeres emlékeink közismert gazdagságával. Ugyanitt hangoztatja azt is, hogy ha Áldásy munkája nem is menti fel mindig a kutatót az eredeti címereslevelekhez való fordulástól, a kézirattár foliói átböngészésének fáradságától mindenesetre megkíméli s heraldikánk fejlődésének megfigyelésére kiválóan alkalmat nyújt. Most tehát, hogy ez a nyolc kötetnyi gazdag anyag könnyen hozzáférhetővé vált, elérkezett az ideje elsősorban az ezekre alapozott új Magyar Heraldika Kézikönyve kidolgozásának is.

Elkerülhetetlen és illő, hogy történeti irodalmunkban ily párját ritkító nagyszabású vállalkozás befejező kötetének megjelenése kapcsán visszapillantást vessünk keletkezésének körülményeire, viszontagságos sorsára és méltassuk jelentőségét, ami nemcsak a heraldika és történettudomány, hanem egész tudományos életünk szempontjából is tanulságos. A munka jelentőségére nézve Czobor szavait idézzük a 8. kötethez írt bevezetéséből: «Dr. Áldásy Antalnak ez a műve tudományos pályájának legterjedelmesebb és legfárasztóbb munkája, melyhez hasonló címerleíró gyüjtemény úgy méreteit, mint a feldolgozás módját tekintve, sehol másutt nincsen.»

Hogyan merült fel e munka terve és hogyan járta végig megvalósulásának tövises útját? 1895-ben indította meg a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára, ősnyomtatványainak leírását tartalmazó kötetével, a Könyvtár leíró katalógusainak sorozatát. Ezt 1904-ben követte a címereslevéleit leíró első kötet. Fejérpataky László, a Széchényi Könyvtár akkori igazgatója, felismerte, hogy a címereslevelek és nemességi ügyek iránt napról-napra fokozódó érdeklődés kielégítése mellett a heraldika tudományának tesz szolgálatot a múzeum őrizetére és gondozására bízott 72 családi levéltár címereslevéleinek, mint a címertan legbecsesebb forrásainak közzétételével. Ő szemelte ki a fiatal múzeumi őrt, Áldásy Antalt, e fáradságos munka elvégzésére, aki már 1900-ban látott hozzá az 1200 1868-ra kiterjedő s egyelőre két kötetnyire becsült anyag feldolgozásához. A címereslevelek és egyéb nemességbizonyító iratok eredetileg a levéltári osztály törzsanyagának csoportjába voltak időrendben beosztva. Áldásy már 1886-ban kezdte az anyag kiválasztását és csoportosítását. Az anyag teljes kiválasztása és a kettős — évek és családok szerint vezetett — cédulakatalógus elkészítése négy év munkáját vette igénybe. 1890-ben így e csoport 193 nemesi irata mellett a családi levéltárakból vett 42 darabjával 235 iratot tartalmazott. A nemesi iratok önálló csoportjának felállítása e gyüjtemény tervszerű gyarapítását vonta maga után. Különösen 1897-ben emelkedett a gyarapodási szám, az országos kiállítás anyagáról készült másolatok átvételével, egyszerre 91-re; a végleges rendezéstől 1902-ig az eredeti szám háromszorosára növekedett. Így az 1904-ben megjelent első kötet 631 darabot foglalt magában. Áldásy bevezetése már ebben a

kötetben is tanuskodik a képzett heraldikus kiforrott kritikájáról és normát szab a későbbi kötetek bevezetéseinek, a legkiválóbb és különleges armálisok kiemelésével (valóságos kis megbízható magyar heraldikatörténet állítható össze ezek alapján), a munka kiadása körül követett eljárás irányvonalainak megjelölésével és a munka használatát megkönnyítő szempontok és útbaigazítások megadásával.

A publikálás folytatásának kényszerű hosszú szünetében Áldásy páratlan buzgalommal és lelkiismeretességgel folytatta a folyton szaporodó anyag gyűjtését és feldolgozását. Folytatta 1912 után is, amikor egyetemi tanári kinevezésével megvált a Széchényi Könyvtártól, mint Hóman írja: «Teljes önzetlenséggel folytatta művét, hálára kötelezve a Könyvtár vezetőségét és a kutató közönséget.»

Az 1917 óta készenálló munka egy újabb kötetének megjelenése a háború és az azt követő évek mostoha körülményei következtében csak 1923-ban valósulhatott meg a II. kötet első tíz ívének megjelenésével, amit megint csak 1930-ban követhetett ennek a kötetnek második fele. Ennek a két kötetnek megjelenését érhette meg Áldásy. Halála után nem volt kilátás, hogy a további kötetek belátható időn belül a Nemzeti Múzeum kiadásában napvilágot láthassanak. Ekkor fogant meg a megboldogult tudós testvéröccsében, dr. Áldásy József ny. belügyi h. államtitkár úrban az a nagylelkű és fenkölt elhatározás, hogy a további kötetek saját költségén való publikálásával nem engedi elkallódni testvére munkáját. A kézirat négy kötetnyinek ígérkezett, az összesen 4588 leírást és 271 címerrajzot magábanfoglaló gyűjtemény azonban végeredményben nyolc testes kötetben kaphatott csak helyet. Áldásy József elhatározásával a hátralevő hat kötetnek aránylag rövid időközben való megjelenése biztosítva volt. E hat kötet sajtó alá rendezését Czobor Alfréd vállalta, kinek «fáradhatatlan és odaadó buzgóságát» nemcsak a kiadó, de a tudományos kritika is egyhangúan méltatta minden egyes kötet megjelenése alkalmával.

A tudós szerző hangyaszorgalma magában nem magyarázza meg a nagy munka teljes megvalósulását, ha nem párosul alapos tudományos felkészültségével, fejlett kritikai vénájával. A történettudomány összes segédtudományaiban, a címertan mellett a diplomatikában való otthonossága képesítette például arra, hogy biztos szemmel azonnal felismerje és biztos kézzel azonnal kiselejtezze a hamisított okleveleket. Czobor a későbbi kötetek gondozásában Áldásy szempontjait követte nagy szakértelemmel, biztosítva ezzel, hogy a munka egységes elgondolásához híven az elárvult későbbi kötetek méltók maradtak az Áldásytól gondozott elsőkhöz.

Áldásy Antal és Czobor mellett, Áldásy József nélkül a munka valószínűleg nem kerülhette volna el a csonkánmaradás szomorú sorsát, azt a sorsot, melyre nézve Fekete Nagy Antal szép szavakat talált a mű negyedik kötetéről folyóiratunkban közölt ismertetésében: «Történetíróinknak, főleg azoknak, akik kiadatlan forrásanyagot őrző intézményeinknél szolgálnak, oly hatalmas és sokoldalú anyag áll rendelkezésére, hogy összegyűjtött anyaguk feldolgozását legtöbbször nem tudják befejezni» (Turul, 1938. évf. 3—4). Rámutat ennek kapcsán az írói hagyatékként ránkmaradt kéziratoknak többnyire még mostohább sorsára. Kétségtelen, hogy Áldásy életmunkája sem kerülhette volna el ezt a sorsot, ha halála után öccsének áldozatkészsége és kitartó buzgósága meg nem teremti továbbépítésének és betetőzésének előfeltételeit. Hadd idézzük itt újra az 5. kötet bevezetésének zárószavait is: «Nem zárhatjuk bevezető sorainkat anélkül, hogy az eddiginél is nagyobb csodálattal és megilletődéssel ne mutassunk rá arra a rendkívül fárasztó munkateljesítményre, melyet a megboldogult tudós ebbe a nagyméretű művébe kitartó szorgalommal és odaadással belefektetett, s hogy ennek kapcsán újólag ki ne emeljük, mily nagyértékű az az áldozat, melyet testvéröccse annak teljes egészében való kiadására fordít, hogy azt közkinccsé tegye». A két Áldásy testvér érdemének egybefoglaló méltatására ismertetésünk végén viszont a befejező kötet bevezetéséből idézünk: «Bizonyos, hogy akik ezt a nagyszabású művet forgatni fogják, mély hálaérzettel fognak emlékezni a tudós professzorra, s hálájuk kiterjed arra is, aki áldozatot nem kímélve, annak teljes közreadását lehetővé tette . . . Legyen ez a mű is dr. Áldásy Antal emlékének hű őre».

Taborsky Ottó.

Bartal Aurél: A csallóközi Karcsák és a Karcsaiak a középkorban. Budapest, 1941. 195 l. + 6 térkép + 2 címerrajz + 8 leszármazási tábla.

Bartal Aurél történetírói munkássága, mely műkedvelésből fakadva családja történetének megírásával indult útnak, közbeeső állomások után ismét visszakanyarodott a csallóközi Karcsák vidékére, ahhoz a talajhoz, ahonnan a Bartal-család is származik. A közben megtett út erőteljes fejlődést mutat mind módszertani kérdésekben, mind a tudás fejlődése, mind pedig a problémák felismerése tekintetében.

A munka bevezetése a Karcsák vidékét is magában foglaló nagyobb földrajzi egységnek, a Csallóköznek nevével és annak eredetével foglalkozva, bő történeti adatok alapján, megcáfolva minden ellentétes találgatást és a történeti fejlődést nem ismerő fejtegetést, megállapítja, hogy a Csalló folyó nem más, mint a Duna felső (északi) ága, vagyis a mostani Kisduna és hogy a Csalló folyóról nevezték el a Csalló és Duna közti szigetnek azt a nagyobbik részét, mely a Kisduna és a Vág összefolyásáig, a mai Guta község vonaláig terjed. A Csallóköz és annak közepe táján fekvő Karcsa nevű falvak legrégibb ismert lakossága, mint azt a Beled név is bizonyítja, a VIII. század végén hun-avar volt, mely töredékeiben fennmaradva feloldódott a szintén erősen törökös jellegű honfoglaló magyarságban. Arra azonban, hogy a Karcsák, mint egyesek állítják, valaha is bessenyők lettek volna, semmi adat nincsen. A Karcsa szó eredetét és jelentését illetőleg, főleg a szó összetett alakjai alapján, Vámbéry megállapításai után arra az eredményre jut, hogy a karcsa köszó török eredetű, és megerősített, kisebb udvarházat jelent. A Karcsa helynév, mely 1215-ben tűnik fel elsőízben, nem jelent egységes települést, hanem a magyarságot annyira jellemző apró településeknek gyűjtőneve volt, mely már a középkor folyamán 16 különböző jelzős összetétellel megkülönböztetett birtokot

foglalt magában. Mint ahogy a Karcsa helynév különálló települések összefoglaló neve volt, úgy a települések lakossága a legkorábbi időben társadalmi tekintetben a legszélesebb rétegeződést mutatja. Legelőkelőbb réteg volt és legkorábban jutott el a teljesfokú nemességig Egyházas- vagy Lászlókarcsa, Diák- vagy Bartalkarcsa, Beledkarcsa és Lucakarcsa serviensi eredetű birtokossága. A következő réteg volt Etre-, Guta-, Királyfia- és Damasakarcsa lakossága, mely a szentkirály jobbágyai és a várjobbágyok sorából emelkedett a természetes társadalmi fejlődés útján az országos nemességig. Az esztergomi érsekség prediálisai közé tartoztak Vagya-, Pinke- és Morockarcsa lakosai, akiknek nagyrésze később szintén az országos nemesség soraiban foglalt helyet. Gönczöl-, Igric- és Népekarcsa lakói csaknem kivétel nélkül a várnépek és várszolgák rendjébe tartoznak. Ezeknek egy része a nagy társadalmi átalakulás befejezésekor, a XIV. század elején szintén nemessé vált. A sok Karcsa közül csupán Erdőhátkarcsa birtokosainak korábbi rendi hovatartozását nem ismerjük.

A társadalmilag különböző eredetű, de a XIV. században már egységesen országos nemességű Karcsák népének korán kialakult központja Egyházaskarcsa volt, mint Szent Bertalan apostolról elnevezett egyházas hely, melynek temploma szerző szerint minden valószínűség szerint Szent István közismert parancsa következtében épült.

Az a széleskörű, úgyszólván minden szempontot felölelő anyaggyűjtés, mellyel Bartal munkájának részletes, mozaikszerűen összerakott alapját megteremtette, lehetővé teszi a Karcsák népe társadalmi fejlődésének nyomról nyomra történő végigkísérését. Látjuk adatai alapján a még conditionalis állapotból történő lassú emelkedést, az eredeti társadalmi állapotnak mindinkább gyérülő emlegetését, végül pedig az országos nemességnek teljes élvezetét. Apró, a nagyközönséget nem annyira, mint inkább a tudósokat érdeklő adatok és a fejlődés menetét ábrázoló fejtegetések ezek, és annál értékesebbek, mert olyan fejlődésre világítanak rá, melyet eddig úgyszólván tértől függetlenítve feltevések alapján időbelileg mutattak be, nem pedig egyes családok társadalmi fejlődésének menete kapcsán. Egy-egy család vagyoni állapotának hullámzását azok birtoktörténetének rajzával szemlélteti. Apró, kisbirtokú nemességet jelentett mindig a Karcsák népe, melyből ha fordulnak is elő a nemességen belül társadalmi és gazdasági tekintetben kisebb kiugrások, azok nem állandósulnak és a Karcsák nemessége a tárgyalt kornak, a középkornak a végéig megmarad a kisbirtokosság keretei között. A Karcsaiak között már a XIV. században fordulnak elő comesek, később szolgabírák, királyi emberek, várnagyok, alispánok, sőt a családnak két ága Zsigmond királytól 1418-ban Konstanzban, illetve 1434-ben Baselben címereslevelet is kapott, ami valószínűvé teszi, hogy az adományosok előkelőbb környezetben éltek, ahol a címerviselésre szükségük volt. Utódaik ennek ellenére ismét mint kisbirtokú nemesek szerepelnek tovább. A Karcsák mai területe 4500 kat. hold, ami nagyjában megfelel a középkori állapotnak. Bartalnak részletes adataira támaszkodó, az összes helységeket sorra vevő megállapítása szerint egy-egy helységben átlag 5—6 kúria volt, ami a XIII. században 40—50 családot, kb. 200 lelket jelentett. Az egy családra eső terület tehát kb. 100 hold volt, ami, tekintve azt, hogy a határnak legfeljebb fele volt szántó, a többi pedig kaszáló, rét, nádas és mocsaras hely, tényleg csak a kisnemesi életmódhoz szükséges feltételeket adta meg. Terjeszkedésre a föld csekélysége miatt alkalom nem kínálkozott, kiválás a Karcsaiak közösségéből nem történt, így az emelkedés feltételei nem nyíltak meg az itteni nemesség számára.

A kisnemesi életmódra, foglalkozási ágakra, birtokügyletekre, örökségi, birtokpereikre, hatalmaskodásaikra területükön belül és kívül, a szomszédos nagybirtokosok elleni védekezésükre, olykor azok támadásait megbosszuló vagy megelőző hatalmaskodásaikra, általában a kisnemesi életmód sokféle megnyilatkozására bő adatokat találunk az egyes ágak leszármazását és történetét tárgyaló fejezetekben.

A társadalmilag is különböző eredetű Karcsaicsaládok települési területe, ha a Karcsa nevű falvak zárt tömböt alkottak is, nem állott egyetlen összefüggő birtoktestből. Így a serviensi eredetű Karcsaiak birtoka három különálló, területileg nem érintkező darabban terült el a nagy karcsai határon belül. Ez a területi megszakítottság természetesen továbbtagolta a többi Karcsai-családok birtokát is; így a várjobbágyi, valamint a várnépi eredetű Karcsaiak birtoka is két-két össze nem függő tagból állt, melyek közé hosszú ék alakban nyúlott be a prediális eredetű Karcsaiak egységes területet alkotó birtoka. Ilyen tagoltság mellett természetesen határsértések és határperek sűrűn fordulnak elő. Az ezekkel, valamint a birtokosztályokkal és egyéb oklevelekkel kapcsolatban előforduló határjeleket ügyesen és módszeresen használja fel a szerző az egyes ágak birtokainak megállapításánál és szemléltetően érzékelteti, amikor térképre vetíti a különböző eredetű Karcsaiak települési területét és az azokon előforduló nevezetesebb határjeleket, szembeállítva a vidék mai térképével.

A kisnemesség életrajzának megírására legújabban kísérletet tett Révay József a Tajnay család kapcsán. Azonban Bartal munkája az első, mely egy aránylag kis zárt egység úgyszólván kizárólag nemesi eredetű lakosságából álló népének rajzát adja a legrégibb okleveles előfordulásától kezdve. Az ideális egység mellett a feladat sikeres megoldását és a kép teljességét nagyban megkönnyítette az okleveles anyag bősége is; ám az ehhez szükséges előfeltétel megteremtése: az okleveles anyag lelkiismeretes összegyűjtése, fáradságos összeállítása és érzékeltető képpé formálása a szerző érdeme. Viszont éppen a forrásanyagnak rendkívül nagy gazdagsága, a Karcsai családoknak kiterjedtsége és a Karcsáknak késő korokig elnyúló jelzőtlen említése jelentették a munka nehezét és a rendszerezés nehezen leküzdhető akadályait. A szerző főérdeme abban nyilvánul meg, hogy a karcsai földhöz ragaszkodó nagy szeretetével le tudta küzdeni ezeket az akadályokat és a történetírói munkássága során gyakorlatilag elsajátított módszerességével részleteire felbontott és mégis egységes képet ad a táj és lakossága fejlődéséről.

Munkája végén külön mellékletként 8 táblán

adja a különböző, vérségileg és társadalmi eredet tekintetében közös nevezőre nem hozható Karcsai-családok leszármazását, gondosan mérlegelve és összeállítva forrásanyaga alapján az egyes ágak közötti kapcsolatokat. A munka ízléses kivitelét még 6 térkép és a Karcsai családok két középkori címerrajza fokozza. *Fekete Nagy Antal.*

Vécsey Zoltán: A Szinyei Merse-család történetéből. A Néptanítók Lapja 1942. évi számában megjelent cikk kibővítésével készült különlenyomat. Budapest, 1942. 17 l.

Ez a füzet, mint címe is mutatja, a Sáros vármegyében törzsökös s oklevelekkel kimutathatólag az Árpád-korban hősi tetteik által kimagaslott ősökre visszatekintő és története folyamán a mai napig nemzeti életünk és művelődésünk számos ágában kiváló hazafiakat adó Szinyei Merse-család múltjából csupán vázlatokat és szemelvényeket ad. Ezeket azonban a szerző a tőle ismert tetszetős stílusban, megkapó, mindenki számára élvezetes előadásban rajzolja meg, s noha forrásaiból csak néhányat említ fel, megállapítható, hogy szorosan a történeti valósághoz ragaszkodik.

Bevezetőül röviden összefoglalja a Sáros vármegyéről, mint a magyarság egyik legrégibb szállásterületéről napjainkig kialakult megállapításokat. Ezek és Karácsonyi fejtegetései alapján valószínűnek tartja, hogy a Mersék a megszálló mátraaljai magyarok közül kerültek fel Sáros vármegyébe. Oklevélből ismert első ősük Sáma fia Benedek comes, akinek egyik fia, a családnévben megőrzött Merse (másik fia csatában elesett) hősiességéért IV. Béla királytól 1262-ben Zwinyefalvát kapta, a hozzátartozó Újfaluval (ma Szinyeújfalu) és Jernyével. Ettől a szinyei birtoktól vette a család előnevét. Vécsey a család további történetét is tömör összefoglalásban, mindamellett világosan és áttekinthető módon szemlélteti. A XVI. sz. elején a Mersék szinyei váruk körzetében 22 falu birtokosai. A Boldogságos Szűz tiszteletére épült várbeli nemzetségi templomuk ma is Sáros egyik legszebb műemléke. A XVII. sz. küszöbén három ágra válnak: A jernyei ág, melynek Szinyei Merse István az alapítója, a XVIII. sz. végén kihal; a második, a szinyei ág, Miklóstól indul ki, a harmadik pedig, a szinyeújfalusi, Kristóftól. Utóbbi ismét két alágra oszlott: Kristófnak első nejétől, Berzeviczy Klárától született fia, Zsigmond alapította az idősebbik, a második feleségétől, Bárczay Ilonától való Kristóf pedig az ifjabb szinyeújfalusi ágat. Az idősebbikből származik Szinyei Merse Jenő jelenlegi vallás- és közoktatásügyi miniszter, közelebbről Zsigmondnak, Mária Terézia idejében Sáros vármegye kiváló alispánjának egyenes ivadéka. A szerző részletesebben mutatja be a család nevezetesebb tagjait; például a három ágalapító testvérnek nagytehetségű és műveltségű György nevű fivérét, aki a magyar politikai és kultúrtörténetben is nagyjelentőségű egyéniség volt; az ifjabb szinyeújfalusi ágból László sárosi alispánt és pozsonyi követet, a kitűnő jogászt, s ennek fiát, Félixet, megyéje kiemelkedő vezetőegyéniségét, kinek fia, Pál a művészettörténetben biztosított örök nevet magának, stb. Egyesek nejeiről is bővebben emlékezik meg: így a jernyei ágat alapító István feleségéről, Ibrányi Zsófiáról, a szellemi és kulturális értékek, templomok, iskolák gondozójáról; a szabadságharc idején és az elnyomatás alatt a magyar irodalom, dal és érzés fenntartásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Jekelfalussy Máriáról, a fenti Szinyei Merse Félix nejéről, és még többekről.

Vécsey e mindössze tizenhét oldalnyi összefoglalásban természetesen csak nagy vonásokban adhatta elénk a Szinyei Merse-család történetét; de mindenesetre fölkeltette a figyelmet arra, mily nagy hasznára válnék nemcsak a család-, hanem a köztörténetnek is, ha ennek a kiváló, ősrégi, Sáros vármegye többi előlelő családaival is rokonsági kapcsolatokban álló családnak történetét kimerítően megírnák. A különben nagyobb szorgalmat igénylő terjedelmes munka hálás is lenne, mert felépítéséhez a családnak az Országos Levéltárban letett levéltára és a kiadott, valamint más levéltárakban őrzött forrásanyag bőségesen tartalmaz adatokat.

Czobor Alfréd.

Nyíresi-Tichy Kálmán: A rozsnyói nemesség testületi szabályai és tagnévsora 1846-ból. (Új Magyar Museum, I. kötet, I. füzet. Kassa, 1942. 139—146. ll.)

A kassai Kazinczy Társaság most megindult és az egész Felvidéket szolgáló tudományos folyóiratában a rozsnyói múzeum igazgatója egy család- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt becses kéziratot ismertet, amelyet a Városi Múzeum őriz. Ez a kötet a Rozsnyón élt nemesség jegyzőkönyveit tartalmazza 1746-tól 1848-ig, amelyek a sok helyi és kortörténeti vonatkozás mellett egy felvidéki, túlnyomóan bányavárosban élő nemesség társadalmi és gazdasági helyzetéről igen érdekes képet adnak. Természetes, hogy a jegyzőkönyvekben előforduló családok történetéhez ezek a feljegyzések elsőrendű források. A rozsnyói nemesség az 1715: LXXVII. t.-c. alapján alkotott testületet, amely «az adókivetés, kiözkiadás, s számvételekben nevezetes befolyást ellenőrséget» bírt. Az 1846-iki szabályzat, amelyet Nyíresi-Tichy teljes szövegében közöl, a rozsnyói nemesség helyzetét így körvonalozza: «A rozsnyói nemesség állása századok ólta nehezebb vólt, mint másoké, egy szegény városban polgárokkal egyesülve, sem jogait nem hagyhatta el, mert azok alkotmányt biztosító emberséges jogok valának, sem idegen nem lehetett azon viszontagságok iránt, mellyek a többi lakosságot nyomasztják. S gyakran vóltak fájdalmas érdek-összeütközések, évekig tartó visszavonás, míglen a kor engesztelyítő szelleme kiegyenlíté a viszonyokat, s jelenleg már tisztába hozva minden, szükséges, hogy szabályok által rendeztessék testületünk, mellynek befolyásos törvényes állása azt meg nem engedi nem csak, sőt kívánatos és szükségessé teszi». Ezek a megállapítások már a liberalizmus szellemében gyökeredznek és jól jellemzik a rozsnyói nemesség társadalmi és politikai felfogását is a reformkor delelőjén.

A szabályzat részletesen intézkedik a nemesség évenként, január első felében tartandó közgyűléséről, a nemesi testület ügyeit intéző állandó bizottságról, a nemesi testület elnökéről, akit a szabályzat főkormányzónak nevez és teendőit gondosan körülírja, a testület jegyzőjéről és aljegyzőjéről,

a pénztárnokról és a nemesi pénztár kezeléséről. A nemesi pénztár bevételét azok az egy huszasok alkották, melyet minden 18 éven felüli és helyben lakó nemes negyedévenként a pénztárba fizetni tartozott. A nemesi pénztár jövedelme csak az okvetlen szükséges kezelési kiadásokra és «díszes közhasznú célokra és soha nem pártérdekű s múlékony kiadásokra» volt fordítható, a kögyűlés kétharmad többségének határozata szerint. A nemesi testület tisztségviselői díjazást nem húznak és nemes érzésből hivataloskodnak, de minden hat évben új választás alá esnek. «Az egyesült nemesség megvárja tagjaitól, — így fejeződik be a szabályzat — hogy érezve díszes állásukat, a nemesség becsét, erejét minden alkalommal emelni, s virágoztatni igyekezendenek, s e városban, melynek jóléte mijénkével összekapcsolva van, a költsönös egyetértést, közremunkálást előmozdítva, magasabb polgári s hazafi érzést táplálandnak keblükben, s mit e város küllállapotában a szerencse megtagadott, azt magasztos indulataikkal pótolandják».

A jegyzőkönyv végül magában foglalja a nemesi pénztár számadásait 1747-től 1783-ig. A számadások a rozsnyói nemesség befizetéseit névszerint sorolják fel, ezért ezekből összeállítható a rozsnyói nemesi családok leszármazása is. Ez annál megbízhatóbb, mert a rozsnyói nemesi lajstromba csak igazolt, országos nemeseket vettek fel.

Nyíresi-Tichy Kálmán a családtörténeti kutatásnak is igen jó szolgálatot tett, amikor felhívta a figyelmet a gömörmegyei nemesség újkori történetének erre a fontos forrására. Kívánatos volna a genealogiai szakirodalomban más ilyen emlékeket is ismertté tenni. *Tóth László.*

Szentpétery Imre: A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. Budapest, 1942. 401—423. ll. (Különnyomat a Melich-emlékkönyvből.)

A magyarországi középkori oklevelek sok ezrének áttanulmányozása után Szentpétery Imre most azzal a finom analízist igénylő kérdéssel foglalkozik, honnan származnak a középkori oklevelek átirataiban fellelhető hibák. A bonyolult kérdés vizsgálatához a diplomatikai módszereken kívül figyelembe kell venni a nyelvtörténeti és különösen a lélektani kutatások eredményeit is. Oklevélpároknak, valamint eredetiben és átiratban fennmaradt középkori okleveleinknek vizsgálata után Szentpétery arra az eredményre jut, hogy hibák már az eredetiben is fordulnak elő, az átiratokban található hibák egy része tehát onnan is származhatik. Viszont az átiratok javítják is az eredeti esetleges hibáit. A nem szándékosan elkövetett hibáknak rendszerint lélektani okuk van. De hibaokozó lehet olykor a tudatlanság is. A hibák gyakori létrejöttét nagymértékben elősegítette a sablonosság, ami főleg azáltal fejlődött ki, hogy az ellenőrzés az oklevelek jogilag jelentős részére terjedt ki különösen. A latin és esetleg magyar szavak helyesírási hibáinak ellenőrzése, javítása másodlagos jelentőségű volt. Az átíró okleveleken található ellenőrző jelzés (lecta et correcta, lecta et collationata, collationata cum tenore) szintén csak a jogilag fontos részek helyes átírását bizonyítják. Fontos megállapítása Szentpéterynek az is, hogy az átirat pontosságát és megbízhatóságát nem az dönti el, hogy mennyi idő mulva készült az eredeti kiadása után, hanem hogy az átiratot kiállító oklevélado testület általában milyen pontossággal dolgozott. Külföldi kutatások például megállapították, hogy a pápai kancellária sokkal pontosabban és megbízhatóbban dolgozott, mint a császári. Nálunk Szentpétery kutatásai szerint — az átírások pontossága tekintetében a királyi kancellária és a hiteles helyek vezettek. De még ugyanazon testületen belül is megállapíthatók időszakok a pontosság és megbízhatóság szempontjából. Az oklevélátírások hibavizsgálatai az általános történettudomány szempontjából azért jelentősek, mert a csak átiratban fennmaradt oklevelek hitelességét, egyes adataikban is, a hibavizsgálatok eredményei alapján értékelhetjük.

Szentpétery Imre finom megfigyeléseken, apró részletkutatásokon éles kritikával felépített és eredményekben gazdag tanulmánya új és értékes fejezet a magyar oklevéltan történetéhez. *Tóth László.*

Vitéz Horánszky Pál: Liptó vármegye nemes családai. Budapest, 1942. 1. füzet, A—D. 84 l., hét melléklettel.

Szerző, kinek nevét folyóiratunk szakirodalmi rovatából olvasóink már ismerik, számos, eddig inkább szűkebbkörű családtörténeti tanulmány közreboesátása után arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy Liptó vármegye családjainak történetét és leszármazását állítja össze. Családi kapcsolatai a vármegyével több alkalommal hozzásegítették, hogy adatait a helyszínen gyűjthesse össze; mindamellett a ma már három városba (Liptószentmiklós, Rózsahegy és Lőcse) szétosztott vármegyei levéltárat csak kis mértékben tudta kiaknázni. Többet merített az Országos Levéltárból, néhány magánlevéltárból, amihez saját okiratgyűjteménye is csatlakozik, továbbá 27 egyházközség anyakönyveiből. Segítségére volt Daróczy Zoltán és Platthy Pál is családtörténeti adatokkal. Mivel a munkát főleg a nagyközönségnek szánta, a fősúlyt, a történeti részt, rövidre fogván, a leszármazási adatokra fekteti, úgy hogy a füzet nagy része pontos genealogiai tábla, sok hiteles évszámmal alátámasztva. Az A—D-ig terjedő füzetben 39 családra találunk adatot, melyek közül egyik-másik (Andaházy, Andreánszky, Baán, Beniczky, Bobrovniczky, Boczkó, Bohus, Csemiczky) különösen terjedelmes. A füzetet külön mellékleten az Andreánszky-család színes nemesi és fekete nyomatú bárói, továbbá a Boczkó- és Csemiczky-család címerei, két Andreánszky udvarháznak, Szentandrás községből két felvételnek és Benedikti György ev. prédikátornak képe díszítik. A munka nagy szorgalom és utánjárás eredménye, s méltán megérdemli a családtörténetet kedvelők hathatós támogatását, hogy folytatása következhessék, melyet szerző féléves időközökben ígér.

G. Vargha Zoltán.

Faller Jenő: Bányászati vonatkozású magyar városcímerek. Írta: — — okl. bányamérnök. Különlenyomat a «Bányászati és Kohászati Lapok» 1942 november 1-i 21. számából. 11 lap + 27 kép.

A szerző érdekesen és vonzó formában mutatja be a magyar bányavárosok heraldikai emlékeit. Rövid bevezetőben szól a címerekről. Vázolja a tatárjárás előtti városi autonómiákat s ismerteti a

címeres gyakorlat megindulását. Tárgyalja a bányászatnak más hivatásrendektől való elkülönülését és külön rendi tagozódását. Sorra veszi a nevezetesebb bányavárosokat és ismerteti azok privilégiumait. Érdekes megállapítása, hogy «bányavárosaink a legtöbb magyar várost és részben a szomszédos országok bányavárosait is megelőzve használnak címereket». Nem kevésbbé jelentős az az adata, hogy egy Mátyás aranyforinton található először kiverve a bányászék és a kalapácsok. Bár kétségtelen, hogy a típust adó címerekben nem mindig könnyű az esetleges egyénit feltalálni, az is tény, hogy főként a későbbi, jogi személyeknek szóló címerekben sok konkrét adatra lehet rátapintani. Ezért jelentős Fallernek az a megállapítása, hogy az eléje került címerekben tipikusan magyar bányászalakok jelennek meg, akiknek öltözete össze nem téveszthető módon különül el a németnyelvű bányászvárosaink jellegzetes öltözékétől. Különösen figyelemreméltók a hazai bányászöltözetekről szóló sorai. Ahol bányavárosaink címereinek belső jelentőségéről beszél, néhány meglepően ható, helyi jellegű mondát és anekdotát sorol fel, melyek új fényt derítenek az illetékes címerek eredetére, vagyis néhány eddigi magyarázatlan címert beszélőcímerré alakítanak. Végezetül felszólítást intéz a mai bányahelyekhez, hogy minél nagyobb számban alkalmazzák a régi címereiket, vagy legalábbis valamilyen módon jelezzék a címerben a bánya-jelleget. Természetesen ez szép és méltányos kívánság, de mai nap az önkényes címerfelvételnek törvényes akadályai vannak.

Egész előadásán érezhető, hogy nem címerrel foglalkozó olvasóknak ír, mert a heraldikai kifejezésekhez nem alkalmazkodik állandóan; mindent részletezve, szinte népiesen ad elő. Mivel egészen más szakérdeklődésű közönségnek ír, nem kifogásolható ez a szokása, de mégis ebből származik néhány félreérthető megállapítása is. Így pl. úgy érthető egyik magyarázata, mintha a XIII. sz. elején királyaink már armálist adományoztak volna városainknak; holott ez csak másfélszáz év mulva történt. Selmecbánya 1245. évi címerespecsét adományozásának (!) az 1275-ből ismert példánnyal való azonosítása mindenesetre merész dolog. Különösen az a megjegyzés, hogy Selmec címerén (helyesebben pecsétjén) «csaknem 30 évvel előbb jelenik meg az ék és kalapács, mint a német városokéban», nem állhat meg fenntartás nélkül, hiszen az 1275-ös pecsét (Dl. 923.) őst csak feltételezhetjük. Tollhiba okozhatta, hogy Dognácska címere helyett Dobsináéról szól (3. l.). Valószínűleg Újbányának csak a typariuma állhatott rendelkezésére, s talán ezért írja, hogy azon Nagy Lajos «a város díszes aranyszelencéba zárt kincseit» is felajánlja koronája mellett Szűz Máriának. A typariumon, főleg annak fényképén (4. ábra) csakugyan nehezen vehető ki, hogy a király kezében csak korona van. Egy lenyomat a szerző számára is meggyőzőbb lett volna. Érdekes kísérlete, hogy Felsőmecenzéf pecsétjének Madonnáját magyarnak nevezi Újbánya Madonnájával szemben, melyet osztráknak mond aszerint, amint a Boldogságos Szűz a kis Jézust a jobb- vagy balkarján tartja. Ugyanis szerinte az osztrák császári felfogás az volt, hogy «az anyát több tisztelet illeti meg, mint gyermekét s ennek következtében a Kisdedet a Madonna balkarjára helyezte» (5. l.). Ennek a felfogásnak ellentétje volna a «magyar Madonna». Ha viszont nem az újbányai typariumot, hanem annak lenyomatát nézzük, akkor ugyancsak azt látjuk, hogy a Gyermek itt is a Szűz jobbján van; tehát a fentebbi szétválasztásra nincsen szükség.

A dolgozatot igen gondosan és nagy tárgyszeretettel összeállított függelék követi, melyben a szerző a bányászati vonatkozású címerek vagy pecsétek jegyzékét közli betűsorban. Harminchárom helységet, illetve vármegyét sorol fel, mindegyik mellett a legszükségesebb tudnivalókat is jelezve. Az értekezést 27 ábra kíséri, melyek részben eredeti felvételekből, részben a Borovszky szerekesztésében megjelent Magyarország vármegyéi és városai című sorozat megfelelő köteteiből és a Tagányi—Altenburger—Rumbold-féle Magyarország Címertára című kiadványból kerültek ide.

Mindent egybevetve, nagy örömmel köszöntjük Faller komoly és a heraldika szakembereit is érdeklő dolgozatát és várjuk a folytatásokat.

Darvasy Mihály.

B. Boér Géza: Récsei báró Rétsey Ádám táborszernagy és rokonai. Budapest, 1942. 18 lap + 1 kép + 2 genealogiai tábla.

A Rétsey-család Fogaras vidékéről veszi eredetét. A XVI. század elejéről ismerjük első ősét, Berivói Kis Istvánt (Sztojka), Fogaras felső vidékének alispánját, aki vétel és adomány útján szerez birtokokat az ősi birtokhoz, melyet gyermekeire, Péterre és Bálintra hagy. Péter négy fia közül a legfiatalabb, János kap legelőször címereslevelet Báthory Andrástól Gyulafehérvárott 1599. szeptember 18-án. A szerző azonban nem mondja meg, honnan veszi ezt az adatát és a címer leírását. Idősebbik fia, Tamás 1601. április 1-én kap címereslevelet Báthory Zsigmondtól; az ebben foglalt címer leírása azonban ismeretlen, s a szerző csak egy pecsétnyomó alapján adja a címer leírását; de a pecsétnyomót használó személyt nem nevezi meg és az okirat jelzetét sem adja, ami pedig az esetleges igazolások alkalmával nagy könnyebbséget jelentene. Tamásnak legkisebb fiától, Jánostól származó unokája kezdi a Rétsey családnevet használni. Ennek a fia, István az, aki a család vagyoni helyzetét az akkori időben olyan gyakran szokásos módon, gazdag özvegyek feleségülvételével jelentősen emelte. Négy felesége közül kettő ugyanis gazdag özvegyasszony volt. 1701-ben, amikor Lipót királytól nemességmegújító és címert adományozó oklevelet kap, már több birtoka névszerint van megemlítve. Ennek az Istvánnak Sámuel nevű fiától származó unokájának, Józsefnek a gyermeke báró Rétsey Ádám. A szerző ismerteti Rétsey Ádám rövid élettörténetét és érdekes adatokat nyújt 1848. évi politikai szereplésének a történetéhez. Részéről miniszterelnökké kinevezésének sajátmaga által történt ellenjegyzése, valamint az országgyűlés feloszlatására és Jellachich királyi biztosságára vonatkozó királyi leiratok ellenjegyzése is alkotmányellenes volt. Rétsey Ádám rokonai közt a Kisharsányi és Sárospataki Harsányi-, Malomvizi-, Kende-, Felsőszálláspataki Kenderessy-családokra vonatkozólag ad adatokon felépülő genealogiai összefüggéseket.

Bottló Béla.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAIRÓL.

A m. kir. Országos Levéltár anyaganak múlt évi gyarapodásáról szóló beszámolónkban ismét örömmel állapíthatjuk meg, hogy társadalmunk körében egyre nagyobb a megértés az Országos Levéltár ama törekvése iránt, amely a családi levéltárak és közéleti férfiaink irathagyatékainak értékes iratait a tudományos kutatás számára minél hozzáférhetőbbé kívánja tenni. Az elmult év szaporulata között értékénél és terjedelménél fogva első helyen említhető a Tahy-család középkorig visszamenő levéltára. A levéltár összetett. Anyagának nagyrésze a Tahy-család egyes ágainak nagyrészt Pest, Tolna, Bihar, Szabolcs és Sáros vármegyék területén fekvő birtokainak értékes gazdasági adatokat is tartalmazó iratait foglalja magában s a családi osztályegyességek, levelezések és az egyes családtagok közszereplésére vonatkozó becses adatokon kívül még több rokon-családra is igen jelentős forrásanyagot nyújt. A levéltár főleg a Beniczky-, Feledy-, Glosz-, Jármay-, Kálnássy-, Kecskés-, Kossuth-, Kuzmányi-, Laszgallner-, Madarász-, Moes-, Márton- Nehrer-, Pribiczey-, Recsky-, Révay-, Rudnay-, Szlavniczai Sándor-, Spielenberg-, Schranko-, Sturman-, Szentiványi- és Újházy-családokra, elsősorban azok nemességére és leszármazására vonatkozó értékes iratanyagot tartalmaz.

Vétel útján szereztetett meg a Vittnyédy-családnak szintén nagyobb terjedelmű levéltára, amely 33 középkori oklevélen kívül — amelyek legkorábbika 1326-ból való — mintegy 2000 darabból áll s javarészt XVI—XVII. századi. A legújabbkori iratok közül kiemelkedik az 1848/49. évi harcok idejéből különféle komáromi katonai hatóságoktól származó parancsokat tartalmazó kötet. A levéltár sok értékes összeírása, tanuvallatása és ingóságokról készült leltára a közép- és kisnemesség birtok- és életviszonyaira szolgáltatnak becses adatokat. A levéltár anyaga elsősorban a Vittnyédy-családra és leányági elődeikre: a Peleskei Eördögh-, Rajky- és Szelistyey-családokra, valamint Vas, Zala és Sopron vármegyék területére nyújt elsőrendű forrásanyagot.

Igen értékes gyarapodást jelent a Buócz-család levéltárából származó és túrócmegyei családokra vonatkozó 10 középkori oklevél is, amelyek között három árpádkori található. Ezek egyike a IV. Béla királytól 1266-ban Drasko és Mycula túróci jobbágyfiúk részére kibocsátott kétségtelen hitelű adománylevél, melynek hitelességéről — minthogy eddig az oklevél csak az oklevélkiadásokból és fényképmásolatból volt ismeretes — igen érdekes irodalmi vita folyt. (V. ö. Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, 1407. sz.)

A Hassági Farkas-család levéltárából eredő és a Delnei- és Sóvári Soós-családok középkori történetére jelentős adatokat szolgáltató 10 oklevél egyike átírásban tartalmazza a jászói konvent 1293. évi oklevelét. Az Abaffy-család gömöri ágának örökletébe helyezett levéltára a család ősi gömörmegyei birtokaira tartalmaz igen becses iratokat. Legértékesebbek a XVIII. századi urbariumok és tanuvallomások, amelyek a Gömört ért nagy népi pusztulásra, a jobbágyvándorlásra, a vérrokonságon alapuló «nagycsalád» (hadak) együttélésre stb. nélkülözhetetlen források. Benne a Jekelfalussy- Kemény-, Vay-, Vécsey-családok gömöri birtokaira is találunk adatokat.

A személyi levéltárak gyarapodásánál elsősorban két nagyterjedelmű irathagyatékot kell megemlítenünk, amelyek mind Magyarország, mind pedig az egykori Monarchia történetére nagyjelentőségű forrásanyagot szolgáltatnak. Az egyik Kállay Benjaminnak, a monarchia volt pénzügyminiszterének irathagyatéka. Kállay 1867-től belgrádi főkonzul volt, s mint ilyen a monarchia balkáni politikáját a török birodalommal való barátságra és a szerb expanzív törekvések észszerű mérséklésére igyekezett felépíteni. Hogy az előzményeket jobban megismerje, a belgrádi konzulátus bizalmas irattára 1848—1875 közötti iratainak csaknem mindenegyes darabjáról másolatot készíttetett. Ezeket az aktamásolatokat egészítik ki Čučković századosnak a szerb gazdasági viszonyokról, politikai hangulatról 1867—1873 között készített beszámolói, valamint a szarajevói konzulátusnak a belgrádi főkonzulátus számára 1868—75 közti időben készített helyzetjelentései, amelyek az okkupáció előtti balkáni politika oknyomozó feldolgozása szempontjából elsőrendű forrásértéket jelentenek. Szintén igen jelentős

Kállaynak 1863—1875 közti időből származó naplója, amelyben úgyszólván napról-napra feljegyezte mindazt, amiről a bécsi, pesti és belgrádi kormányférfiaktól értesült. Mint a berlini egyezmény értelmében létesített Kelet-Rumeliát megszervező s Filippopolisban működő bizottság tagja 1878—1879-ben hivatali irattárral rendelkezett. Kállay különböző jegyzetei, miniszteri tevékenységével kapcsolatos levelezése számos oly tényre világítanak rá, amelyek eddig a kutatas számára hozzáférhetetlenek voltak, ilyen pl. Kallaynak az 1894. évi belpolitikai válság idején betöltött igen fontos bizalmas szerepe.

A másik személyi levéltár Széll Kálmán irathagyatéka, a kiegyezést követő kor magyar belpolitikai történetének értékes forrása, amely a volt magyar miniszterelnök feljegyzésein, fogalmazványain kívül korának úgyszólván összes vezető politikusaitól, így gr. Apponyi Alberttől, gr. Bánffy Dezsőtől, Bittó Istvántól, Kállay Benjamintól, Lónyay Menyhérttől, gr. Szapáry Gyulától, Wekerle Sándortól, Zsedényi Eduardtól tartalmaz igen fontos adatokat szolgáltató leveleket. Igen becsesek továbbá Ferenc Ferdinánd morganatikus házasságára s a trónöröklést szabályozó egyezkedésekre vonatkozó iratok és levelek.

Az összeomlás utáni kor politikai eseményeire elsőrendű forrásértékű vitéz leveldi Kozma Miklósnak zárt letétként elhelyezett irathagyatéka, amely 1920-tól vezetett naplóit, családi, továbbá belügyminiszterségével, a Magyar Távirati Iroda elnökigazgatóságával és Kárpátalja kormányzói biztosságával kapcsolatos nagyterjedelmű levelezését tartalmazza.

A kisebbterjedelmű levéltártöredékek közé tartoznak a Laborfalvi Benke-, a Málnási-, a Sajgó-, a csíkszentmihályi Sándor-családokra, a Révay-család somogymegyei birtokaira vonatkozó iratok. A Deák-családra vonatkozó becses iratgyüjteményből a napoleoni háborúban résztvett Deák József levelezésén és iratain kívül Deák Ferenc eredeti levelei bírnak történeti fontossággal. A Révay- és Hercsuth-családok közt a liptói Ocskólehotára vonatkozó pertest középkori okleveleket és újkori birtokösszeírásokat is tartalmaz. A nyitramegyei Csermend birtokra vonatkozó pertest, valamint a Szapáry-család muraszombati könyvtárából származó kéziratgyüjtemény, amely nagyrészt XVIII. századi országgyülési diáriumok és kormányhatósági elaborátumokból áll, végül a zalamegyei Vigand község 1338. évi határjárását tartalmazó oklevél egészítik ki a fontosabb gyarapodásaink sorát. A céhiratok gyüjteménye is két értékes iratsorozattal gazdagodott. A nagyváradi gubáscéh XVIII—XIX. századi összefüggő nagyobb irattömege céhszabályokat, szegődés szabadító-levelek jegyzőkönyveit tartalmazza, s hasonló jellegű a tapolcai kovács-céh XVIII—XIX. századból származó levéltöredéke is.

Az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárakhoz kiegészítésként érkezett vagy megvásárolt iratanyagból ki kell emelnünk a Petróczy-család levéltárához tartozó s a tiszántúli birtokokra vonatkozó, valamint a Zathureczky-család levéltárából származó 4—4 középkori oklevelet. A Szögyén-Marich-család levéltárának kiegészítésére küldött iratanyagban Szabolcs vármegye 1728. évi összeírásán kívül Szögyény Zsigmond alkancellár tanulmányaira, hivatali pályájára s kitüntetéseire vonatkozó iratok, különféle jegyzetek és beszédfogalmazványok vannak; a Dabasi Halász-család már korábban letétbe helyezett levéltárában pótlólag dunántúli birtokokra, valamint a Sárvíz szabályozására vonatkozó XVIII—XIX. századi iratok helyeztettek el. Ezenfelül kiegészítésekkel gyarapodtak még a Zilahi Sebess-, a gr. Ambrózy-, a gr. Széchenyi-, a Hory-, a Bacsák-, a gr. Dessewffy-, a Sztranyavszky-, a Sajói Mán-, a Hódosi Karácsony-, a br. Jeszenák- és Mérey-családok levéltárai.

A címereslevél-gyüjtemény részben letét, vétel, ajándék, részben fényképezés útján a következő darabokkal szaporodott:

1520. január 25. Buda. II. Lajos király címeres nemeslevele Borsyczi György, Albert és Ferenc részére (Ambró-lt.). — 1561. augusztus 16. Bécs. I. Ferdinánd király címeres nemeslevele Rakowi Rakowsky Márton, János, András, Albert, Mátyás és Miklós részére (fényképmásolat). — 1593. március 18. Prága. Rudolf király Bajnay Mátyást, valamint András, János, Péter nevű testvéreit, továbbá Gwlyk másként Bajnay István, Márton, Anna, Borbála, Dorottya, Éva és Katalin nevű gyermekeit címer adományozásával nemességre emeli (Ambró-lt.). — 1602. március 29. Prága. I. Lipót király címeres nemeslevele Topos Bálint, Sebestyén, György és Mihály részére (Vittnyédy-lt.). — 1609. szeptember 1. Bécs. II. Mátyás címeres nemeslevele Zőegieny Jánosnak és Györgynek (Szögyén-Marich-lt.). — 1612. január 24. Szeben. Báthory Gábor erdélyi fejedelem nemeslevele Lakatos Miklós csíkszentsimoni lakos részére (fényképmásolat). — 1613. január 31. Bécs. II. Mátyás címeres nemeslevele Geressi Balogh Gáspár, valamint Márton, Mihály, István nevű gyermekei részére (fényképmásolat). — 1618. március 10. II. Mátyás király címeres nemeslevele Halassy János és felesége, Teöke Ilona, valamint gyermekei, Miklós, István, Pál, Mihály, Anna részére, Komárom vármegye 1721. évi átírásában, a megye 1839. augusztus 5-én kiállított bizonyságlevelében. — 1622. január 5. Bécs. II. Ferdinánd király címeres nemeslevele Póka Bálint

és fiai, János, Tamás és Ferenc részére (fényképmásolat). — 1623. július 25. Bécs. II. Ferdinánd király Nagy-Pecheli Aman Lőrincnek és feleségének, More Priskának, Mihály nevű fiának, valamint Mihály és István nevű testvéreinek címeres nemeslevelet adományoz (fényképmásolat). — 1625. május 1. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem címeres nemeslevele Bertalan Pál, János, Balázs és Mihály részére. — 1627. június 26. Bécs. II. Ferdinánd király címeres nemeslevele Tálliai Bigech másként Szabó Ferenc és Zombori Fekete György számára (fényképmásolat). — 1646. november 19. Pozsony. III. Ferdinánd címeres nemeslevele..... István és felesége, Vigmandy Zsófia, valamint fia György és Szentbenedeky Mihály részére. Az oklevélből az adományozott családneve ki van törölve. (Szögyén-Marich-lt.). — 1647. március 25. Pozsony. III. Ferdinánd címeres nemeslevele Gáspár Péter és fiai, Mihály és György, valamint Gáspár János részére (Szögyén-Marich-lt.). — 1647. május 26. Bécs. III. Ferdinánd címeres nemeslevele Kecskés Gergely és felesége, Külős Erzsébet, valamint gyermekei, István, Katalin és Anna, s Katalin férje: Lada Márton részére (hit. másolatban Tahy-lt.). — 1650. március 1. Bécs. III. Ferdinand címeres nemeslevele Wranko Mátyás részére (Szögyén-Marich-lt.). — 1662. augusztus 9. Pozsony. I. Lipót király címeres nemeslevele Marich Tamás és Balázs, valamint Orich Sebestyén részére (Szögyén-Marich-lt.) — 1671. július 22. Papanek Márton és felesége, Mráz Margit, György nevű gyermeke és testvérei, András, Pál és Mihály nemességkérő folyamodványa. Az iraton az engedélyezett címer látható a jóváhagyási záradékkal. — 1690. junius 8. Bécs. I. Lipót király címeres nemeslevele Papay másként Csapó Sándor és felesége Kovács Erzsébet és Sándor, Katalin és Ilona nevű gyermekei, István és Mihály nevű testvére, valamint ez utóbiak egyikének felesége, Ölbey Jusztina és azok Éva s Katalin nevű gyermekei számára (fényképmásolat). — 1700. május 10. Bécs. I. Lipót király címeres nemeslevele Rátkay György és fiai: Mátyás, János, Mihály, Pál és András részére. — 1700. július 29. Bécs. I. Lipót király címeres nemeslevele Rhorer István József, György és Ferenc számára. — 1708. február 11. Bécs. I. József király címeres nemeslevele Tasner György és Mihály részére (Bacsák-lt.). — 1838. április 27. Bécs. V. Ferdinánd király Sédeni Ambrózy Lajost, továbbá Lajos, Gyula, Mária, Ludovika és Erzsébet nevű gyermekeit bárói rangra emeli (Ambrózy-lt.). — 1845. április 10. Bécs. V. Ferdinánd Sédeni Ambrózy István s Károly, Mária, Stefánia nevű gyermekei, valamint Sédeni Ambrózy György és ennek Béla, Gizella, Mária nevű gyermekei részére bárói oklevelet ad (Ambrózy-lt.). — 1918. szeptember 18. Bécs. IV. Károly király báró Sédeni Ambrózy Lajos Györgynek és Gyulának, valamint mindkét nembeli gyermekeiknek a grófi rangot adományozza (Ambrózy-lt.).

INHALTSÜBERSICHT.

RONAY, ELEMÉR behandelt die Geschichte der Familie Bolyai von Bolya. Der Stammsitz der Familie — einer der altesten in Siebenbürgen — war das im Komitate Felső-Fehér (später Nagykükűllő) gelegene Gut Bolya, doch besass sie in der Umgegend mehrere Güter. Der erste, durch Urkunden bezeugte Ahne der Familie, Ákos von Bolyai lebte im XIII. Jahrhundert. Seine vier Söhne wurden Stammväter von vier Zweigen der Familie, die jedoch, mit Ausnahme des von seinem Sohn Ákos entsprossenen Zweiges, alle vor mehreren Jahrhunderten ausstarben. Die Familiengüter wechselten mehrere Male ihre Inhaber und durch ungünstige Verhältnisse sank die einst reich begüterte Familie zum Kleinbesitzer herab, und ihre Mitglieder lebten in dürftigen Verhältnissen. Aus dem Zweige des Ákos stammte auch der 1775 geborene und 1856 verschiedene berühmte Mathematiker Wolfgang von Bolyai und dessen Sohn Johann, der ebenfalls hervorragender Mathematiker war. Johann hatte einen Sohn Dénes, ob jedoch dieser Nachkommen hatte, ist unbekannt. Kaspar von Bolyai, der von seinem Sohne Gregor geborene Enkel des Wolfgang, veräusserte die letzten Reste des Gutes Bolya und da er keine Kinder hatte, starb mit ihm offenbar auch der letzte Zweig der Familie Bolyai aus Verfasser legt eine ausführliche genealogische Tabelle bei.

REISZIG, EDUARD: Die Familie Széchy von Felsőlendva. (Zweite Mitteilung.) Verfasser setzt die Geschichte der Linie des Schatzmeisters Nikolaus fort. Der erstgeborne Sohn Nikolaus' IV., Stefan III., der noch durch den König Albert zum Obergespan der Komitate Vas und Zala ernannt wurde, trug seine Dienste nach dem Tode König Alberts dessen Wittve Elisabeth an. Nach der endgültigen Herstellung der Herrschaft des Königs Wladislaw I. musste er daher auf die Leitung der beiden Komitate verzichten. Von dem Reichsverweser Johann von Hunyadi erhielt er jedoch seine Würden zurück. In den ersten Jahren der Regierung des Königs Mathias schloss er sich den Unzufriedenen an und nach deren Niederwerfung verschwindet er endgültig aus dem öffentlichen Leben. Nikolaus VI., Bruder von Johann III., Obergespan der Komitate Vas, Zala und Komárom, setzte die Familie fort. Sein anderer Bruder Thomas fiel 1448 in der Schlacht am Amselfeld. Der dritte Bruder Dénes († 1465), Bischof von Nyitra und später von Eger, seit 1440 Erzbischof von Esztergom und Fürstprimas von Ungarn, gehörte zu jenen, die nach dem Tode der verwittweten Königin Elisabet den Ausgleich zwischen den Anhängern des jugendlichen Königs Ladislaus V. und Johann Hunyadi anstrebten. Er weihte 1453 die neuerbaute Basilika von Esztergom ein. Der jüngste Bruder Johanns III., Ladislaus fiel ebenfalls in der Schlacht am Amselfeld. Nikolaus VII., der einzige Sohn Nikolaus VI., war 1469—1471 königlicher Oberstallmesiter und Obergespan der Komitate Vas und Zala, seit 1481 Oberstallmeister der Königin. Seine Frau Barbara Bánffy von Alsólendva gebar ihm fünf Söhne, von denen Thomas 1512—1524 Obergespan des Komitates Vas war. Der von seiner ersten Frau Agatha, einer Nichte des Erzbischof Thomas Bakócz geborener Sohn Stefan (1524—1533) starb kinderlos. Die von seiner zweiten Frau Magdalena Székely von Ormósd geborene Tochter Margarethe († 1570) wurde die Gattin des Oberkämmerers Graf Nikolaus Salm, nach dessen Tod sie den Grafen Pyrrhus Arco heiratete. Die beigelegte genealogische Tabelle veranschaulicht die Verzweigung der Familie.

IVÁNYI, BÉLA behandelt die Geschichte der Familie Hathalmy und ihre mittelalterliche Waffenurkunde und stellt fest, dass die Familie ihren Namen von dem Besitztum Hathalom im Komitat Veszprém erhielt, diesen jedoch nur seit der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts zu gebrauchen begann. Während des XIII. Jahrhunderts wird die Familie noch Laki, später Dalkai genannt. Sie erhielt am 5. November 1517 vom König Ludwig II. einen Wappenbrief und eine freie Gespanschaft. Verfasser teilt den vollständigen Text des Wappenbriefes mit, von dem bisher nur Bruchstücke bekannt waren. Lázár von Dalkai Hathalmy war der Vicegespan des Komitates Veszprém, inzwischen auch Kastellan von Veszprém. Wie dies aus der beigelegten genealogischen Tabelle hervorgeht, war der letzte Spross der Familie der in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts verschiedene Wolfgang von Hathalmy. Das namengebende Familiengut wurde 1738 durch König Karl III. dem General Josef von Festetics gegeben.

MÁRIÁSSY, LÁSZLÓ behandelt den Ursprung und die alten Varianten des Familienwappens Máriássy. Auf Grund der auch im Bild mitgeteilten mittelalterlichen Siegel bestimmt er die Urform des Wappens und auf Grund des durch König Wladislaw II. 1504 dem Vicegespan und Hauptmann von Szepes und Sáros, Stefan Máriássy von Márkusfalva geschenkten Wappenbriefes — dessen Text und Wappenbild er mitteilt — dessen erweiterte Form. Schliesslich beschreibt er die durch die verschiedenen Zweige und Mitglieder der Familie bis zum Beginn des XIX. Jahrhunderts gebrauchten Varianten, welche jedoch alle die wesentlichen Bestandteile der Urform aufweisen.

FEUILLETON. *Das neue Arbeitsprogramm der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft.* — Bericht über die *Generalversammlung* der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft vom Jahre 1942.

LITERATURBERICHT. *Taborsky, Otto* über *Áldásy, Anton:* A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. (Wappenbriefe der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums.) Bd. VIII. Hg. von *Alfred Czobor.* — *Fekete Nagy, Anton* über *Bartal, Aurel:* A csallóközi Karcsák és Karcsaiak a középkorban. (Die Familien Karcsa und Karcsai von Csallóköz. (Schütt Insel) im Mittelalter.) — *Czobor, Alfred* über *Vécsey, Zoltán:* A Szinyei Merse-család történetéből. (Aus der Geschichte der Familie Szinyei Merse.) — *Tóth, Ladislaus* über *Nyíresi-Tichy, Koloman.* A veszprémi nemesség testületi szabályai. (Die Korporationsstatuten des Adels von Veszprém.) — *Tóth, Ladislaus* über *Szentpétery, Emerich:* A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. (Analyse der Fehler der mittelalterlichen Urkundenumschriften.) — *G. Vargha, Zoltán* über *Vitéz Horánszky, Pál:* Liptó vármegye nemes családai. (Die adeligen Familien des Komitates Liptó.) — *Darvasy, Michael* über *Faller, Eugen:* Bányászati vonatkozású magyar városcímerek. (Ungarische Stadtwappen mit Beziehungen auf den Bergbau.)

Amtlicher Bericht über den Zuwachs des Kön. Ung. Landesarchivs im Jahre 1942.

Felelős kiadó: Dr. Czobor Alfréd. — 3080. Franklin-Társulat nyomdája: vitéz Litvay Ödön.

Felhívás.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság elhatározta, hogy a családtörténet tudományos fellendítésének és elmélyítésének érdekében megszervezendő munkálatokat indít és ezek eredményeit külön kiadványsorozatban teszi közzé. Kiindulásul ***a családi levéltárak gazdag anyagának regesztaszerű feldolgozása és kiadása fog szolgálni.*** Társaságunk szándéka azonban csak úgy vezethet rövidebb időn belül jelentősebb eredményekre, ha munkánk intenzív folytatását az érdekeltek és érdeklődők maguk is elősegítik a feldolgozásnak és kiadásnak igen jelentős költségeihez való hozzájárulásukkal.

Meg vagyunk győződve arról, hogy Társaságunk tervezett és már meg is indított munkájának fontosságát ***a családi levéltárak tulajdonosai, mint elsősorban érdekeltek,*** kellően tudják méltányolni. Ezért bizalommal fordulunk hozzájuk, hogy családjuk multjának áldozva, anyagi erejükhöz mért, bármily szerény hozzájárulásukkal Társaságunkat munkájában támogatni sziveskedjenek. Azoknak a családoknak a levéltára, amelyek a munkálatok költségeihez hozzájárulnak, előbb fog feldolgozás alá kerülni és a levéltár anyaga regesztaszerűen kiadatni.

A jelzett cél érdekében felajánlandó összegeket a családi levéltárak feldolgozásához való hozzájárulás gyanánt a ***Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Pénztárához*** (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) juttatni méltóztassék.

A MAGYAR HERALDIKAI
ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG
elnöksége.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.